

DEMOCRÀCIA, CIUTADANIA I ARXIUS

Segones Jornades Educació-Arxius
Barcelona, 6 i 7 de setembre de 2005

GEMMA TRIBÓ (coord.)

DEMOCRÀCIA, CIUTADANIA
I ARXIUS

Aquest llibre recull la majoria de les comunicacions i ponències presentades a les *Segones Jornades Educació-Arxius, Democràcia, ciutadania i arxius*, celebrades a l'ICE de la Universitat de Barcelona, els dies 6 i 7 de setembre de 2005. Diverses institucions n'han patrocinat la realització: Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Subdirecció General d'Arxius), Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya, Ajuntament de Barcelona (Institut Municipal d'Educació i Arxiu Municipal) i Associació d'Arxivers de Catalunya.

COMITÈ ORGANITZADOR: Maite Arqué, Esteve Barandica, Marcel Fité, Maria Calzada, Dolors Sanahuja, Núria Jornet, Pilar Reverté, Miquel Pérez Latre, María Luz Retuerta, Anna Argilés, Anna Rubió, Teresa Salat i Gemma Tribó.

COMITÈ CIENTÍFIC: Núria Burguillos, Pilar Reverté, M. Luz Retuerta, Anna Rubió i Gemma Tribó.

ISBN: 84-88795-90-4

Dipòsit legal: B - 30.549 - 2006

Impressió: Signo Impressió Gràfica, sa
Pol. Industrial Can Calderon. Carrer de Múrcia, 54 d
08830 Sant Boi de Llobregat (Barcelona)

Disseny Coberta: Josep Martínez Ruzafa

Sumari

1- PRESENTACIÓ.....	7
2- PONÈNCIES.....	13
Rosa Toran <i>Sobre l'ús de la memòria</i>	15
M. Carme Martínez i Fina Solà <i>Democràcia, ciutadania i arxius</i>	27
[contra]Tædium, grup de recerca en Història Medieval i Innovació Docent coordinat per Teresa Vinyoles <i>Les fonts a l'abast: projectes i experiències didàctiques</i>	51
3- COMUNICACIONS.....	83
Isabel Boj, Núria Castellano, Eva Poblador, amb la col·laboració de Núria Bosom i Pilar de Luna <i>Arxius i empresa de didàctica: un exemple de col·laboració amb el món educatiu</i>	85
Xavier Cortés Nadal <i>125 anys de presència mercedària a Sant Feliu de Llobregat: recuperació de la memòria i activitat educativa en col·laboració amb l'Arxiu Comarcal</i> ...	99
Núria Florensa i Soler <i>Treballar documents a l'aula</i>	105
Francesc Forn i Salvà <i>Aprendre de la memòria: el camí de la PNL</i>	115
Montserrat Gurrera i Lluçh <i>Introducció a la història local a partir dels seus primers centres educatius</i>	125
Raquel Martín Expósito, Jordi Torner i Planell i Lluís Virós i Pujolà <i>Indústria, patrons i obrers, una proposta didàctica de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa</i>	137
Miquel Pérez Latre <i>El Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Balanç i perspectiva</i> ...	147

Sònia Puente Reverté	
<i>Aprenem a investigar al parvulari</i>	159
M. Luz Retuerta i Anna Argilés	
<i>La història de les dones en la construcció de ciutadania. Materials didàctics de l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat</i>	175
M. Pilar Reverté Vidal	
<i>La participació en xarxes: una estratègia comunicativa i d'eficiència del servei didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya</i>	189
4- CONCLUSIONS.....	201

1.- PRESENTACIÓ

El setembre del 2005 es van celebrar les Segones Jornades Educació-Arxiu a Barcelona, que donaven continuïtat a les Primeres Jornades Ensenyament-Arxiu (setembre del 2002), organitzades per l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona. Una primera observació que cal posar en relleu és el canvi de denominació: hem substituït *ensenyament* per *educació* amb la voluntat de treballar conjuntament, docents i arxivers, en tots aquells temes que serveixin a l'educació en un sentit ampli. Es tracta de pensar en l'educació, en tots els seu aspectes. Emprar el concepte *ensenyament* ens limitava a l'educació formal o al sistema educatiu reglat legislat per l'Administració educativa. En la complexa i dinàmica societat del segle XXI observem com, cada cop amb més intensitat, es proposen temes educatius al marge de l'escolarització formal. Així, qüestions d'educació en valors i de sensibilització democràtica relacionades amb l'educació per la ciutadania, amb l'educació de les persones adultes, amb la solidaritat, amb la construcció d'identitats i la cohesió social i, en general, d'educació comunitària, cada dia tenen més importància als mitjans de comunicació, als centres educatius i al carrer.

En sintonia amb les reflexions recollides en la «Presentació» del llibre d'actes de les Primeres Jornades (*Didàctica amb fonts d'arxiu*, 2002), observem com en l'àmbit de la didàctica de la història contemporània un dels temes educatius que es planteja amb força és la difícil relació entre la història i la memòria, i la vinculació que aquesta relació té amb l'educació en valors democràtics. Per aquest motiu, el comitè organitzador de les Segones Jornades va proposar articular com a eix de reflexió el tema «Democràcia, ciutadania i arxius». Tanmateix, un cop acabades les jornades hem de reconèixer que potser vam fer un plantejament excessivament ambiciós, atès que els objectius que ens vam marcar només els hem assolit parcialment. En el primer objectiu, que tracta la relació entre democràcia, ciutadania i arxius, ens proposàvem reflexionar sobre com els documents desats als arxius fonamenten els drets dels ciutadans i ajuden a consolidar els valors democràtics. En el segon, fonamentat en la vinculació entre la recuperació de la memòria i la didàctica de la història, ens centràvem a fer aportacions, pràctiques i teòriques, sobre la manera com la recuperació de la memòria històrica pot ser treballada de manera didàctica a partir de fons d'arxiu.

Les causes d'aquesta reeixida parcial possiblement s'hagin de cercar en la quasi nul·la gestió de la memòria que s'ha dut a terme al nostre país, vinculada a l'amnèsia sobre la II República, la Guerra Civil i el franquisme pactada implícitament durant la transició a la democràcia, però també en l'oblit irresponsable de la comunitat internacional sobre períodes recents de la nostra història. Les democràcies occidentals reconstruïdes després de la Segona Guerra Mundial van preferir l'obediència cega a la política exterior nord-americana i els diners del Pla Marshall a la denúncia ètica i política de la dictadura franquista. Aquestes «democràcies» havien optat per la no-bel·ligerància i la neutralitat durant la Guerra Civil, deixant que la II República fos aniquilada pel feixisme. Per tant, el silenci també era un mecanisme per tapar les pròpies vergonyes. Davant d'aquesta situació, fer una bona gestió de la memòria

democràtica ha estat sempre una assignatura difícil d'aprovar al nostre país, que ara sembla que la democràcia espanyola vol resoldre.

Sense poder afirmar amb certesa quina explicació és la més convincent, potser una altra raó l'hauríem de cercar en l'àmbit de la recerca històrica. Tot just ara es comencen a investigar temes vinculats a la fi de la Guerra Civil i al primer franquisme (repressió, delació, camps de concentració, etc.). A més, aquests darrers anys s'estan creant les bases d'una bona gestió política de la memòria democràtica que ens permetrà parlar serenament de períodes com ara la II República, de la qual enguany se celebra el 75è aniversari, alhora que condemnar visions revisionistes de la història espanyola complaents amb el franquisme, que s'aprofiten de la manca de recuperació de la memòria del temps present de la qual som víctimes alhora que responsables.

Les ponències presentades a les Segones Jornades han intentat respondre a aquests reptes. Rosa Toran, en la seva col·laboració «Sobre l'ús de la memòria», va evidenciar la complexitat dels processos de recuperació de la memòria i va explicar exemples relacionats amb el cas d'Espanya. La seva aportació va aprofundir en la memòria de la deportació dels republicans espanyols als camps de concentració nazis. Exposa l'experiència didàctica de la visita d'alumnes de tres instituts espanyols, l'abril del 2003, al camp de concentració de dones de Ravensbrück i com un grup nombrós d'estudiants de secundària espanyols han participat, durant el 2005, en els actes commemoratius de l'alliberament de Mauthausen. Aquestes experiències poden obrir camí a la reflexió pràctica i vivencial, i a la col·laboració entre el món dels arxius i l'educació en valors democràtics, alhora que ajuden a dissenyar una didàctica de la història contemporània construïda sobre la recuperació de la memòria històrica. L'exhaustiva ponència sobre «Democràcia, ciutadania i arxius», escrita conjuntament per M. Carme Martínez i Fina Solà en nom de l'organització no governamental Arxivers sense Fronteres, ens ofereix reflexions i exemples il·lustratius de la destrucció i preservació del patrimoni. En situacions de conflicte la destrucció d'arxius, és a dir la destrucció de patrimoni documental, s'exerceix per tres motius segons les autores: per anorrear la identitat d'un poble, per negar el dret als països a conservar la pròpia història i per negar el pensament plural i la diversitat. Els exemples que ens faciliten són nombrosos i esborronadors: la recent destrucció de l'Arxiu, la Biblioteca i el Museu de Bagdad és el darrer cas de destrucció intencionada i incontrolada, que esdevé paradigma de com l'imperi intenta anihilar la memòria dels pobles que vol dominar. La riquesa dels casos i la visió històrica d'aquests processos són tan àmplies que qui vulgui aproximar-se al coneixement d'aquestes situacions està obligat a llegir-se la ponència. Finalment, les autores exposen les tasques solidàries de salvaguarda del patrimoni documental que Arxivers sense Fronteres duu a terme arreu del planeta, tasques que iniciades tot just el 1998 ja es materialitzen en més d'una vintena de projectes.

La darrera ponència «Les fonts a l'abast: projectes i experiències didàctiques», que presenta el grup [contra]Tædium, se centra en l'acció didàctica i en la reflexió sobre l'aprenentatge de la història per part dels alumnes universitaris, per tal de facilitar-los una formació adient com a futurs professionals, tant en l'àmbit de la gestió cultural com en el de la docència. El grup que la presenta, integrat per onze professionals, és un grup de recerca en història medieval i d'innovació docent coordinat per Teresa Vinyoles, catedràtica d'Història Medieval de la Universitat de Barcelona. Està integrat per especialistes en diverses matèries (arqueologia, arxivística, filologia, paleografia i història), cosa que li atorga molta riquesa en el tractament de les fonts amb finalitats educatives i didàctiques, fet que s'enriqueix amb l'aplicació de les tecnologies de la informació i la comunicació que incorporen al projecte. La ponència reflexiona sobre les virtuts d'ajudar a fer recerca als alumnes perquè ells mateixos puguin apreciar el valor de les fonts en un sentit ampli en la construcció del coneixement històric. Els exemples i les aplicacions didàctiques utilitzen documentació de la baixa edat mitjana, de la qual gràcies a la interdisciplinarietat de l'equip se'n pot fer, si escau, una lectura arqueològica de manera que les fonts documentals i les materials s'ajuden mútuament en el procés de construcció de coneixement històric. Finalment, dos projectes de difusió de fonts històriques en xarxa, la proposta de la unitat didàctica *Entre la vida i la mort a l'Edat Mitjana* i pautes per a la iniciació a la recerca històrica al primer cicle universitari, complementen i enriqueixen la ponència, que assoleix els objectius inicials que el grup proposa més enllà de la utilització formativa i didàctica de les fonts: «l'ús social de la història, formar ciutadans i ciutadanes, aprendre a viure, ensenyar a viure...».

Les comunicacions fan referència als àmbits de *Democràcia, ciutadania i arxius* i de *Didàctica de la història i arxius*. La col·laboració entre els arxius del districte de Barcelona i de Didàctica Activa comença a donar fruit com mostra la comunicació «Arxius i empresa de didàctic: un exemple de col·laboració amb el món educatiu». L'aportació de Xavier Cortés és un exemple de recuperació de la memòria del propi centre educatiu. La de Núria Florensa constitueix una reflexió sobre la utilització de documents a l'aula. Francesc Forn relaciona la recuperació de la memòria sobre temes d'història contemporània, la utilització de fonts primàries i l'aprenentatge a través de la programació neurolingüística. Montserrat Gurrera, des del CRP de Mataró, ens proposa la necessitat d'introduir temes d'història local en el currículum escolar de primària. L'equip de professors de secundària del Bages ens presenten una experiència de col·laboració amb l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa sobre «Indústria, patrons i obrers». Sònia Puente ens exposa com podem ensenyar a investigar des del parvulari, i M. Luz Retuerta i Anna Argilés ens presenten uns materials didàctics, que han elaborat des de l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat, sobre «La història de les dones en la construcció de ciutadania». Finalment, cal ressaltar les interessants col·laboracions de Pilar Reverté i de Miquel Pérez Latre. Pilar Reverté ens proposa la participació dels serveis didàctics dels arxius en sistemes i xarxes de comunicació relacionats amb tres àmbits diferents: *usuaris, tècnics i institucions* amb l'objectiu de col·laborar en la formació d'un teixit

cultural sòlid que permeti una nova metodologia d'ensenyament-aprenentatge de la història. Miquel Pérez Latre fa un balanç del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya i, a l'ensens, n'apunta les perspectives que s'orienten cap a la seva consolidació i desenvolupament.

L'organització i celebració de les Segones Jornades no hauria estat possible sense la col·laboració desinteressada de persones i institucions. Cal, per tant, donar les gràcies als membres del comitè organitzador i del comitè científic: Maite Arqué, Maria Calzada, Núria Jornet, Anna Rubió, Teresa Salat, Pilar Reverté, Miquel Pérez Latre, M. Luz Retruerta, Anna Argilés, Dolors Sanahuja, Núria Burgillos, Marcel Fité i Esteva Barandica. I cal retre reconeixement a les institucions participants que amb el seu ajut han fet possible les Segones Jornades: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (Subdirecció General d'Arxius), Ajuntament de Barcelona (Institut Municipal d'Educació i Arxiu Municipal), Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya i Associació d'Arxivers de Catalunya. I, finalment, volem agrair a l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona l'acolliment i el suport logístic que ens ha facilitat, sense el qual el desenvolupament de les jornades no hauria estat possible.

Gemma Tribó i Traveria
Abril del 2005

2.- PONÈNCIES

Sobre l'ús de la memòria

Rosa Toran, *historiadora*

Institut de Vilassar de Mar, Vicepresidenta de l'Amical Mauthausen

1.- LA COMPLEXA RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA

Els discursos sobre el passat contribueixen a la constitució de la identitat individual i col·lectiva i també a la formació dels nostres valors i principis. Testimonis, associacions, historiadors nodreixen el bagatge que arriba a la societat, sota instruments i metodologies diverses, complementàries sovint, però que poden arribar a entrar en contradiccions, a causa de la fragilitat dels mecanismes, de l'articulació del coneixement i d'utilitzacions interessades per part del poder polític dominant en diverses formes i etapes.

Memòria històrica, paraules corrents en els darrers anys i tanmateix usades de forma indiscriminada, ja que sovint atenyen tant al record com a la memòria col·lectiva, és a dir, aquell discurs que ha transformat el llegat individual en col·lectiu i que forma part o identifica un col·lectiu o grup social, a partir de la recreació de part del seu passat, amb la finalitat de transmetre¹ i preservar-lo. Sens dubte, en la confecció de la imatge personal o de grup intervé un procés de selecció dels records que la ment humana ha emmagatzemat al llarg de la vida i que no sempre remet a la realitat, en allò que s'anomenen els laberints de la memòria; procés que ha comportat també l'assumpció dels obllits, en un camí compartit i reelaborat amb altres tenint en compte el present. *Oblit i memòria, passat i present* són termes que conformen parts de la mateixa realitat, i és així que els significats varien segons les conjuntures històriques en què es desenvolupa el procés de construcció d'aquesta memòria col·lectiva, sense oblidar que aquesta adquisició i aquesta transmissió signifiquen abordar el tema de la culpa i la responsabilitat.

L'exemple que ens aporta Alemanya respecte a l'assumpció del passat en les seves diferents etapes i en els dos estats és ben eloqüent.¹ A la RFA, en la immediata postguerra, la postura dominant era l'amnèsia, la negació de cap culpa² per uns crims comesos a la vista de la majoria de la població, l'al·legació a l'obediència deguda i l'atorgament de la centralitat de la culpa en els líders, justament desapa-

¹. Vegeu BRUNO GROPPPO. «Memoria y olvido del pasado nazi en la Alemania de la segunda posguerra». A: *Memoria*, núm. 164, octubre de 2002.

². Karl Jaspers va abandonar el seu país després de comprovar l'hostilitat amb què fou rebuda la seva obra *La culpa alemana* l'any 1946.

reguts o ajusticiats. La gravetat d'aquesta postura rau en l'omissió del consens de la majoria de la població amb el nazisme, sota l'aixopluc del presentisme i l'afany per recuperar el potencial econòmic i guanyar-se l'alineament amb els vencedors, enfront de l'oblit del passat immediat. No va ser fins als moviments contestataris de 1968 i la dècada següent que la revolta contra l'*estatus quo* va anar aparellada amb el despertar d'interrogants sobre el passat, per la generació no nascuda en el període nazi. En el cas de la RDA, la identificació del comunisme amb l'antifeixisme va servir per legitimar el nou sistema, dins els paràmetres d'una interpretació dels feixismes com a mers instruments de la burgesia i el gran capital, que va sotmetre als seus dictats l'actuació de la majoria social. Valguin aquestes pinzellades sobre la política de la memòria a Alemanya, que es relaciona amb la història de forma sovint controvertida, per emfasitzar sobre les diverses maneres d'enfrontar-se amb el passat i les seves repercussions en el control del present.

El cas d'Espanya és singular i gosaria dir que el seu passat recent és traumàtic. Coneixem bé els efectes d'una dictadura tan llarga; la guerra no va acabar el 1939, seguí sota formes de repressió oberta, però també soterrada. Durant el franquisme foren destruïts, físicament, civilment i moralment, centenars de milers de persones, amb un gravíssim impacte social i cultural, no solament sobre les víctimes, sinó també en els que no som fills de la guerra, sinó educats en les misèries de l'ocultació i de la por. Després vingué el silenci còmplice de la transició, amb confusió en les causes de la guerra i ocultació de fets, com la llarga existència de camps de concentració, exemples d'un terrible esperit de venjança, amb presos polítics al servei dels interessos econòmics dels vencedors, empresaris i terratinents, com ho han demostrat els recent estudis sobre el Canal del Bajo Guadalquivir o Canal de los Presos i el camp de concentració de Los Merinales, al costat de Dos Hermanas. Tot i que en aquells anys que seguiren a la mort de Franco van quedar arraconades o desprestigiades les versions sustentades en el monopoli ideològic dels vencedors, les víctimes van quedar insatisfetes i en molts casos la por enterbolia encara l'exteriorització del patiment. Avui existeix l'opinió bastant consolidada de les limitacions d'aquella transició, sobretot en la mesura que la construcció de la democràcia no hauria d'haver estat incompatible amb la denúncia de la dictadura i el seus crims. El franquisme és, doncs, una època que no està closa, no solament per la manca de condemnes i rectificacions contundents, sinó sobretot perquè cal integrar l'anàlisi d'aquell règim dins els paràmetres de culturalització, és a dir, conèixer-ne els efectes en l'estructura econòmica, social i ideològica, ja que, com tot estat totalitari, no fou fruit d'una ideologia inofensiva i aliena a determinats interessos.³ El franquisme fou una època negra en la història d'Espanya i no hi ha res més perillós que accedir a mirades que primen la nostàlgia, l'anècdota o fins i tot el divertiment.

El fenomen actual, que arrenca dels anys noranta, anomenat de recuperació de la memòria (fosses, nens perduts, presons, exili, profusió de relats testimonials escrits,

³. Vegeu les interessants reflexions de Michel Leiberich en la lliçó inaugural del Congrés sobre els Camps de Concentració i el Món Penitenciari a Espanya durant la Guerra Civil i el Franquisme, pàg. 8. MHC, Crítica, Barcelona 2003.

etc.), i en el qual han exercit un paper important els mitjans de comunicació, és un signe positiu que demostra que la por ha reculat definitivament, però també un reflex de les limitacions amb què es va liquidar la fi de la dictadura. Val la pena fer una reflexió sobre les seves causes, entre les quals destaca la consciència de l'acabament del cicle biològic dels protagonistes, però especialment el desvetllament de la memòria familiar, a partir de les preguntes formulades pels descendents de les víctimes,⁴ fills i nèts que descobreixen passats ocults, i la revitalització dels debats historiogràfics sobre els períodes de la Guerra Civil i el franquisme.

Tot i això, els sectors residuals del franquisme o els hereus, emparats sota la capa de la dreta política, es resisteixen a reconèixer el veritable caràcter de la guerra, desencadenada per un fallit cop d'estat militar, i l'abast de la repressió i el control ideològic i social exercit durant 40 anys. Julián Casanova⁵ reflexiona sobre aquest tema i els productes que, ben publicitats, són presentats pels que anomena pseudohistoriadors, i discutits, sense cap pudor, per tertulians poc documentats o molt interessats, que malden per seguir afirmant els beneficis que es derivaren del règim franquista, oposant-hi, sempre, tòpics malintencionats sobre els republicans que pretenien sumir el país en una tirania de caràcter estalinista. Això explica les acusacions de revengisme o de reobrir velles ferides per part dels vencedors de 1939 i els seus seguidors, que, amb el pretext d'una interessada superació i oblit del passat, gosen seguir apel·lant a un repartiment equitatiu de les culpes entre els bàndols enfrontats, i persistint a negar la dignitat als defensors de les llibertats, tal com es va practicar durant dècades amb els assassinats, represaliats, exdeportats i els seus familiars. Darrere el silenci hi ha lògiques polítiques d'estat que s'alimenten de conceptes, sovint massa tèrbols, com el consens, els danys col·laterals, etc., o altres finalitats de caràcter clarament interessat. En efecte, els silencis i les deformacions poden aportar també beneficis econòmics.

I és aquest doble context –la recerca de respostes a interrogants sobre el passat i els corrents revisionistes que malauradament troben sovint acollida social molt per damunt de les investigacions històriques rigoroses– el que determina la necessitat històrica i també moral de rescabalar la història dels republicans que patiren persecució i deportació als camps nazis. El seu cas és singular, sobretot si el comparem amb el succeït a França i als països occidentals més propers, pel que fa a l'associacionisme i al reconeixement oficial. L'associacionisme de les víctimes i els seus familiars és una llarga història, curulla d'obstacles, des de l'exili francès fins a la fundació de l'Amical de Mauthausen i altres camps, l'any 1962, i la forçada clandestinitat, amb les humiliacions pertinents de sentir negada, una vegada i una altra, la seva legalització, que no va arribar fins a l'any 1978. Tot i el reconeixement institucional i els continus homenatges, ha calgut esperar la commemoració d'aquest seixantè aniversari de l'alliberament dels camps perquè les màximes autoritats del país acompanyessin els homes i les dones deportats a Mauthausen i a Ravensbrück. Però el més significatiu és que tampoc no ha estat fins ara que la majoria de persones

⁴. ROSA TORAN, «Mauthausen en el corazón». A: *El País*.

⁵. «Mentiras convincentes». A: *El País*, 14 de juny de 2005.

d'aquest país ha tingut coneixement que la deportació als camps nazis concernia també als seus conciudadans.

I acabo amb unes línies de Reyes Mate, que no fan altra cosa que expressar les múltiples memòries i històries que caben dins la història:

«El problema de la memoria es el de su debilidad extrema... El que haya habido que esperar hasta hoy para hablar de los campos de concentración en la España franquista, de las fosas comunes y de los desaparecidos o del Canal de los Presos en el Bajo Guadalquivir, da idea de la fragilidad de la memoria. ¿Cómo ha sido posible? ¿Por qué se ha olvidado? Las razones son múltiples. Hay, en primer lugar, una razón psicológica que aconseja a quienes han vivido experiencias traumáticas a olvidar para seguir viviendo; hay también razones políticas –las políticas de la memoria– que, conscientes del poder subversivo de la memoria, la administran en función de los intereses políticos presentes. Estas políticas de la memoria no hubieran alcanzado su objetivo si no hubieran descansado sobre una estructura amnésica que vertebra la lógica moderna, nuestro modo de conocer, el concepto que tenemos de verdad. Las políticas de la memoria tienen éxito porque la memoria es irrelevante o peligrosa para el conocimiento y la verdad. Al progreso, que es el gran mito de nuestro tiempo, le estorba la memoria.»⁶

2.- LA MEMÒRIA DE LA DEPORTACIÓ EN EL SEU CONTEXT SOCIAL I ACADEMIC⁷

Els centres educatius de secundària i de batxillerat, tot i la manca del tractament específic de la deportació en els currículums, són un dels àmbits de treball més habituals, afavorit per alguns projectes del professorat d'aquests nivells, amb l'enfocament metodològic de la història oral, ja que la paraula escrita dels testimonis és escassa, tant pel trasbals social i cultural de l'exili, com pels escassos impulsos rebuts dels que viuen a Espanya.

Sent la deportació republicana un tema freqüent dels treballs de recerca de batxillerat, no podem desvincular aquest fenomen de la conjuntura abans analitzada, alhora que cal indagar les raons de l'interès en la tria, ja que això permet al professorat abordar i valorar l'estat receptiu vers el tema per part d'un sector significatiu de la societat, els estudiants, que no viuen aïllats d'influències dels mitjans, de la família... Amb la publicació l'any 1977 del llibre de Montserrat Roig *Els catalans als camps nazis*, sortí a la llum el tema de la deportació dels republicans, als quals atorgà

⁶. «Por una cultura de la memoria». DDAA. El Canal de los Presos 1940-1962. pàg. XLI...

⁷. Part d'aquest apartat està confegit amb algunes de les aportacions contingudes a JOAN M. CALVO i ROSA TORAN «Viajar al pasado desde el presente. Los campos de concentración nazis». A: *Cuadernos de Pedagogía* (núm. 350, octubre del 2005, pàg. 30) i a les de l'autora a les Jornades d'Ensenyament d'Història de Catalunya, celebrades a Cerdanyola el 8 de novembre de 2003.

categoria de persones vinculades a la història del país, coincidint també amb retorns de protagonistes i amb una presència més freqüent als mitjans de comunicació, a partir de la legalització de l'associació que els aplegava, l'Amical de Mauthausen i altres camps. Tot i això, el tema no arribà ni als cercles acadèmics ni encara menys educatius fins uns anys després, a redós de la paraula cada cop més freqüent de les víctimes republicanes davant esdeveniments succeïts a la dècada dels vuitanta⁸ i l'inici del reconeixement institucional.⁹ Però va ser a la dècada dels noranta que l'eclosió de moviments juvenils anomenats antifeixistes, fills de la nostra generació, juntament amb l'èxit de pel·lícules comercials i les respostes socials i dels exdeportats davant el negacionisme agressiu,¹⁰ van significar l'entrada a l'etapa actual, que coincideix amb el fenomen de la recuperació de la memòria col·lectiva. No pot deixar-se de banda que, en alguns casos, el treball s'aborda per vinculacions familiars o personals amb antics deportats, sovint en el marc de celebracions d'homenatges per part d'associacions i ajuntaments.

Però no em sembla suficient la contextualització temporal de l'interès dels estudiants; cal indagar també el seu punt de partida des de la perspectiva emocional. Són freqüents les actituds d'empatia o identificació vers la víctima i la solidaritat davant el dolor; sens dubte, actituds positives que cal reconduir amb dosis de racionalitat per tal d'evitar efectes perversos, fascinacions morboses o emotivitat malsana, i fins i tot cal prendre les precaucions pertinents davant determinades projeccions.¹¹ Si bé la història dels camps és violència i horror i no es pot caure en l'asèspsia freda ni renunciar a l'emoció, això no ha d'impedir la comprensió dels fets. Altrament, cauríem en el greu error de demonitzar els botxins i santificar les víctimes, tot privant-les, així, de la seva condició humana. Els camps van sorgir en un context de veïnatges sense la implicació dels quals no hagués estat possible la seva existència, i aquests referents poden resultar més eficaços per a la reflexió que l'abús en la presentació d'imatges horripilants.

L'impuls actual no ha d'amagar, però, el contrast amb altres països que, a més d'inscriure en els seus programes escolars la deportació com a unitat pròpia, estan dotats d'efemèrides de record, memorials i museus específics, a més de l'organització regular de viatges als camps amb professors i estudiants.¹² A França són les Amicals de deportats que, amb la col·laboració del Ministeri d'Educació, organitzen viatges regulars, amb professors reclutats especialment a l'Associació de Professors de Geografia i Història, i amb alumnes dels liceus guanyadors del Premi Nacional sobre

⁸. Entre altres esdeveniments, cal destacar el judici contra Klaus Barbie a França, la sèrie *Holocaust* emesa a TV2, les actuacions neonazis, etc.

⁹. Hi influïren sobretot les trobades internacionals d'exdeportats a Barcelona, l'erecció de monuments i la celebració d'homenatges.

¹⁰. Va ser especialment emblemàtic el cas de Pedro Varela i la llibreria Europa.

¹¹. El tema és tractat per JEAN-MICHEL LECOMTE a *Enseigner l'Holocaust au XXIe siècle*. Strasbourg: Editions du Conseil d'Europe, 2001.

¹². Com un intent de pal·liar la manca de materials específics adreçats a un ampli ventall de públic i especialment juvenil, vegeu ROSA TORAN *Els camps de concentració nazis. Paraules contra l'oblit*. Barcelona: Edicions 62, 2005.

el tema de la deportació convocat anualment per la Foundation pour la Mémoire de la Déportation.¹³ Itàlia també té una forta tradició en aquests viatges educatius, i a Àustria recentment s'ha dut a terme un singular treball de recuperació històrica a les aules: un projecte amb l'objectiu de trencar el silenci i aclarir la història dels aproximadament 250 republicans espanyols forçats a treballar a Bretstein, comando extern de Mauthausen, procés que culminà amb la conversió de l'indret en un lloc de memòria de la deportació republicana i amb la implicació de part de les autoritats austríaques en els actes d'homenatge.

En els darrers anys, però, s'ha obert un camí per superar el retard en el reconeixement de la deportació republicana, amb algunes experiències,¹⁴ entre les quals destaca el viatge organitzat per l'Amical de Mauthausen i altres camps al camp de concentració de dones de Ravensbrück, l'abril de 2003; experiència que aplegà persones de tres generacions i alumnes de batxillerat de tres instituts, amb un compromís de treball que quallà en l'edició d'un llibre¹⁵ i en la realització de l'exposició «Resistents i deportades».¹⁶ Enguany, han participat estudiants i professors de cinc instituts de l'Estat espanyol en els actes commemoratius de l'alliberament de Mauthausen del passat mes de maig,¹⁷ seleccionats per la seva dinàmica de treball prèvia i les aportacions previstes en les jornades del viatge.

A partir d'aquestes experiències breument ressenyades i de l'anàlisi de les reflexions de col·lectius d'altres països, pot afirmar-se que entre els grups d'estudiants i professors que visiten un camp de concentració nazi, es produeix una coincidència: l'emoció mentre es camina durant unes hores entre els espais i les instal·lacions que encara romanen en peu, perquè la ment no pot evitar l'intent de reviuere el patiment i la deshumanització en els escenaris reals.¹⁸ Tot i l'impacte que produeix el contacte directe amb els recintes, no es pot oblidar que són conjunts conservats i transformats, avui, en memorials i indrets de commemoració,¹⁹ i que no existeix cap monument ni cap placa que assoleixi representar les tragèdies humanes; tampoc es pot negligir percebre les estètiques de la memòria dels diferents països, així com

¹³. Els simposis que tingueren lloc a Linz, els anys 2000 i 2001, són fruit d'aquestes experiències. Vegeu *Cahiers de Mauthausen*, núm. 1 y 2. París: Amicale de Mauthausen, 2002 y 2004.

¹⁴. Cal destacar el Projecte Comenius «Fascismo, exilio y resistencia», impulsat per l'IES Francesc Ferrer i Guàrdia, de Sant Joan Despí, al costat de França, Anglaterra, Alemanya i Itàlia durant el curs 1998-99, que va culminar amb el viatge de 100 estudiants al camp de concentració de Mauthausen, el març del 2000.

¹⁵. CÈLIA CAÑELLAS i ROSA SÁNCHEZ (dir.). *Ravensbrück, un espai de mort, un espai de record. Un viatge acompanyant la Neus Català (10-14 abril de 2003)*. Barcelona: Amical de Mauthausen i altres camps, 2004. Aquesta obra fou tramés a tots els instituts de Catalunya a través de la col·laboració del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya.

¹⁶. Gràcies a una subvenció de la Unió Europea, l'exposició s'ha traduït i produït en castellà, francès i alemany, per a la seva itinerància.

¹⁷. Grañén (Osca), Tarragona, Còrdova, Pamplona i Castelló.

¹⁸. Vegeu les reflexions en aquest sentit d'alumnes i professors a CÈLIA CAÑELLAS i ROSA SÁNCHEZ (dir.), *op. cit.*

¹⁹. Només cal recordar les polèmiques sobre el projecte d'instal·lació d'una discoteca al costat del recinte d'Auschwitz o l'arranjament de l'indret de la pedrera a Mauthausen per realitzar un concert l'any 2000.

els diversos usos dels recintes al llarg de les dècades que seguiren a l'alliberament, ja que, en efecte, el lloc de memòria pot entrar en contradicció amb el lloc d'història i entorpir la interpretació dels vestigis materials. Sovint hi ha poques traces materials, de manera que cal indagar la realitat visible i la realitat invisible a partir de les diferents utilitats pedagògiques dels museus i d'un procés informatiu i reflexiu previ per copsar la dimensió de la realitat concentracionària.

Les edificacions i instal·lacions dels camps que hi romanen traspuen històries vives, entre les quals les de les víctimes disposades a testimoniar que, malgrat el patiment de reviure el passat, són les úniques amb autoritat moral per transmetre-les. Elles poden substituir allò que el temps, la natura i l'acció de l'home han esborrat, de la mateixa manera que el coneixement històric ha de pretendre assolir allò que no és visible. La seva presència i les seves paraules, explicant l'organització del sistema i la funció dels espais, estableix un nexa directe entre el conjunt d'impressions íntimes que es desenvolupen i la història real d'aquells homes i dones que patiren, dia rere dia, des del seu internament fins a la jornada de l'alliberament.

Ni els treballs acadèmics ni les visites als camps, amb el pertinent contacte directe amb les víctimes de la deportació, poden desvincular-se del bagatge intel·lectual i moral que aporta el coneixement del passat, del marc polític i social en què es produí la persecució i l'extermini, i de les complexes actituds dels contemporanis dels esdeveniments. Si aquesta premissa és comuna en qualsevol tractament del passat, en el cas dels camps de concentració adquireix una singularitat, ja que s'hi reflecteixen aspectes tan decisoris com les reflexions al voltant de la naturalesa humana, el paper dels aparells de l'estat al servei de projectes criminals, la complicitat del silenci, la passivitat davant la repressió, etc., temes dels quals el debat no es clourà mai. A partir dels treballs i visites als camps convindria obrir un ampli ventall de reflexions sobre la causalitat i la fragilitat de les conductes humanes i sobre la necessitat de mantenir-se en estat de vigilància contínua per identificar qualsevol signe que pugui derivar de les considerades conductes humanes, tal com la salvaguarda del que hom considera propi o el compliment d'ordres, a la inhumanitat.

3.- CONEIXEMENT I REFLEXIÓ

A tall d'exemple, introduiré algunes aportacions que poden contribuir a la construcció del saber, en l'objectiu del deure de memòria.

3.1.- L'especificitat de la deportació dels republicans

La deportació dels republicans als camps nazis forma part de la història d'Espanya i de la història europea, tot i l'especificitat que cal atorgar al col·lectiu,²⁰ amb

²⁰ L'obra de MARGARIDA SALA i ROSA TORAN *Mauthausen, crònica gràfica d'un camp de concentració* (Barcelona: Viena Edicions, MHC i Amical de Mauthausen, 2002) aprofundeix en els trets específics del col·lectiu.

un passat comú de lluita i d'exili, el qual conforma bona part de la construcció i transmissió de la seva memòria col·lectiva. El coneixement del seu passat és també el de les injustícies causades sobre ells. La seva estada als camps de la mort no va ser fruit de l'atzar, sinó conseqüència de les seves històries que es remunten als anys de la Segona República i de la Guerra d'Espanya. Ells eren persones que justament havien estat l'avançada contra la bèstia dels feixismes, persones que havien sofert en la pròpia carn els estralls de l'aviació alemanya i italiana, dones que s'havien avançat a les múltiples formes de lluita que poc temps després esdevindria el moviment de la Resistència als països ocupats. En creuar la frontera després de la derrota, cap d'ells podia imaginar el que els esperava, però intuïen que la seva lluita no havia acabat. La guerra al seu país els havia canviat la vida, aviat van deixar de ser joves i van renunciar a les seves expectatives per acabar als camps del Reich, on l'estada pels supervivents fou llarguíssima, gairebé cinc anys per a molts, amb un índex de mortalitat superior al d'altres col·lectius nacionals internats per raons polítiques. A més, van tenir un paper pioner i persistent en la resistència interior dels camps; totes aquestes característiques han fornint també el bagatge de la seva memòria col·lectiva.

Travessada la frontera, els republicans acabaren per haver-se d'enfrontar a una curiosa paradoxa: lluitar per un país que no els havia rebut tal com mereixien i al mateix temps confiar que la guerra implicaria la derrota del nazisme i acabaria per arrossegar també el règim feixista que els havia foragitat del seu país. En pocs mesos la sort es tornava a girar en contra seva. El juny de 1940 els exèrcits alemanys trencaven de forma ràpida la feble defensa francesa, malgrat el desesper d'aquells republicans que constataven per segon cop la força de les armes alemanyes. Les fugides desesperades no els estalviaren caure presoners i de nou l'internament en camps, aleshores sota el comandament de la Whermacht. La intervenció de la Gestapo, al cap de poc temps, determinà un futur immediat cap a la mort.

3.2.- Sobre la culpa i la responsabilitat

Un altre dels trets específics del col·lectiu de republicans deportats, en el cas dels 2.000 i escaig supervivents per factors diversos, com l'atzar, l'ànim o la solidaritat, és el nou períple, físic i emocional, que van haver de recórrer després de l'alliberament. La majoria, repatriats a França, van haver de seguir vivint en l'exili, i refer les seves vides sota l'aixopluc dels companys, les associacions i l'Estat francès, mentre contemplaven el pas dels anys, dècada rere dècada, sense veure la fi del règim que els havia condemnat i que castigava els pocs que retornaren a Espanya, amb la indiferència, el silenci i àdhuc la persecució. Així, els que sortiren vius dels camps, amb vides estroncades i famílies separades, hagueren de suportar la mateixa condició d'apàtrides amb què hi entraren, homes i dones perseguits al seu país o bé abocats a acomodar-se a un exili que no va acabar mai, fos l'exili geogràfic o l'exili interior.

Mentre a Occident els que sortiren vius dels camps eren homenatjats als països d'origen, Franco no condemnà i ni tan sols reparà el dany físic i moral causat als republicans. Eren uns proscrits, relegats a patir la seva història personal només sota l'aixopluc dels companys dels camps i dels amics; el règim no va escatimar esforços a l'hora d'esborrar la memòria i sacrificar bona part de la generació més activa i més preparada del país, condemnant-la a l'exili o a la clandestinitat durant dècades, assassinant-la, empresonant-la i humiliant-la en el silenci.

En efecte, els aliats aviat perdonaren a Franco la seva complicitat amb el nazifeixisme, a favor d'arguments geoestratègics derivats de la Guerra Freda i la contenció del comunisme, i Espanya va mantenir-se com un illot feixista. Havien estat objecte d'una doble condemna, la del règim nazi i la del règim feixista d'Espanya, indesitjables l'un de l'altre, ja que ambdós estigueren involucrats en el mateix projecte. Franco no va dubtar a mostrar els seus ambiciosos plans per ocupar un lloc en la nova Europa dissenyada per Hitler, i per a la consecució dels quals aquest havia estat el seu mentor en el cop d'estat de 1936 i en l'ajut inestimable per a la derrota de la República. La debilitat del règim de Franco i la seva posició d'inferioritat dins l'Eix es van acabar convertint en el seu salvavides.

A més, el règim de Franco va negar qualsevol responsabilitat en la deportació dels republicans espanyols, quan, a hores d'ara, és ben conegut que el seu internament va venir determinat per la seva condició de rojos espanyols, enemics del nacional-socialisme, i que va ser possible per l'acció criminal combinada de l'Alemanya nazi i les forces d'ocupació a França, del règim col·laboracionista de Vichy, que va negar-los la protecció que se'ls devia com a refugiats, i també de la dictadura d'Espanya, per assentiment o per coneixement.²¹ Desvetllar la responsabilitat criminal de la dictadura no és un acte de revenja sinó posar fi al mite, fonamentat en falsedats i en al·legació d'ignorància, sobre la no-culpabilitat en la persecució i la mort dels republicans per part del nazisme.

Aclarir la culpabilitat és la condició indispensable per reparar el dany. Ho exigeix el respecte envers les víctimes, la responsabilitat històrica i la restitució moral, per tal d'evitar la degradació de la cultura política. Si admetem que els individus han de retre comptes de les seves actuacions públiques, les institucions i els governs també han de fer-ho amb les seves accions, i amb més raó quan s'ha emmascarat la veritat i s'han endegat estratègies exculpatòries. Explicar la verdadera naturalesa política del règim franquista encara és una tasca pendent: cal donar a conèixer el seu nucli doctrinal i l'abast de les seves polítiques repressives, i repudiar públicament als qui en foren responsables.

²¹. Vegeu ROSA TORAN *Vida i mort dels republicans als camps nazis*. Barcelona: Proa, 2002, pàg. 93-99.

3.3.– Els camps de concentració i extermini com a mals del segle xx

Es parla reiteradament del fenomen concentracionari com un punt de ruptura cultural, anunci que les persones no estan abocades a la bondat. Tot i les dificultats d'explicacions racionals sobre aquest fenomen aberrant i central del segle xx, cal inscriure'l en uns paràmetres polítics, econòmics, socials i ideològics, i en un país indissociable de la identitat europea; altrament la seva anàlisi quedaria mancada de comprensió i lliçó.

Els camps, catalogats com un fet singular, no van sorgir del no-res, sinó que la seva materialització fou fruit d'una llarga incubació. Foren la màxima expressió d'un sistema de repressió, esclavatge i mort d'un estat totalitari, al qual s'ha d'afegir la deformitat de les teories sobre la desigualtat de les persones que van conduir al genocidi comès contra els gitans i especialment contra els jueus. A més d'una tipologia específica, que tenia en compte categories i la decisòria divisió entre concentració i extermini –creats solament amb l'objectiu d'assassinar jueus i altres «indesitjables»–, i del seu abast geogràfic, el sistema, tot i mantenir l'essència de la seva finalitat, va esdevenir un món variable que s'anà adaptant a les necessitats en temps de pau i de guerra.

Imbricat en el projecte de domini nazi, el camp de concentració no és un món aliè a la coherència, sinó que estava dotat d'una organització complexa, una estructura arquitectònica i una veritable societat, amb les seves lleis i codis de conducta. A més, per les aportacions tecnològiques –l'avançada tecnologia alemanya va aconseguir organitzar l'assassinat en massa amb el mínim cost possible–, l'entramat burocràtic –una gegantesca burocràcia estatal va ser mobilitzada per fer possible l'esclavització– i l'aniquilació són una expressió de modernitat.

3.4.– Els executors

Coneixem bé l'amplitud i diversitat dels que podien ser susceptibles d'internament per a la seva explotació i mort: enemics polítics del règim, homosexuals, objectors de consciència, «asocials», jueus, gitans, presoners de guerra, penats de dret comú, etc. Cal precisar, tanmateix, que el seu destí variava segons les circumstàncies i segons la manera com la dinàmica de la pròpia guerra afectés els països envaïts o l'Alemanya mateix. Però, ultra reflexions sobre l'especificitat amb què fou castigat o assassinat cada col·lectiu, la progressió en l'escalada de les persecucions o la passivitat o la resistència de les pròpies víctimes, pot ser pertinent tractar els aspectes relacionats amb els responsables quotidians de les accions criminals.

Els botxins no eren diferents de nosaltres ni se'ls pot catalogar genèricament de psicòtics, perquè la seva conducta no era fruit de la bogeria, sinó de la racionalitat. Tot i ser iguals que les víctimes, aconseguiren no veure aquestes com a éssers humans, i dugueren a terme l'extermini com un objectiu assumit, després d'un procés relativament ràpid i en el qual s'involucraren de forma voluntària. Un llenguatge particularment ofensiu i inflammat pels demagogs va ser posat en circulació per ridiculitzar, culpar i deshumanitzar determinats grups; així, els estereotips i els prejudicis

trobaren un bon coixí per discriminar, aïllar i finalment destruir, primer civilment i després físicament. La guerra radicalitza les mesures, però la seva consumació no hauria estat possible sense una calculada i progressiva adaptació de bona part de la societat alemanya, la qual es deixà arrossegar en el projecte de construcció d'una Europa nova, en la qual una raça superior dominaria i esclavitzaria els pobles inferiors, eliminaria els adversaris i els indignes d'ocupar un lloc en la nova societat. La política nazi d'eutanàsia va ser la primera racionalització de l'assassinat en massa.

Els executores directes eren éssers normals que causaren dolor i mort als seus semblants, però perquè fos possible la consumació de l'extermini va caldre la compllicitat de milions de persones, nogensmenys que bona part de l'aparell administratiu i judicial, la comunitat científica, les esglésies cristianes, els sectors empresarials... Una llarga cadena eliminadora en la qual les primeres baules corresponien als executors de les ordres –emparades amb sinistres eufemismes i amb evitar el contacte físic amb la mort de les víctimes per tal de complir més fàcilment la missió–, però que acabava amb la gent que passejava o treballava, indiferent, en la seva quotidianitat, al pas dels combois o de les llastimoses imatges de les files de deportats que s'encaminaven a construir ponts, refugis o a desenrutar. Tots ells en foren responsables.

4.– UNA MEMÒRIA PER AL DEMÀ

El treball del professor comporta sempre una referència als seus valors, a la seva posició davant del món, a la seva voluntat de canviar-lo o interpretar-lo. En definitiva, un dels grans reptes, en aquest cas, és la forma de traslladar el passat al present, ja que el tema de la deportació no és una lliçó més per aprendre, sinó un element clau d'educació cívica i ètica.²² Sabem que cap esdeveniment o fenomen del passat i del present pot ser aliè a un posicionament ètic, però en aquest cas es dibuixa la naturalesa humana; el caràcter humà dels comportaments i tot allò que els homes van fer ahir ho poden fer demà, com ho ha mostrat el fet que la catàstrofe de la Primera Guerra Mundial no va evitar la Segona i que el genocidi dels jueus tampoc ha impedit les matances genocides més properes a nosaltres. Malauradament sabem que el mal no desapareix amb l'eliminació dels seus causants.

En l'actual segle XXI, quan la majoria de persones que habiten el planeta no haurà viscut el nazisme, no hem de quedar satisfets amb la condemna dels crims del passat, sinó que cal evitar que tots els mitjans tècnics i científics de què disposa la humanitat es posin al servei de nous genocidis, d'operacions bèl·liques exterminadores i de maniobres destructives de la tolerància i el pluralisme. Potser cal emfasitzar en el concepte tan desvirtuat de democràcia, apropiat sempre segons els nostres cànons occidentals, i atorgar-li un sentit ampli, aquell que designa la igualtat dels drets dels homes, perquè justament en tots els genocidis i en l'expressió del mal rau sempre la negació de la condició humana a les víctimes.

²². Vegeu JOAN-CARLES MELICH, *La lliçó d'Auschwitz*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.

La memòria col·lectiva, confegida a través de conjuntures diverses, i per a la difusió i preservació de la qual l'escola esdevé un mitjà privilegiat, és signe també de pluralitat, com ho és també la història, en procés continu de construcció. I els dos perills que poden abatre's en la seva elaboració i transmissió són la sacralització i la banalització. En el primer dels casos, ens referim a l'aïllament radical del record, a la seva reclusió en si mateix, fent-lo així estèril, en la mesura que defuig el present i n'impedeix les lliçons. Com podríem condemnar les maldats si cap assolís la magnitud dels crims de l'època nazi? I pel que fa al perill de la banalització, és a dir, a l'assimilació i a les anàlisis indiscriminades de tots els esdeveniments, ens abocaria a pensar en tot i en qualsevol cosa, sense atorgar categoria històrica específica als diferents esdeveniments del passat i del present i impedit-nos determinar-ne els orígens i les conseqüències.²³

En definitiva, es tracta de conformar un compromís entre el passat i el futur, ja que no n'hi ha prou a fer crides contra l'oblit o a favor del deure de la memòria, no n'hi ha prou a recordar els morts si oblidem els vius. Limitar-se a la reproducció del passat, endegar mecanismes de sensibilització, per més adequats que siguin, no és suficient; cal usar la memòria per incitar debats sobre el perquè o el com d'aquell passat, reflexionar sobre la humanitat per continuar donant vigència al missatge que els mateixos supervivents han maldat per transmetre. Avui, aquells joves protagonistes que recorden les seves experiències personals són persones vulnerables i fràgils, pel pas del temps, però que van enfrontar-se amb el destí que els va pertocar, a vegades amb la força que els donava confiar que el seu testimoni tindria un paper en el demà.

El pas del temps esmorteirà els sentiments humans d'indignació vers els botxins i de compassió vers les víctimes, a mesura que el seu cicle vital es completi, però les reflexions i el missatge sobre el món concentracionari han de continuar tenint vigència, amb l'ús adequat de la memòria, que els mateixos protagonistes han anat confegint per al futur. Solament tenen dret a l'oblit les víctimes, a la resta ens obliga la responsabilitat individual i col·lectiva del record i de la comprensió, amb l'objectiu de fer justícia, sense retornar indefectiblement al passat i no reinterpetrar-lo a la llum del present, ja que el mer coneixement de la barbàrie comesa anys enrere no és un antídoto davant del mal.

²³. Com a obra indispensable per aprofundir aquestes qüestions, vegeu TZVETAN TODOROV. *Memoria del mal, tentación del bien. Indagación sobre el siglo XX*. Barcelona: Ediciones Península, 2002.

Democràcia, ciutadania i arxius

M. Carme Martínez

Fina Solà i Gasset

Arxivers sense Fronteres

En nom de l'organització internacional no governamental Arxivers sense Fronteres, és un plaer participar en aquest congrés i compartir experiències amb altres col·lectius aliens a la nostra professió d'arxivers. Aquestes trobades interprofessionals són força enriquidores per a ambdues parts. D'una banda, perquè ens permeten establir un punt de trobada quant als nostres interessos professionals, en aquest moment entre el món educatiu i el món del patrimoni documental, el món dels arxius. I, de l'altra, perquè es pot parlar de democràcia, ciutadania, arxius i drets humans en qualsevol àmbit professional. Podem parlar, per exemple, del dret a viure dignament, del dret a la sanitat, del dret a l'educació i, per què no, del dret d'accés a la informació, entre d'altres. No obstant això, no cal oblidar que tot dret va acompanyat d'un deure; per exemple i en sentit general, tenim el deure de fer un bon ús dels nostres drets. Els governs, per exemple, tenen el deure de fer una bona gestió dels nostres recursos. I, ambdós, els governs i la ciutadania, tenim el deure de fer un bon ús de la democràcia, dels drets humans i del nostre patrimoni, ja sigui artístic, arqueològic, bibliogràfic, arquitectònic, documental, etc.

1.- EL PATRIMONI

Començarem definint *patrimoni*, una paraula que té el seu origen en el grec i fa al·lusió al nom *pare* i al verb *moneo*, que significa «fer saber, fer recordar, fer memòria»; podríem traduir-lo, doncs, com «allò que recorda el pare». ¹ I el record no es pot compartimentar, no es divideix ni en meitats ni en terços, ni per zones separades. No tinc identitats, només en tinc una, feta de tots els elements que li han donat forma, constitueixen la nostra història, ja sigui individual o col·lectiva. Alhora, la nostra història va molt lligada als diferents sistemes polítics: democràcia, dictadures militars, dictadures econòmiques, etc. Atès el tipus de sistema polític i al mateix temps la forma d'exercir-lo, podem crear i conservar un patrimoni documental. Aquest podrà variar en contingut i en volum segons el sistema de govern i la

¹. JOSEP M. BALLART, pàg. 115 i s.

forma d'exercir-lo. Tanmateix, l'ús i la conservació partiran de polítiques culturals diferents, amb objectius i finalitats també diferents.

El patrimoni no deixa de ser una prova de la nostra vinculació amb el passat; de fet, de la nostra continuïtat com a persones. Aquesta continuïtat, aquesta necessitat de saber que en som els hereus, o la necessitat de pertànyer a un col·lectiu, és inherent a nosaltres mateixos. Això, a més, marcarà la nostra identitat. Però anem més enllà. Pel que fa al patrimoni, no necessàriament ha d'estar reduït a un territori concret, és a dir, a un país. Ans al contrari: l'herència documental que hem rebut pot estar repartida en molts països, en molts indrets, en molts col·lectius. Per exemple, els exiliats de la Guerra Civil Espanyola, els desplaçats per conflictes, els nens adoptats per famílies d'altres cultures i països, etc. deixen enrere tot un patrimoni i en creen un altre de nou. Ahora, les seves identitats són modificades, són ampliades. En aquest sentit, Amin Maalouf, en l'obra *Les identitats que maten* i en relació amb la seva doble condició libanesa i francesa, comenta: «Vaig néixer al Líban [...] hi vaig viure fins als vint-i-set anys [...] l'àrab és la meua llengua materna [...] Però, fa vint-i-dos anys que visc en terra francesa, en bec l'aigua i el vi, les meves mans acaricien cada dia les seves velles pedres, escric els meus llibres en la seva llengua: per a mi ja no serà mai una terra estrangera. Mig francès, doncs, i mig libanès? En absolut! La identitat és una mescla especial que no és mai la mateixa per a un altre».² Si la identitat va més enllà d'allò que pensem o que ens imaginem, pel simple fet que la nostra identitat rep influències d'altres col·lectius, d'altres cultures, d'altres religions, d'altres arts, etc., també el patrimoni va més enllà.

2.- ELS ARXIUS

Els arxius, a més de recollir, difondre i conservar aquesta memòria històrica, exerceixen altres funcions que permeten millorar les tècniques d'organització i de gestió de la documentació i la informació. En aquest sentit, el tractament tècnic que es fa als arxius a partir d'instruments especialment elaborats (quadres de classificació, normes de descripció, calendaris de conservació, etc.) millora l'organització interna i modifica els mètodes de treball administratiu, tot adaptant-los a les noves necessitats socials, per tal de recuperar la informació o documentació que esdevindrà històrica. Per això, els arxius han passat de ser grans magatzems de papers, a esdevenir centres de tractament i preservació de la nostra memòria. Però també faciliten, juntament amb els responsables de la gestió administrativa, la millora en l'organització interna, en el disseny de formularis, en els circuits documentals o administratius, en la formació d'expedients, etc. En resum, els arxius duen a terme tot un seguit de funcions que permeten millorar la gestió de la informació i de la documentació. De totes les funcions que s'hi exerceixen, n'hi ha cinc que ens interessa més ressaltar, i que són les següents:

². AMIN MAALOUF, pàg. 9.

1. Integra tota la gestió administrativa dins d'un sistema de gestió documental uniforme per a tota la institució. Per tant, integra arxius i oficines o, el que és el mateix, la gestió documental i la gestió administrativa.
2. Opera a les oficines i dona suport i assistència a la gestió documental diària, per tal d'augmentar l'eficàcia en el procés de tramitació d'expedients, tot disminuint la pèrdua incontrolada de documentació i informació; també facilita les decisions dels alts càrrecs, en poder accedir a la informació i documentació.
3. Ofereix criteris d'eliminació i conservació de la documentació i de la informació, per tal de racionalitzar i administrar millor els recursos econòmics, alhora que preserva el nostre futur fons històric.
4. Controla l'ús de documents que contenen dades personals o que estan subjectes a restriccions legals, protegint d'aquesta manera la informació sensible referida a persones o ciutadans.
5. Promociona l'ús de l'administració en línia, per tal que els usuaris puguin accedir a una informació fins ara reservada a erudits i investigadors. D'aquesta manera, facilita la participació de la ciutadania en el seu dret d'accés a la informació.

En els darrers vint anys, els arxivers o professionals dels arxius han dedicat molts esforços dins i fora de la institució per tal de tenir una presència activa dins la societat del coneixement. En aquest sentit, i malgrat que encara hi ha molta feina a fer, cal reconèixer que en els darrers anys hi ha hagut una sensibilitat institucional vers els arxius, que ha permès dur a terme millores en les instal·lacions dels arxius i en la preservació dels documents. A hores d'ara, per exemple, disposem des de fa tres anys d'uns estudis superiors d'arxivística, després d'una lluita de reconeixement al llarg de quinze anys per part de tot el col·lectiu d'arxivers. Aquest gran avanç ben segur que permetrà acabar definitivament amb la imatge tan cruel i injusta dels arxius; és a dir, deixaran de ser llocs foscos, oblidats i secrets, on hi ha unes persones també fosques, estranyes o aquells treballadors «castigats», així com la imatge que els arxius es dediquen tan sols a ordenar els expedients per ordre alfabètic o numèric, entre altres exemples.

Hem parlat del patrimoni documental i dels arxius des dels inicis de la intervenció, però no cal obviar l'existència d'altres formes en què se'ns presenta la nostra història, la nostra memòria, la nostra identitat. Ens referim al patrimoni bibliogràfic, al patrimoni arqueològic, al patrimoni arquitectònic, al patrimoni artístic i, molt especialment, al patrimoni oral, és a dir, el recull de testimonis de persones, la major part anònimes, sense les quals la història resultaria insuficient. Ens referim a la història oral, que també forma part del món dels arxius. I en forma part perquè tots sabem que malgrat que «la memòria de les persones és insegura, inestable i fràgil, [...] és el major tresor que té l'ésser humà per fer ponts amb el passat i d'aquesta

forma poder seguir nodrint i enriquint una vida».³ Per això podem parlar de la tradició, perquè s'ha produït una transmissió, una transferència d'idees, creences, costums, que es fa per escrit o oralment.

3.- DEMOCRÀCIA

Pel que fa a la democràcia, aquesta forma de govern permet o ha de permetre –i hi té l'obligació, i per tant, és un deure– protegir el patrimoni documental, perquè és on es refugia la nostra identitat, la nostra memòria històrica, econòmica, cultural, educativa, artística, etc. En els sistemes basats en democràcia s'exerceix mitjançant l'establiment d'unes polítiques. En el cas del patrimoni, d'una política cultural, d'una política arxivística. I aquí entrem en un territori una mica desolat, deixat. Només cal fer una petita anàlisi dels pressupostos que les administracions dediquen al patrimoni documental, als arxius, i comparar-la amb la d'altres àmbits de gestió. Aquesta anàlisi ens permetrà estudiar a fons la política cultural, i arribarem a la conclusió que, més que d'una política cultural, disposem d'una relació d'activitats culturals que es duen a terme any rere any. Una planificació sense objectius, sense estudis de necessitats, sense identificació dels diferents grups socials, sense tenir en compte les diverses cultures que poden conviure en un mateix lloc.

Un dels trets més importants de la democràcia són els drets humans. A diferència del patrimoni documental i de la democràcia, els drets humans no formen part dels assumptes interns del govern d'un país, en tant que es materialitzen en un instrument normatiu de caràcter internacional, el qual és ratificat pels països, incorporat en el propi ordenament jurídic i inserit en el cor mateix de la sobirania. És fàcil parlar de drets humans en sentit genèric, però és molt més complex parlar-ne en un context determinat, delimitat. És a dir, per exemple, podríem dir que més de mil milions de persones no tenen accés a l'educació i a la sanitat, també que cada minut mor una persona de fam, o que més del vuitanta per cent de la població mundial no pot accedir a la societat de la informació. També podríem parlar de la quantitat de presos polítics que encara hi ha a les presons, de les tortures que s'executen en molts països, fins i tot democràtics, etc. Exemples de tot això en tenim cada dia als mitjans de comunicació. A més, i partint de les darreres dades que any rere any ens ofereix l'Escola de Cultura de Pau, de la Universitat Autònoma de Barcelona, l'any 2004 va acabar amb vint-i-cinc conflictes armats. En el seu informe *Alerta 2005* va classificar-los en tres grups: poder polític, autonomia-independència, territori i població. Aquests conflictes són majoritàriament de caràcter intern però amb una important dimensió i influència regional o internacional.⁴ Darrere d'aquests conflictes armats s'exerceix una violència generalitzada i dirigida molt especialment a

³. JOSEP M. BALLART, pàg. 30 i s.

⁴. Escola de Cultura de Pau. Universitat Autònoma de Barcelona. *Alerta 2005. Informe sobre conflictes, derechos humanos y construcción de paz*. Icaria Editorial, 2005, p. 20.

les persones i també al patrimoni en general; per tant, atempten contra la dignitat, és a dir, contra els drets humans i contra els arxius, o sigui, contra la història.

4.- DESTRUCCIÓ I PRESERVACIÓ DEL PATRIMONI

José San Martín és un autor especialitzat en estudis contra la violència en els diferents àmbits (menors, dones, etc.). En el I Observatori contra la Violència, organitzat per l'Institut Català d'Antropologia, i que va tenir lloc a Barcelona el 9 de juny passat, l'autor comentava que la violència és innata als animals i que l'exerceixen de forma natural i sense intencions o objectius finalistes. L'home és l'únic animal que fa ús de la violència d'una manera intencional.⁵ I ho fa seguint el paràmetre següent: agressivitat - violència - destrucció. Si l'agressió avança, apareix la violència, i quan s'executa la violència arriba la destrucció. I, en el cas dels arxius, hi ha una destrucció institucional, una destrucció ideològica, i per tant, una violència intencional.

Quan es produeix una destrucció del patrimoni documental davant d'un conflicte qualsevol, hi ha una destrucció que s'exercita especialment per tres motius:

- Contra la identitat que comporta destruir la memòria d'un poble.
- Contra els drets dels països a conservar i a preservar la seva història.
- Contra el pensament plural i la diversitat.

Ja hem dit que l'agressivitat condueix a la violència, però quan aquesta es manifesta contra els arxius i el patrimoni documental no es fa per un altre motiu que per destruir allò que representa l'enemic. Per tant, l'agressivitat, la violència i la destrucció són purament i exclusivament humanes. D'això en tenim, malauradament, molts exemples al llarg de la nostra història, que més endavant comentarem.

És cert que «la preocupació contemporània per conservar el llegat del passat⁶ sembla un fenomen molt generalitzable dins de societats modernes, complex i de llarga durada, que no ha parat de créixer durant les darreres dècades i que s'ha fet fort a les acaballes de la fi del segon mil·lenni».⁷ Però, malauradament, encara som testimonis de destruccions per raons molt diverses. No obstant això, no hem de limitar el patrimoni documental només a l'expressió històrica, atès que també té un ús probatori, un altre de científic o bé un ús repressor.

⁵. Nota sobre la conferència de José San Martín en el I Observatori contra la Violència.

⁶. En aquest sentit és molt interessant l'anàlisi que fa Josep M. Ballart pel que fa al llegat de la història quan diu: «El legado de la historia ha tenido siempre un gran valor para los seres humanos, sobre todo un valor ejemplarizante; desde Herodoto al menos, hay pruebas abundantes al respecto (pàg. 10). El legado patrimonial es siempre un recordatorio permanente para las generaciones venideras de todo lo bueno y valioso que merece conservarse del pasado» (pàg. 20).

⁷. JOSEP M. BALLART, pàg. 126.

Si els documents són també una prova evident de la nostra vinculació a determinades formes de pensar, de fer i alhora també fan de pont amb el nostre passat; i si aquest lligam amb el passat ens permet gaudir de la pertinença a un grup, és a dir, identificar-nos, necessitem el patrimoni documental per afermar-nos, per exemple, en un dret col·lectiu, com pot ser la recuperació d'una tradició prohibida, la recuperació d'un règim independent, la recuperació d'una llengua sota la tutela oficial, etc. Els documents, el patrimoni en general, ens permeten donar sentit a la nostra existència.

És cert que s'ha manifestat un interès institucional vers el patrimoni documental, per diferents raons, entre les quals en destaquen quatre, que són les següents:

- El nacionalisme: cal demostrar una continuïtat en el temps; l'aparició de les reivindicacions nacionalistes de qualsevol mena han ajudat a preservar i a conservar el patrimoni.
- La cultura: de ser un estat del coneixement ha passat a ser un estat de consum habitual generalitzat en tots els àmbits. D'això en tenim molts exemples, com el de la cultura de l'esport, el de l'art taurí, etc.
- El turisme: els darrers anys hi ha hagut una demanda de turisme cultural força rellevant que ha obligat les institucions a posar-se en marxa, tot oferint les més variades formes culturals de caràcter patrimonial.
- Els mitjans de comunicació: en els últims trenta anys, la necessitat de disposar d'informació recent per part dels mitjans de comunicació ha obligat moltes institucions a sensibilitzar-se per la preservació del patrimoni documental.

Com s'ha comentat abans, malgrat que hi ha una «preocupació contemporània per conservar el llegat del passat», la presència dels arxius i dels documents, així com «la seva influència en la vida quotidiana, gairebé no guarda cap tipus de relació amb la seva valoració pública».⁸ No obstant això, hi ha una certa rendibilitat de caràcter social i cultural. En relació amb el primer aspecte, per exemple, la demanda social que en els darrers anys s'ha manifestat, tot sol·licitant responsabilitats polítiques a organismes com l'Stassi, la CIA, però sobretot als governs militars repressius. Pel que fa al vessant cultural, per exemple en l'àmbit literari, la proliferació de novel·les històriques o les creades a partir d'un fet real han ajudat que el terme *arxiu* vagi més enllà que el lloc o magatzem on es guarden els papers.⁹

Escrivim, fotografiem, filmem... Anem deixant consignat el pas de la humanitat, dels nostres pensaments i de les nostres activitats, i és la nostra memòria col·lectiva que acaba convertint-se en memòria de les cultures, de les identitats, dels humans, del món... I el lloc on resideix i descansa és als arxius.

⁸. Ramon Alberch i Fugueras. Ponència del XI Congrés Internacional d'Arxius.

⁹. Són el cas de *El último catón*, de Matilde Asensi; *El expediente*, de Timothy Garton Ash; *El archivo de Egipto*, de Leonardo Sciascia; *El nombre de la rosa*, d'Humberto Eco; *Los archivos de Salem*, de Robin Cook; *Mal de archivo*, de Jacques Derrida; *La atracción del archivo*, d'Arlette Farge; etc.

La memòria humana és la facultat que permet a l'home retenir experiències passades, i als arxius és on s'acumulen totes les memòries de la història de la humanitat, de totes les cultures, de tots els pobles. Però caldria tenir-ne cura, perquè és vulnerable i fràgil. Cal preservar aquesta memòria de la humanitat, aquest patrimoni documental, i una vegada conservat, democratitzar-lo i exercir el nostre dret d'accés a la informació com a ciutadans.

Normalment ens trobem amb diferents factors que obstrueixen aquesta preservació del nostre patrimoni documental mundial com són els factors naturals i ambientals, els conflictes armats, les guerres i el terrorisme, la manca de recursos, l'obsolescència dels suports, etc. Però és sovint la demostració de poder i en l'última conseqüència els conflictes armats el que actua de manera més estrepitosa en la destrucció d'aquest patrimoni per tal de privar-nos dels nostres drets democràtics, de la nostra ciutadania, de la nostra cultura, de la nostra identitat... de la *Mnemosine* de la humanitat.

Molts d'aquests factors favorables a la destrucció del patrimoni documental els podem i els hauríem pogut preveure intentant evitar-ne la destrucció periòdica i constant al llarg de la història. Manca una consciència individual, col·lectiva, que pot esdevenir la clau per aturar la massiva destrucció que des de fa mil·lennis els humans anem causant. Som nosaltres els qui creem el patrimoni documental i som nosaltres els qui el destruïm o no fem res per evitar-ho.

Si ens endinsem en la qüestió concreta del patrimoni documental i la seva destrucció, podríem retrocedir tants i tants segles que ens traslladaríem, gairebé, a l'inici de l'escriptura. Ja trobem en les excavacions arqueològiques a Uruk destruccions de les taules alguns mil·lennis abans de la nostra era. Les taules, els papirs, els pergamins, els papers, els disquets, les fotografies, els vídeos, els discos compactes, etc. Tots aquests suports que formen el nostre patrimoni documental constantment pateixen els efectes devastadors, ja no sols dels factors naturals i ambientals, sinó també de la destrucció dels mateixos humans, per negligència, per l'abús de poder, per l'instint depredador.

Les destruccions del patrimoni documental han estat més devastadores i anihiladores que les d'altres tipus de patrimoni, tot i que mediàticament han estat més silenciades. Aquest silenci es converteix en un silenci etern, ja que és irreparable i el dany és irreversible. Mai més es podrà tornar a gaudir de la documentació i informació que ha estat destruïda. Un document d'arxiu és únic i irrecuperable. Té un valor inapreciable si es compara amb el buit que deixa en la història de la humanitat. Ja en l'antiga Grècia i en el món llatí van ser destruïts molts documents i no han estat recuperats.

L'acte de destrucció del patrimoni documental i del patrimoni bibliogràfic de l'antiga Biblioteca d'Alexandria potser és el cas més conegut, però no ens hem d'oblidar que hi ha destruccions sistemàtiques constantment. Només cal repassar la història. A Mèxic, el 1530, Juan de Zumárraga va fer cremar tots els escrits i ídols dels indis per esborrar el passat i d'aquesta manera començar una nova etapa. L'anul·lació del passat, de la cultura, de la identitat és una de les raons que són causa intencionada de la destrucció dels arxius, comportant la pèrdua de drets, de

ciutadania i d'identitat cultural. Pocs anys després, Diego de Landa va obligar a cremar a Maní 26 còdexs dels maies. És una manera de matar físicament i civilment una persona, un poble, una cultura, una part de la humanitat.

Al segle XIII, el papa Innocenci III va aniquilar la cultura dels càtars alhora que en destruï tot els documents. A l'antic Vietnam durant les invasions xineses al segle XV es van cremar milers de documents. El cardenal Cisneros, al segle XVI, va fer cremar tots els documents àrabs i jueus de la ciutat de Granada per tal d'esborrar qualsevol empremta d'aquestes cultures.

Amb l'arribada de la impremta el segle XVI es va produir una transmissió ràpida d'idees, algunes contràries als corrents polítics i religiosos del moment, per la qual cosa s'esdevingué una massiva destrucció i/o desaparició de molts documents d'arxiu i de llibres que no formaven part de la línia cultural, religiosa i política del moment. La Inquisició fou una de les més grans executores d'una devastadora desaparició d'aquest patrimoni documental que consideraven causa dels mals de la humanitat. Va ser una repressió i negació d'idees diferents a les imperants en el moment.

L'incendi succeït l'any 1666 a la ciutat de Londres, la Revolució Francesa al segle XVIII, la destrucció de l'Arxiu de Montserrat per part de les tropes franceses –tot i que Napoleó havia dit poc abans que «un bon arxiver és més necessari que un general d'artilleria»– són alguns exemples més de destrucció de patrimoni documental. Al segle XIX fins i tot es van utilitzar els documents d'arxiu per fer cartutxos de pólvora per a les guerres d'independència.

A la Guerra Civil Espanyola es van produir actes de barbàrie contra el patrimoni cultural, i el cas de l'Arxiu de la Guerra Civil Espanyola ubicat a Salamanca és un clar exemple del poder que poden tenir els arxius en la repressió. Centenars de fons documentals foren confiscats als propietaris i traslladats a un arxiu del terror per deixar pas a les repressions dels ciutadans contraris a la dictadura militar franquista.

La destrucció i el saqueig del patrimoni cultural a l'Alemanya nazi fou un altre clar exemple de l'interès d'extermi de les idees i cultures contràries al pensament governamental, legal i democràtic.¹⁰ I no acaba aquí... No hem d'oblidar les guerres dels Balcans, que destruïren milers d'arxius per tal que es perdés la identitat de minories ètniques. La neteja ètnica que es va produir a l'ex-Iugoslàvia no fou solament física sinó que també es van intentar esborrar les impremtes. Una vegada eliminades les persones (víctimes humanes) van fer el possible per esborrar totes les petjades del grup exterminat: es va fer un genocidi i després un *memoricidi*.

Tot just iniciat el segle XXI ja ens trobem amb la destrucció de l'Arxiu, la Biblioteca i el Museu de Bagdad. És el darrer cas, conegut fins al moment, de destrucció incontrolada i intencionada. Aquest fet va deixar consternats els ciutadans d'arreu del món, que veien quasi en directe com se n'executava la destrucció. En moltes

¹⁰. El Partit Nacionalsocialista Alemany del Treball (NSDAP) el 1930 és la segona força política més votada democràticament a Alemanya i el juliol de 1932 en les eleccions generals al Parlament alemany és el partit més votat però no obté la majoria. El 30 de gener de 1933, Hitler és nomenat canceller. El 5 de març de 1933, el NSDAP va forçar eleccions democràtiques i les va guanyar.

ciutats de l'Iraq van tenir lloc actes de vandalisme, de rancúnia contra el patrimoni cultural. I tot aquest espectacle lamentable davant d'uns soldats immòbils. Poc abans, la Unesco havia advertit que perillaven més de vint segles d'història escrita de la humanitat, que calia protegir també els arxius del govern per al seu posterior funcionament i per salvaguardar els drets legals, financers i contractuals dels ciutadans iraquians. No n'hi va haver prou, amb crides des de la Unesco, ONG, etc. Calia una implicació més real! Calia més conscienciació per part dels governs de tot el món! Es van produir saqueigs a tots els edificis que tenien ubicat patrimoni documental, i va sorgir la pregunta sobre si era un saqueig de patrimoni cultural planificat. Tot i la prohibició al comerç d'antiguitats iraquianes, el dany i la destrucció ja eren irreparables. L'edifici de l'ajuntament de Bagdad va quedar destruït i, per tant, tota la documentació que hi havia a les oficines: el ciutadà iraquianà no podrà demostrar cap inici de tràmit, no hi haurà informació per consultar, no es podrà exercir un dret d'accés a la informació perquè aquesta documentació no existeix. Els soldats dels Estats Units van presenciar aquestes devastadores actuacions de destrucció del patrimoni i no van fer res per evitar-les, tot i que en l'article VI de la Declaració de la Unesco, pel que fa a la destrucció intencional del patrimoni cultural, deixa ben clara la responsabilitat de l'Estat en els casos que «intencionadament, destrueixi patrimoni cultural de gran importància per a la humanitat o s'abstingui d'adoptar les mesures oportunes per prohibir, prevenir, aturar o castigar qualsevol acte de destrucció intencional d'aquest patrimoni; independentment que aquest figure o no en una llista mantinguda per la Unesco o alguna altra organització internacional, assumirà la responsabilitat d'aquests actes en la mesura que ho disposi el dret internacional». Està demostrat amb proves audiovisuals que els soldats de l'exèrcit dels Estats Units van deixar que es produïssin la destrucció i l'espoli del patrimoni del Museu de Bagdad, de l'Arxiu i de la Biblioteca sense actuar per evitar-ho. Els fets succeïren pocs mesos abans d'aquesta declaració. Al llarg de la història, Bagdad ha patit moltes destruccions de patrimoni documental: al segle XII, Gengis Khan; al segle XIII, H lag Khan; al segle XIV, Tamerlà... fins avui.

Actualment està havent-hi, a més de les grans pèrdues humanes, una possible pèrdua del patrimoni documental de la ciutat de Nova Orleans, a l'Estat de Louisiana. Alguns dels webs d'arxius no estan operatius tot i haver passat una setmana de la devastació de la ciutat per part l'huracà Katrina. Perillaven els Arxius Notarials de Nova Orleans, a prop del Superdome, que contenien documentació a partir del segle XVII, els arxius judicials espanyols dels segles XVIII-XIX, documentació judicial d'expedients en tràmit, etc. Pel que fa als arxius de la història oral del jazz, The Hogan Jazz Archive at Tulane University, segons les darreres informacions sembla que de moment no perillen, com confirma un dels responsables. De totes maneres, després de passada una setmana encara no es disposen dades segures de l'abast de devastació humana ni patrimonial a Nova Orleans.

Però no cal oblidar altres tipus de pèrdua del patrimoni documental d'una cultura, com ara la dels països sotmesos a governs colonials, la dels països sotmesos a estructures polítiques centralitzades per règims dictatorials, etc. Llavors, ens podríem preguntar: els països que han estat sotmesos durant anys a un govern colonial o

que han format part d'una estructura supranacional centralitzada, no tenen dret a disposar del patrimoni documental que s'hi va generar? No forma part de la seva història? Però també forma part del govern del país que el va colonitzar i sotmetre. No seria més democràtic haver facilitat la pertinença d'aquest patrimoni als ciutadans del país, ara independent? Un ciutadà sud-africà haurà d'anar a consultar els arxius britànics si vol investigar sobre el desenvolupament econòmic, educatiu, sanitari, etc. del seu país durant l'època colonial. Un ciutadà ucraïnès haurà d'anar als arxius de Rússia a consultar informació del seu passat recent. El dret democràtic de l'accés a la informació és fa difícil de poder aplicar, en aquests casos.

No és fins a les acaballes del segle XIX que comença a néixer un interès per intentar evitar la destrucció massiva del patrimoni cultural, i és en les convencions de La Haia de 1899 i de 1907 que es comencen a tractar aspectes de salvaguarda del patrimoni cultural mundial. No serà, però, fins al Protocol de l'any 1954¹¹ que es marcarà la necessitat de conservació i preservació de tot el patrimoni cultural del món, que és el que reflecteix la vida i l'estructura dels diferents pobles i cultures que existeixen i han existit.

El 1972, en la Conferència General de l'ONU per a l'Educació, la Ciència i la Cultura, que va tenir lloc a París, es va redactar la «Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural», i el 1978¹² es va presentar la «Recomanació sobre la protecció dels béns culturals mobles»; posteriorment, l'any 1980,¹³ trobem la «Recomanació sobre la salvaguarda i la conservació de les imatges en moviment».

És a l'any 1992 que la Unesco crea el Programa memòria del món i dona unes directrius¹⁴ per salvaguardar el patrimoni documental del món, com a representació de la memòria de la humanitat. Aquest programa està destinat a protegir el patrimoni documental en perill, democratitzar l'accés a aquest patrimoni i fer prendre consciència de la seva importància, així com difondre a gran escala la informació que en derivada i un registre d'obres i de col·leccions de patrimoni documental. Tan sols 120 obres i col·leccions de patrimoni documental han estat inscrites en aquest registre. És una llàstima que mentrestant haguem perdut pel camí milers i milers de fons que caldria incorporar en aquest registre, tot i que pel fet de pertànyer-hi no es descarti una actuació vandàlica.

Complementant aquest programa es va fer un estudi¹⁵ sobre les destruccions d'arxius i biblioteques al llarg del segle XX. Comença el document amb la destrucció, el 1904, per un incendi, de la Biblioteca Nacional de Torí. A partir d'aquí foren més de 100 les que patiren saqueigs, incendis, inundacions, etc. durant el darrer segle.

¹¹. Protocol de la Convenció de La Haia de 1954.

¹². Conferència General de l'ONU per a l'Educació, la Ciència i la Cultura, París, 1978.

¹³. Conferència General de l'ONU per a l'Educació, la Ciència i la Cultura, Belgrad, 1980.

¹⁴. Directrius per salvaguardar el patrimoni documental del món, 1995. Revisades i actualitzades el 2002.

¹⁵. *Memory of the world: lost memory. Libraries and archives destroyed in the twentieth century*. Prepared for Unesco on behalf of IFLA by Han van der Hoeven and on behalf of ICA by Joan van Albada. París: Unesco, 1996.

Els arxius no s'han lliurat d'un destí semblant, i hi ha constància que prop de 75 països del món han sofert pèrdues irreparables dels seus fons documentals. Més de 1.000 arxius han patit destruccions parcials o totals al llarg del segle xx.

També es constaten la desaparició i la destrucció de múltiples fons documentals a Itàlia, el Japó, Alemanya, Espanya, França, Polònia, Xile, etc. Les guerres devastadores i l'abús de poder per part de les persones han estat els principals depredadors d'arxius al segle xx: la Guerra Civil Espanyola, les guerres mundials, les guerres de fronteres i de neteja ètnica, les dictadures, etc.

El 1996 es va crear el Comitè Internacional de l'Escut Blau (ICBS),¹⁶ els objectius del qual són bàsicament facilitar les respostes internacionals a les amenaces o emergències que posin en perill la propietat cultural i capacitar experts per prevenir els desastres i fomentar la protecció d'aquest patrimoni cultural.

L'any 1998 es crea l'organització no governamental, de caràcter internacional, Arxivers sense Fronteres (AsF), amb la finalitat d'actuar en la salvaguarda del patrimoni documental mundial.

A causa dels actes de barbàrie comesos contra el patrimoni cultural de l'ex-Iugoslàvia i l'antiga URSS, es va veure que calia ampliar i completar alguns punts del Protocol de La Haia de 1954. Fou l'any 1999 quan definitivament es presentà el Segon Protocol,¹⁷ en què es defineixen millores en les mesures de salvaguarda i protecció del patrimoni cultural mundial, i s'introdueix el concepte de «crim de guerra cultural» i les conseqüències judicials corresponents. Posteriorment, l'any 2003¹⁸ es va redactar la «Declaració de la Unesco relativa a la destrucció intencional del patrimoni cultural» com a resultat dels actes de destrucció dels Budes de Bamiyan.

Aquestes són algunes de les mesures que s'han anat establint per salvaguardar i protegir el patrimoni cultural, però mai són prou efectives. Acabat d'iniciar el segle XXI ens vam trobar amb una nova destrucció de patrimoni cultural a l'Iraq. La història de la destrucció del patrimoni no té final. Tornarem a presenciar actes d'aquestes característiques?

L'any 2004 se celebrà el XV Congrés Internacional d'Arxius.¹⁹ Més de 2.000 representants de 116 països es van reunir per discutir com preservar el patrimoni documental del món. Sens dubte, el patrimoni arxivístic ha patit tants i tants desastres i destruccions que hem perdut molts dels elements essencials de la responsabilitat democràtica. Per tal de frenar les grans destruccions que es duen a terme de manera sistemàtica es va proposar²⁰ la creació de comitès nacionals d'escuts blaus (*blue shield*) per protegir el patrimoni cultural en casos de conflicte o desastre natural,

¹⁶. The International Committee of the Blue Shield, format pel Consell Internacional d'Arxius (ICA), la Federació Internacional de Biblioteques i Institucions (IFLA), el Consell Internacional de Monuments i Llocs (ICOMOS) i el Consell Internacional de Museus (ICOM).

¹⁷. Segon Protocol de la Convenció de La Haya de 1999. Aquest protocol va entrar en vigor el 9 de març de 2004.

¹⁸. Conferència General de la Unesco, XXXII Reunió. París, 17 d'octubre de 2003.

¹⁹. Congrés Internacional d'Arxius, Viena, 23-28 d'agost de 2004.

²⁰. Resolucions adoptades en la XV Sessió de l'Assemblea General del ICA, Viena, 28 d'agost de 2004.

incloure la protecció del patrimoni cultural movable i inamovable i dels expedients vitals en el mandat de pau i operacions humanitàries; convidar les autoritats públiques nacionals a demanar una reducció en els costos d'accés a Internet per als països emergents i contribuir a reduir la bretxa digital entre els països; proposar als governs i a les organitzacions internacionals que desenvolupin estratègies per preservar la memòria de les nacions; convocar les autoritats de les Nacions Unides a organitzar el Dia Internacional dels Arxius, i donar suport a mesures que garanteixin la preservació i l'accés lliure als arxius.

En la Declaració de Barcelona que es va fer el novembre de 1990 en el marc del I Congrés Internacional de Ciutats Educadores, en els articles 2 i 13 es va acordar que els governs municipals formularan una política educativa àmplia que comprengui totes les modalitats d'educació, les diverses manifestacions culturals i les fonts d'informació. Referent a aquesta darrera, indica que la informació ha d'arribar a tots els ciutadans i ciutadanes. Aniria bé que tothom disposés d'accés al món virtual i de manera gratuïta per tal d'accedir a la informació que des d'Internet es posa a disposició del ciutadà.

En els darrers anys molts països han regulat –o estan regulant– l'accés a la informació, i han adoptat lleis que permeten al ciutadà accedir a la informació que normalment tenia restringida. És un primer pas cap a la relació entre democràcia i arxius, i per tant cap a la democratització de la informació i de la documentació per tal de garantir els drets dels ciutadans a la llibertat d'opinió i d'expressió promoguts en la Declaració Universal dels Drets Humans de les Nacions Unides. En aquest sentit, una gran quantitat de països han adoptat normativa competent en accés a la informació, FOI Law (Freedom of Information).

A l'antiga Grècia, Esquines ja elogiava l'existència dels arxius públics perquè enfortien el poder del poble, i Aristòtil deia que els arxius són indispensables per a un estat model.

Alguns països contenen articles en la constitució sobre l'accés lliure a la documentació del govern, d'altres fan esment a l'accés a la informació de manera generalitzada, però n'hi ha que no ho tenen en compte. El cas de Croàcia és curiós: en la Constitució aprovada pel Parlament no esmenta especialment el dret d'accés lliure a la informació, tot i que en l'article 38 garanteix als periodistes el dret d'accés a la informació del govern.

Molts països han aprovat legislacions sobre l'accés a la informació pública: Canadà, Dinamarca, Irlanda, Japó, Noruega, Pakistan, Panamà, Estats Units, Armènia, Belize, Colòmbia, Jamaica, Kosovo, Mèxic, Holanda, Suècia,²¹ Zimbabwe, Turquia, Albània, Bulgària, República Txeca, Estònia, Finlàndia, Grècia, Polònia, Romania, Eslovènia, Sud-àfrica, Tailàndia, Uzbekistan, etc. Alguns d'aquests països van protagonitzar un primer procés de democratització dels arxius durant els anys seixanta, setanta i vuitanta del segle passat: Estats Units, Noruega, Dinamarca, Canadà i Colòmbia, entre d'altres.

²¹. En els articles 1 i 13 de la Constitució de Suècia de l'any 1766 ja es fa esment del dret d'accés a la informació.

En els darrers quinze anys, molts països han entrat a l'escena del dret democràtic a la informació i de la transparència administrativa, que suposa una manera molt interessant de reduir la corrupció dins els governs i una participació de la ciutadania en el bon govern d'una nació, perquè pot demanar explicacions de les activitats portades a terme. És una de les bases de la democràcia, la participació del ciutadà, i fa que sigui respectat en un grau més elevat.

És cert que molts països garanteixen els principis de transparència administrativa i de participació democràtica en el seu ordenament jurídic, tot vinculant-los a la necessitat de fer efectiu el dret d'accés a la informació que hem comentat. Aquest dret, que no deixa de ser una dimensió nova per a la ciutadania, atorga als arxius una nova dimensió: els confereix «una funció que va més enllà de la clàssica consideració dels arxius com a dipositaris de la memòria històrica».²²

Els arxius tenen un paper primordial per obtenir la majoria de les proves i evidències de les violacions dels drets humans, però alhora poden tenir un ús institucional com a eina repressiva –tant de caràcter col·lectiu com individual– i de depuració ideològica, com han estat els casos de les dictadures llatinoamericanes.

Al llarg de la història, els arxius sempre han tingut l'espasa de Dàmocles a sobre: són vulnerables, són fràgils i són objecte de destrucció intencionada. Són susceptibles a la destrucció per esborrar la història d'un poble sencer, ja sigui per motius ètnics, ideològics o religiosos; per protegir informacions militars de caràcter estratègic; per fer desaparèixer proves a favor de tercers quan hi ha un canvi polític i sobretot quan es fa un pas cap a la democràcia; per destruir documentació personal per tal de protegir les persones implicades davant de repressors, etc. La destrucció d'aquest patrimoni documental ens ha suposat la pèrdua de dades del govern sobre el genocidi d'Armènia, de Nanking, de Rwanda, de Bangladesh, de les guerres dels Balcans, de les repressions al Con Sud d'Amèrica, etc.

Caldria actuar de manera més constant o potser ser més conseqüents per tal que el ciutadà pugui exercir els seus drets d'accés, que no serà possible si no existeixen unes polítiques de conservació d'aquest patrimoni documental del món. En les societats democràtiques, el dret dels ciutadans a accedir a la informació pública no sempre és possible, ja que cal suprimir la tradició del secretisme de les administracions.

Darrerament s'han produït denúncies de més de 50 organitzacions de periodistes dels Estats Units, que lluiten contra el «secretisme informatiu» que aplica el govern d'aquest país. Un altre cas conegut s'ha esdevingut a Xile, on la Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH) ha demandat l'Estat d'aquest país davant la Cort Interamericana de San José de Costa Rica per violar el dret d'accés a la informació pública.²³ És la primera vegada que un òrgan internacional de justícia ha de definir-se sobre el dret dels ciutadans a conèixer els documents i els antecedents en poder de l'Estat.

²². RAMON ALBERCH, ponència XI Congrés Internacional d'Arxius, Viena, 2004.

²³. La Comissió Interamericana de Drets Humans (CIDH) ha demandat l'Estat de Chile davant la Cort Interamericana de San José de Costa Rica per violar el dret d'accés a la informació pública de Marcel Claude Reyes, Sebastián Cox Urrejola i el diputat Arturo Longton Guerrero.

També, a Palestina, l'Observatori per a la Protecció dels Defensors dels Drets Humans ha rebut diversos informes d'ong que denuncien la violació sistemàtica dels drets humans per part de les autoritats israelianes i la destrucció d'ordinadors, discs durs i faxos per tal que no puguin donar a conèixer els esdeveniments que estan succeint. És un intent d'esborrar les proves presumptament incriminatòries.

No obstant això, hi ha hagut una voluntat de protecció de la informació. I aquest avanç està molt relacionat amb la democràcia i els drets humans i democràtics. Com comenta molt encertadament Ramon Alberch: «Fins fa pocs anys associar les paraules *democràcia* i *arxiu* hauria pogut semblar una autèntica heretgia. Actualment, la demostrada utilitat dels documents d'arxiu en la potenciació del dret ciutadà a la informació o l'inevitable recurs als documents [...] relacionats amb els drets humans i amb les restitucions morals i econòmiques a persones o institucions sotmeses a diferents graus de repressió sota règims dictatorials, han permès obrir un horitzó de grans expectatives per a la ciència arxivística».²⁴ Aquestes expectatives, aquesta nova dimensió, es materialitza en tot un seguit de millores, de les quals en podem relacionar unes quantes:

1. Permet l'accés dels ciutadans a la informació com un dret democràtic i promou l'ús ciutadà en el marc de la societat del coneixement.
2. Fomenta la transparència administrativa i la participació ciutadana, en potenciar el control democràtic dels ciutadans.
3. Organitza la documentació per tal de reafirmar la identitat col·lectiva i poder recuperar la memòria històrica.
4. Defensa els drets ciutadans, fonamentalment en els processos de transició democràtica i de restitució dels drets civils.
5. Resol una gran quantitat de processos polítics rellevants gràcies al recurs de documents d'arxiu ben organitzats i preservats de manera adequada.²⁵

Actualment hi ha un procés d'obertura parcial d'alguns dels arxius secrets del Vaticà²⁶ del període previ a la Segona Guerra Mundial, d'obertura parcial dels arxius de la KGB, etc., que ens donaran a conèixer part de la nostra història.

Per accedir al patrimoni documental primer cal preservar-lo. Hi ha un camí molt llarg a fer i caldria prendre'n consciència des de les escoles, des de l'àmbit familiar, des de les grans i petites empreses, des de les institucions públiques i els governs, des de qualsevol indret. Caldria que el patrimoni documental mundial tingués una llar confortable i segura davant els atacs de la natura, de l'entorn i dels seus creadors, alhora depredadors, els humans. La salvaguarda i l'accés al patrimoni documental

²⁴. Ramon Alberch, ponència presentada en el XI Congrés Internacional d'Arxius.

²⁵. A la ponència de Ramon Alberch es poden consultar altres millores que els arxius poden oferir a la ciutadania en el marc d'una societat democràtica.

²⁶. S'ha obert parcialment i excepcionalment alguna documentació del període previ a la Segona Guerra Mundial de les nunciatures de Munic i Berlín, i per a investigadors especialitzats amb acreditacions.

ens pot fer a tots més lliures, i és cosa de tots. Hem d'aprendre a conservar el patrimoni cultural, a respectar-lo, a gaudir-ne.

I partint de la premissa que tots hi estem implicats i que és cosa de tots la salvaguarda del patrimoni documental i amb la voluntat de fer prendre consciència a les administracions dels països de tot el món i a tots els ciutadans, i a tots els governs, es va crear l'organització no governamental Arxivers sense Fronteres (AsF), que és la resposta d'un col·lectiu d'arxiviers que pensem que els valors de solidaritat i cooperació internacional no han de ser aliens al nostre àmbit professional. És una manera d'oferir col·laboració tècnica i professional en aquells països que per conflictes armats, desastres naturals o manca de recursos el seu patrimoni documental estigui en perill i així salvaguardar-lo i donar-li el valor de memòria col·lectiva de la humanitat, i que es pugui exercir el dret a la informació com a ciutadà, oferir una democratització dels arxius i una transparència administrativa enfront del secretisme de molts governs.

5.- ARXIVERS SENSE FRONTERES, UNA APOSTA PER LA SOLIDARITAT ARXIVÍSTICA INTERNACIONAL

Arxivers sense Fronteres (AsF) fou constituïda l'1 de maig de 1998 per un grup d'arxiviers decidits a implicar-se en accions de cooperació i solidaritat en l'àmbit dels arxius. Ratificada la seva creació, mesos després, per l'administració corresponent, AsF va iniciar la cooperació en la salvaguarda del patrimoni internacional. És una organització internacional no governamental d'interès general per al desenvolupament i la cooperació internacional, amb una seu internacional a Barcelona, estructurada en divisions i agrupada en seccions, grups d'afiliats i membres individuals i institucionals.

Els eixos bàsics de les seves actuacions es regeixen pels principis d'identitat, memòria, drets a la informació i defensa dels drets humans, atès que són substancials a la nostra feina quotidiana i constitueixen valors universals que hauríem de fomentar.

AsF treballa, preferentment, en països amb un patrimoni documental en perill imminent de pèrdua o degradació irreversible per la falta de recursos i de professionals preparats, i en països sotmesos a situacions bèl·liques o de violència generalitzada o afectats per catàstrofes naturals.

Entre els seus objectius destaquen els següents:

- Conscienciar la societat de l'interès per la conservació i l'ús dels arxius per tal de garantir el respecte als drets humans.
- Destacar el paper dels arxius en les transicions polítiques per a la restitució dels drets col·lectius i individuals: el dret a la integritat de la memòria escrita dels pobles que haurà de ser irrenunciable; el dret a la veritat; i el dret a conèixer els responsables dels crims contra els drets humans.

- Protegir els drets individuals següents: dret a conèixer el destí de familiars desapareguts en períodes repressius; dret al coneixement de les dades existents sobre qualsevol persona en els arxius repressius; dret a la investigació històrica i científica; dret a l'amnistia per a presos i represaliats polítics; dret a la compensació i reparació dels danys patits per les víctimes de la repressió; dret a la restitució dels béns confiscats.
- Protegir i recuperar la memòria i la història (escrita, oral, etc.) a través dels documents i els arxius.
- Elaboració i execució de projectes de cooperació internacional en matèria d'arxius.
- Cercar fórmules per a una correcta protecció dels arxius.
- Ajudar en el tractament tècnic de la documentació (organització, preservació, difusió, etc.) i donar-li suport.
- Promoure la formació de personal i oferir assessorament als responsables d'arxius.

Els seus membres poden ser a títol individual i a títol institucional. És a dir, pel que fa al primer grup, aplega totes les persones interessades en la protecció del patrimoni documental arreu del món. Els membres interessats a participar en projectes de cooperació poden fer-ho atesa la seva especialitat o el perfil professional. Pel que fa als membres institucionals, són entitats tant de caràcter privat com públic sensibilitzades en l'àmbit del patrimoni documental.

D'ençà de la seva constitució, AsF disposa de seccions en diversos països, que depenen de la seu internacional però amb autonomia financera i administrativa. Fins avui s'han creat o estan a punt de constituir-se les seccions dels països següents: Argentina, Bolívia, Brasil, Colòmbia, Equador, França, Itàlia, Mèxic, Perú i Uruguai.

Per tal de dur a terme una coordinació general, però sobretot per mantenir els principis pels quals fou creada AsF, es disposa del Pla d'Actuació Global (PAG), el qual és aprovat cada quatre anys per l'Assemblea General Internacional i vincula totes les seccions d'arreu del món. El PAG permet una actuació uniforme basada en els principis de solidaritat, així com unes prioritats en el moment d'executar els projectes de cooperació.

Segons el tipus de projecte que cal executar, AsF duu a terme la signatura de convenis, alguns dels quals permeten –per dir-ho d'alguna manera– l'execució i el manteniment posterior de la feina realitzada, atès que vincula la contrapart local. D'altres faciliten una col·laboració més de caràcter professional en el moment de la necessitat de disposar de certes col·laboracions o materials. Els convenis signats fins avui són els següents:

- Prefeitura Municipal de Paracatú (Minas Gerais-Brasil).

- Forum de Dirigentes de Arquivos Municipais do Brasil; Fundação Universidade do Sul de Santa Catarina; Prefeitura Municipal de Laguna; Associação dos Municípios da Região de Laguna.
- Ambaixada Democràtica Local (ADL) Sarajevo-Barcelona.
- Paz Ahora.
- Associació d'Arxivers de Catalunya.
- Fundació CIREM (tancat).
- Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Catalunya (ARMHC-Memòria'36).

Els convenis que estan pendents de signar són els següents:

- Arxiu Nacional d'Egipte.
- Municipalidad de Caraguataf-Misiones (Argentina).
- Sotsdirecció General d'Arxius del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- Escola Superior d'Arxivística i Gestió Documental, de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Els projectes executats des de la seva creació han estat els següents:

Any	Descripció
1998	Guinea Equatorial. Primera fase: formació de 45 funcionaris i organització dels arxius de cinc ajuntaments a l'illa de Bioko, de Guinea Equatorial: Baney, Luba, Malabo, Rebola i Riaba.
1999	Níger. Estudi de Prospecció de Fons a l'Arxiu Departamental de Niamey.
2000	Guinea Equatorial. Segona fase: curs de formació en informàtica per a 17 funcionaris i seguiment de l'organització dels arxius de cinc ajuntaments a l'illa de Bioko: Baney, Luba, Malabo, Rebola i Riaba, i curs de formació als dirigents de l'ajuntament de Malabo.
2001	Catalunya. Primera fase: projecte de portal web per a les ong Barcelona Coopera.
2001	Bòsnia-Herzegovina. Seminari de Formació en arxivística a 65 persones per a l'organització dels respectius arxius, a Sarajevo.
2001	Catalunya. Segona fase: projecte de portal web per a les ong Barcelona Coopera.
2002	Brasil. Mato Grosso. Sao Feliz do Araguaia. Projecte Microfilmació i digitalització de l'Arxiu del bisbe Pere Casaldàliga.
2002	Guinea Equatorial. Funcionament de dues aules d'informàtica, a Malabo i a Bata.
2003	Argentina. Història Oral: recuperació de la memòria històrica de la família d'Ernesto Guevara de la Serna. El Che.

Any	Descripció
2003	Guinea Equatorial. Història oral: recuperació de la memòria històrica dels exiliats polítics.
2004	Llatinoamèrica. Catalans a l'exili: recuperació de la història dels exiliats catalans i organització dels arxius dels casals catalans.
2005	Marroc. Organització de l'Arxiu Municipal de Fes.
2005	Bòsnia-Herzegovina. II Seminari de Formació en Arxivística per a l'organització dels respectius arxius, a Sarajevo i a Tuzla.
2005	Equador. Curs de Formació d'arxivística bàsica
2005	Argentina. Els arxius en les dictadures. Plan Cóndor.

Tanmateix, estan pendents d'iniciar-se els projectes següents:

- El Salvador. Curs de formació.
- Kurdistan. Història oral.
- Brasil. Goiania. Curs de formació: Comissió Pastoral de la Terra (CPT-Teologia Alliberament).
- Palestina. Arxiu Municipal de Jenin.

AsF, com a entitat, participa en determinades institucions amb les quals comparteix part dels seus objectius o principis. Les entitats amb què participa actualment són les següents:

- Arxivers Solidaris (ICA-SPA) - Escut Blau.
- Assemblea de Professionals, Intel·lectuals i Artistes - APIPA.
- Grup de Treball de Dret d'Accés a la Informació, de l'APIPA.
- Associació per a la recuperació de la memòria Històrica de Catalunya (ARMHC-Memòria'36).

Finalment, cal destacar tres activitats que habitualment duu a terme AsF: les jornades internacionals, les publicacions i l'elaboració de normativa. Pel que fa al primer aspecte, i cada dos anys, AsF organitza les seves jornades internacionals, amb la finalitat de tractar diferents temes de l'àmbit del patrimoni documental però, sobretot, perquè les jornades internacionals permeten trobar-se tots els membres d'AsF arreu del món i celebrar la reunió del Consell Internacional de Coordinació de Seccions. Des de la seva constitució ha organitzat les jornades internacionals següents:

- 2001. I Jornades Internacionals: «La protecció del patrimoni documental a l'àmbit de la cooperació internacional».
- 2003. II Jornades Internacionals: «Arxius i drets democràtics».
- 2005. III Jornades Internacionals: «Arxius i desenvolupament».

En relació amb l'activitat de difusió i publicacions, AsF porta anys participant en el marc de les Festes de la Mercè, per tal de conscienciar la societat catalana de la importància de preservar el patrimoni documental i de poder accedir amb transparència a la informació dipositada als arxius. En relació amb les publicacions, n'hi ha de caràcter periòdic i esporàdic:

- **De caràcter periòdic:**
Butlletí AsF, de publicació semestral
Pàgina web: <http://www.arxiv.org>
- **De caràcter esporàdic:**
Publicacions produïdes per activitats com ara jornades internacionals, seminaris, conferències, etc.

Per últim, AsF elabora una normativa base en sintonia amb el PAG que manté actualitzada constantment. Aquestes normes de funcionament intern són les següents:

- **Estatut del cooperant:** base ètica de la professió vinculada a la cooperació.
- **Qüestionari de cooperants:** compilació de dades necessàries per poder actuar en el terreny per a aquells socis que opten per exercir de cooperant.
- **Qüestionari de prospecció de fons:** compilació de dades necessàries el resultat de la qual és l'obtenció d'una radiografia de l'arxiu, i que permet planificar els futurs projectes.

Abans de finalitzar aquesta exposició farem un resum a partir d'unes conclusions que hem elaborat i que creiem que poden servir per deixar palesa la importància de la conservació del patrimoni documental dels arxius.

6.- CONCLUSIONS

1. Silenciar un poble, una cultura, una identitat, això és el que en la majoria dels casos es pretén en destruir intencionadament els arxius. Molts d'aquests factors favorables a la destrucció del patrimoni documental els podem preveure o els podríem haver previst.
2. Aprendre a conservar el nostre patrimoni cultural, a respectar-lo, a gaudir-ne. Cal donar-li el valor que es mereix des de la infància. L'escola i la família són puntals per ensenyar a respectar-lo.
3. Superar l'etapa del secretisme de la documentació dels governs per deixar pas a una etapa de democratització dels arxius.
4. Regular l'accés a la informació i l'intent de transparència administrativa és un gran pas cap a una democratització dels arxius. Cal reclamar els drets democràtics de l'accés a la informació i de la transparència administrativa.

5. Gaudir i accedir al patrimoni documental d'aquells països que han estat colònies o bé que han format part d'un estat supranacional.
6. Forçar les institucions i tots els governs a difondre l'estat del patrimoni documental mundial i del gran volum d'arxius que han patit destrucció en el darrer segle.
7. Establir polítiques de preservació i conservació del patrimoni documental amb la total implicació i compromís de tots els governs del món.
8. Donar accés a tothom a Internet, gratuïtament, per evitar la bretxa digital.

Ens agradaria acabar aquesta intervenció amb una citació d'Eduardo Galeano sobre la necessitat de conservar la utopia, de mantenir-la viva, perquè, en paraules literals de l'autor: «Está en el horizonte. Me acerco dos pasos, ella se aleja dos pasos. Camino diez pasos y el horizonte se corre diez pasos más allá. Por mucho que yo camine, nunca la alcanzaré. ¿Para qué sirve la utopía? Para eso sirve: para caminar».

7.- BIBLIOGRAFIA

- ALBERCH FUGUERES, RAMON; CRUZ MUNDET, JOSÉ RAMÓN. *iArchívese! Los documentos del poder. El poder de los documentos*. Madrid: Alianza Editorial. Col. Comunicación, Ciencias Sociales, núm. 3.950, 1999.
- ALBERCH i FUGUERAS, RAMON. «Archivos, calidad, memoria y derechos democráticos. Los desafíos del siglo XXI», ponència presentada en qualitat de president de la Secció d'Arxius Municipals del Consell Internacional d'Arxius de la Unesco. A: *XI Congrés Internacional d'Arxius*, celebrat a Viena el setembre de 2004.
- BÁEZ, FERNANDO. *Historia universal de la destrucción de libros. De las tablillas sumerias a la guerra de Irak*. Barcelona: Ediciones Destino. Col. Imago Mundi, vol. 45, 2004.
- BALLART, JOSEP. *El patrimonio histórico y arqueológico: valor y uso*. Barcelona: Editorial Ariel, SA. Col. Ariel Patrimonio Histórico, 1997.
- Butlletí de l'Associació d'Arxivers Valencians*. DDAA (juliol-setembre de 2004, núm. 14). València, 2004.
- Butlletí Informatiu de l'Associació d'Arxivers de Catalunya*. DDAA (juliol-setembre de 2004, núm. 73). Barcelona, 2004.
- CARRILLO SALCEDO, JUAN ANTONIO. *Dignidad frente a barbarie. La Declaración Universal de Derechos Humanos, cincuenta años después*. Madrid: Editorial Mínima Trotta, 1999.

Escola de Cultura de Pau. Universitat Autònoma de Barcelona. *Alerta 2005! Informe sobre conflictes, drets humans y construcció de pau*. Barcelona: Icaria Editorial, 2005.

FERNÁNDEZ BUEY, FRANCISCO. *La barbarie de ellos y de los nuestros*. Barcelona: Paidós, 1995.

HASSOUN, JACQUES. *Los contrabandistas de la memoria*. Ediciones de la Flor. Col. Inconsciente y Cultura.

MAALOUF, AMIN. *Les identitats que maten*. Barcelona: Edicions La Mangrana, 2003.

DDAA. *Derechos humanos. Textos internacionales*. Madrid: Editorial Tecnos. Col. Biblioteca de Textos Legales, vol. 78, 5a edició, 2003.

Pàgines web i altres documents disponibles a Internet (consultats entre juny-agost de 2005)

Sobre la memòria i ús dels arxius

Carta Europea de Salvaguarda dels Drets Humans a la Ciutat.

Carta de Ciutats Educadores. Declaració de Barcelona.

Declaració dels Drets de l'Home.

Conferència Internacional Islàmica.

Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà, 1789.

Declaració sobre una Cultura de Pau, Nacions Unides, 13 de setembre de 1999.

Declaració Universal dels Drets Humans, adoptada i proclamada per l'Assemblea General de les Nacions Unides, 10 de desembre de 1948.

Pacte Internacional dels Drets Civils i Polítics, Nacions Unides, 1966, en vigor des de 1976.

Unesco: <http://www.unesco.org>.

ONU: <http://www.un.org>.

Amnistia Internacional. Catalunya: <http://www.amnistiacatalunya.org>. (Què entenem per drets humans?).

Amnistia Internacional. Catalunya. Història dels Drets Humans: <http://www.amnistiacatalunya.org/educadors/cat/historia/index.html>.

Equipo NIZKOR: Derechos Human Rights: <http://www.derechos.org/nizkor/espana/doc/archimpu.html>.

Diario Clarín. Archivos e impunidad: <http://www.clarin.com/diario/1999/03/11/t-01201d.htm>.

Tibetan Centre for Human Rights and Democracy: <http://www.tchrd.org>. Derechos Humanos en el Tíbet.

Diario La Jornada. La memoria contra el terror. 2001: <http://www.jornada.unam.mx/2001/abr01/010429/mas-condor.html>.

La Santa Sede. Archivo Secreto: http://www.vatican.va/library_archives/vat_secret_archives/docs/index_sp.htm.

Sobre la preservació i els arxius

Amnistia Internacional. Catalunya: <http://www.amnistiacatalunya.org>.

APPLEBAUM, ANNE. «El gulag: lo que ahora sabemos». A: Cato Institute, 2004: <http://www.elcato.org/publicaciones/articulos/art-2004-04-07.html>.

CANAVAGGIO, PERRINE; JOINET, LOUIS. «Archivos contra el olvido». A: Equipo NIZKOR. Derechos Human Rights, 2004: <http://www.derechos.org/nizkor/espana/doc/joinet.html>.

CHIRINO, ÁNGELES. «Els arxius de Nicaragua: problemàtica i situació actual». A: Facultat de Biblioteconomia i Documentació. Universitat de Barcelona, 2004: <http://www.ub.es/bid/12chiri1.htm>.

Consejo Internacional de Archivos: <http://www.wien2004.ica.org>.

Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales (CLACSO). Argentina Remos. Red de Recuperación y Protección de Archivos de los Trabajadores y de los Movimientos Sociales: <http://www.clacso.edu.ar/~reciaria/Historia/remos.rtf>.

Dirección de Bibliotecas, Archivos y Museos de Chile: http://www.dibam.cl/proyectos_mmund.htm.

ELVIA CARREÑO. *A 550 años de la aparición de la Imprenta y la pérdida del pasado escrito*. A: Apoyo del Desarrollo de Archivos y Bibliotecas de México (ADABI): http://www.adabi.org.mx/investigacion/memo_ecv02.htm.

EROSKI. Bibliotecas en peligro. Plagas, microorganismos y gases ponen en peligro la conservación de los libros si no se toman medidas para combatirlos: http://www.consumer.es/accesible/es/medio_ambiente/urbano/2005/04/19/141302.php.

GONZÁLEZ, HERMANN. «Los archivos coloniales de Venezuela». A: Latin American Network Information Center: <http://lanic.utexas.edu/project/tavera/venezuela/intro.html>.

INSTITUTO DE DEFENSA LEGAL. «Archivero, pues», 2004: <http://www.idl.org.pe/idlrev/revistas/121/pag38.htm>.

INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION. Red de Recuperación y Protección de Archivos de los Trabajadores y de los Movimientos Sociales Argentinos: <http://www.ilo.org/public/spanish/region/ampro/buenosaires/info/remos.htm>.

MILLÁN, JOSÉ ANTONIO. «La lenta gestación de la edición, los editores, los tipos de libros y los lectores modernos», 2002: <http://jamillan.com/hisedmar.htm>.

RUIZ, JOSÉ LUIS. Red Historia a Debate: <http://www.h-debate.com/Spanish/debateesp/ruiz2.htm>.

Sobre la destrucción

BLAZINA, VESNA. «¿El memoricidio es un crimen contra la humanidad igual que el genocidio?». A: Studia Croatica Newsletter, 1997: <http://www.studiacroatica.com/revistas/134/1340300.htm>.

EQUIPO NIZKOR. «Las violaciones sistemáticas redundan en la destrucción de archivos, eliminación de pruebas e imposibilidad de ejercer las actividades de defensores de DDHH», 2002. A: *Rebelión*: <http://www.rebellion.org/sociales/observatorio260402.htm>.

FISK, ROBERT. «Manos expertas en la quema de los archivos nacionales y biblioteca de los Coranes». A: Cuba Literatura, 2003: http://www.cubaliteraria.com/adios_a_las_armas/manos_expertas.asp.

G DE LA G, ENRIQUE. «Sinrazones de la historia». A: Enfocarte.com: <http://www.enfocarte.com/5.26/gdelag.html>.

GIL, CARLOS. «La destrucción de archivos clínicos, clave en una condena». A: *Diario Médico*. 2001: <http://www.diariomedico.com/normativa/norm120100com.html>.

GUZMÁN RAMOS, ALDO. «Conflictos bélicos, destrucción del patrimonio cultural y dominación del imperialismo capitalista». A: Portal del Islam, 2002: http://www.webislam.com/numeros/2002/192/temas/conflictos_belicos.htm.

ROTONDO, ROBERTO. «La destrucción de Montecassino». A: Revista Internacional 30 *Giorni*: <http://www.30giorni.it/sp/articolo.asp?id=3570>.

<http://www.revistanumero.com/39irak.htm>.

<http://www.letralia.com/110/ensayo03.htm>.

<http://lists.econ.utah.edu/pipermail/reconquista-popular/2003-April/007274.html>.

http://www.noticiasbolivianas.com/montre_col.php?id=76.

<http://mundo21.tripod.com/17h1570concep.html>.

<http://bvumsa.umsanet.edu.bo/revistas/bibliotecologia/numero5/articulos/destrucpat.htm>.

http://rwor.org/a/1198/musm_s.htm.

<http://www.rebellion.org/imperio/ramos051102.htm>.

<http://www.geocities.com/museos2000/patrimonio/conflicto/conflicto.htm>.

Diario El Clarin: <http://www.clarin.com/suplementos/cultura/2003/04/19/u-00211.htm>.

Unesco on behalf of IFLA by Han van der Hoeven and on behalf of ICA by Joan van Albada. *Lost Memory. Libraries and Archives destroyed in the twentieth century*, 1996: <http://www.unesco.org/webworld/mdm/administ/pdf/LOSTMEMO.PDF>.

Consejo Internacional de Archivos (ICA). *Resoluciones del Congreso Internacional de Archivos*, 2004, 2005: http://www.wien2004.ica.org/imagesUpload/357_1213_0_ResolucionesESP.pdf.

Legislació accés i transparència administrativa

Open Society Justice Initiative. FOI Laws of the World, 2005: <http://www.justiceinitiative.org/activities/foiofe/foi/foilaws>.

Unió Europea. El Portal del Derecho de la Unión Europea, Eur-Lex: <http://europa.eu.int/eur-lex/es/>.

Instituto Federal de Acceso a la Información Pública (IFAI). «Cuadro comparativo de las leyes de acceso a la información en Canadá, Estados Unidos y México», 2004: <http://www.ifai.org.mx/estudios/estudio16.pdf>.

Cámara de Diputados del H. Congreso de la Unión, 2004. Leyes: <http://www.cddhcu.gob.mx/leyinfo/pdf/244.pdf>.

ALFA-REDI. Derecho y Nuevas Tecnologías: <http://www.alfa-redi.org/>.

UNESCO. Instrumentos Normativos: http://portal.unesco.org/es/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.

ASSOCIACIÓ D'ARXIVERS DE CATALUNYA. Legislació: <http://www.arxivers.com/cat/legislacio.asp>.

Les fonts a l'abast: projectes i experiències didàctiques

[*contra*]Tædium,¹

grup de recerca en Història Medieval i Innovació Docent,
coordinat per Teresa Vinyoles, Departament d'Història Medieval
Universitat de Barcelona

Ens plantejem –des de la nostra experiència docent i investigadora– què i com volem que aprengui l'alumnat, amb la finalitat de formar-los com a futurs professionals de la història, la docència i la gestió cultural. Creiem, doncs, que no ens hem de limitar només a la simple transmissió de coneixements, sinó que també cal incidir en la formació d'historiadors i historiadores amb criteri, capacitat analítica i habilitats en el tractament de les fonts.² Amb aquest objectiu presentem una sèrie de projectes i d'experiències didàctiques que enllacen la recerca història amb la docència, l'alumnat amb les fonts. Amb el convenciment del valor social i educatiu de la història, hem multiplicat els subjectes, els temes i les fonts, això ha de transcendir en els programes, a tots els nivells de l'ensenyament; cal estimular l'alumnat en la recerca de nous temes, fer una nova lectura dels textos i de les restes històriques que permeti veure la humanitat des d'una òptica més propera, en la qual tots i totes ens sentim reflectits. La gran lliçó de la història podria ser l'aproximació a la humanitat de tots els temps i de tots els llocs. En definitiva, cal formar ciutadans i ciutadanes responsables i solidaris.

En aquest treball oferim, conscientment, una miscel·lània de projectes i d'experiències de recerca històrica i didàctica, de manera que repassem les fonts escrites, i l'escriptura, valorant la «relectura» de les fonts des d'una òptica diferent. Fem una lectura dels textos de l'Alcorà per apropar-los a l'aula i al públic en general. Valorem la importància que tenen els documents textuals per a l'arqueologia medieval.

¹ El grup –coordinat per Teresa Vinyoles– està format per especialistes en diverses matèries relacionades amb les fonts i la recerca històrica (arqueologia, arxivística, filologia, història, paleografia); hi participen becaris i estudiants de segon i tercer cicle. Aquest treball s'emmarca dins el projecte: «Propuestas innovadoras para la docencia de la historia en la universidad: nuevos temas, nuevos enfoques y aplicaciones TIC», finançat pel Ministeri de Ciència i Tecnologia, Plan Nacional de Investigación Científica, Desarrollo e Innovación Tecnológica, i cofinançat amb els fons FEDER (BS02002-00884). Han participat en aquest treball: Ignasi J. Baiges, Mònica Baró, Dolors Bramon, Júlia Cabaleiro, Elena Cantarell, Mireia Comas, Daniel Piñol, Anna Rubió, Marta Sancho i Teresa Vinyoles.

² Així ens definim l'equip a l'article.

Experimentem amb les possibilitats didàctiques que ens ofereixen les tecnologies, especialment la xarxa, per posar les fonts a l'abast. Finalment exposem una experiència didàctica portada a terme a diferents nivells de l'ensenyament (secundària i primer cicle universitari) al voltant del tema de la mort amb uns documents i eines comuns, elaborats per l'equip i adaptats i posats en pràctica per tres professores a nivells i a assignatures diverses.

Voldríem destacar que, tot i el caràcter miscel·lani de la nostra aportació, hi ha una unitat d'objectius: apropar l'alumnat als documents escrits per tal que aprenguin a establir el diàleg amb el passat, és a dir, a crear coneixement històric.

Parlem de crear coneixement històric, d'ensenyar a historiar; però sobretot de formar ciutadans i ciutadanes que sàpiguen valorar i transmetre el patrimoni, posar-lo a l'abast de tothom. Aquesta és la finalitat que tenen les propostes que presentem.

1.- EL VALOR DE LES FONTS ESCRITES

Ignasi J. Baiges, Mònica Baró, Daniel Piñol, Anna Rubió, Teresa Vinyoles.

1.1.- Aprendre a partir dels textos

L'objectiu de la nostra proposta és transmetre a l'alumnat eines per bellugar-se amb eficàcia entre la documentació escrita, tot aprofitant textos publicats de tipologia diversa. Per a la majoria d'estudiants, la història està escrita i només cal aprendre-la. En part, aquesta situació és deguda al fet que pocs professors s'animen a proposar tasques de recerca, simulada o no, des del primer curs de carrera o abans. Per tant, els estudiants no sempre són conscients de la relació entre la font i la construcció de coneixement històric.³ En la nostra tasca de docents intentem transmetre la idea que les fonts són bàsiques per extreure la informació que permetrà estudiar i reconstruir el passat. Ens referirem aquí als documents escrits, tot i que evidentment no són les úniques fonts de la història, i la recerca del passat s'hauria de fer mitjançant fonts diverses.

Una de les nostres primeres preocupacions és cridar l'atenció sobre la necessitat de no restringir el concepte de *font escrita* únicament i exclusiva a la documentació inèdita conservada als arxius. Per iniciar els estudiants en la recerca històrica creiem que seria un error començar per la documentació inèdita; cal però que sàpiguen que existeix, on es troba i les dificultats d'accessibilitat que presenta.

Com a docents universitaris ens preocupa l'accés dels estudiants a la documentació inèdita, però no podem obviar la seva manca de preparació, ni l'accés restringit a alguns arxius, ni el fet que en general no s'hi hagin inclòs espais docents; si bé, com veurem més endavant, aquesta deficiència es pot suplir cada vegada més amb

³ IGNASI J. BAIGES; ELENA CANTARELL; MIREIA COMAS; DANIEL PIÑOL, «La diplomática en los estudios de historia: retos y propuestas desde la innovación docente». Comunicació presentada a les III Jornadas de la Sociedad de Ciencias y Técnicas Historiográficas. Múrcia, 20-21 de juny de 2005 (en premsa).

les possibilitats que ofereix la xarxa i que algunes institucions estan aprofitant per tal de posar a l'abast la seva documentació digitalitzada i perfectament consultable en línia.⁴ D'altra banda, pensem que la història s'hauria d'aprendre amb fonts no només a la universitat, sinó des dels primers nivells.⁵

En primer lloc posarem els estudiants en contacte amb les fonts editades, tot proposant relectures de les velles fonts amb òptiques noves. En aquest sentit tenim en compte les col·leccions i repertoris de documents publicats i els apèndixs documentals d'algunes monografies. Sobre això tenim l'experiència iniciada aquest curs (2004-05) que consisteix en el buidatge de cartularis altmedievals editats: hem creat una fitxa de buidatge informatitzada que conté diferents camps, amb la finalitat que estudiïn la tipologia documental, que coneguin les dificultats de la llengua (despertant la necessitat de repassar el llatí), que apliquin correctament la cronologia i aprenguin a extreure conclusions històriques de les fonts directes.

També plantejem treballs amb fonts literàries, en el sentit més ampli de la paraula: cròniques, autors clàssics, la Bíblia i l'Alcorà, escrits jurídics, tractats de medicina, receptaris, textos morals i polítics, sermons, poesia, novel·la, etc. Som conscients que els alumnes estan mancats de les eines adequades per a la lectura de textos inèdits i, per tant, reivindicuem l'ús de totes aquestes fonts com un primer pas perquè els estudiants es familiaritzin amb la documentació medieval; alhora que creem l'interès i la necessitat d'iniciar-se en les tècniques i ciències historiogràfiques i les llengües en què estan escrits els documents.

Tenim documentació publicada molt diversa que ofereix un ventall de possibilitats força ampli per iniciar-se en la recerca històrica. En aquest sentit, institucions diverses, així com també historiadors, paleògrafs i diplomates, s'han preocupat d'editar fonts.⁶

⁴. A Catalunya disposem, de moment, de dos petits arxius municipals que estan fent l'esforç –tècnic, econòmic i científic– de digitalitzar els seus fons per tal de posar-los a l'abast de la comunitat científica. Ens referim a l'Arxiu de la Comuna del Camp (La Selva del Camp) i a l'Arxiu Històric Municipal de Cubells (La Noguera), del qual es fa referència més endavant. També ressaltem el projecte AER (Archivos Españoles en Red), del Ministeri de Cultura, que permet l'accés a part de la documentació conservada en arxius estatals i que pot facilitar la tasca de recerca i docència, però les seves característiques i filosofia li resten accessibilitat i la possibilitat de poder manipular les imatges per utilitzar-les en la docència. En relació amb la digitalització d'arxius i el seu accés a través de la xarxa, vegeu JOSÉ LUÍS RODRÍGUEZ DE DIEGO, «El archivo red»A: *Pescar o navegar: la edad media en la red*, Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2005, pàg. 57-65.

⁵. Avui dia, molts alumnes de batxillerat ja elaboren certs treballs de recerca; caldria aprofitar aquesta conjuntura des de la universitat, estant en contacte amb centres de secundària, per investigar línies i mètodes que apropin la investigació i la docència.

⁶. No és la nostra intenció ni és aquest el lloc per donar una relació exhaustiva de les fonts medievals publicades, sinó ressaltar la gran tradició que en aquest sentit hi ha al nostre país i algunes de les obres i iniciatives més importants: L'aplec de documents de la *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón (CODOIN)*, iniciada a les acaballes del segle XIX; la tasca que l'any 1981 va iniciar la Fundació Noguera i que ha posat a l'abast dels historiadors i historiadores textos d'indole diversa, majoritàriament d'àmbit notarial, però també de procedència municipal i reial; l'edició de la documentació altmedieval conservada a l'Arxiu Diocesà d'Urgell, recollida a la revista *Urgel·lia*; els treballs d'Eduard Junyent, continuats des de l'Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic, que han posat i

1.2.– Les fonts escrites per a la història de l'escriptura i la lectura

La baixa edat mitjana es caracteritza per una ampliació important dels subjectes actius de l'escriptura.⁷ Els documents, els llibres, les cartes, els diaris personals o llibres de família es troben als espais privats de les famílies burgeses o als llocs de treball dels professionals, a les places, als mercats, al port, fins i tot als murs i tàpies dels carrers.⁸ Nous grups i noves classes socials tindran accés a l'escriptura; la producció escrita la trobem a nous espais majoritàriament urbans. L'escriptura es converteix en una necessitat de deixar constància de les activitats més diverses, tant privades com públiques. L'espai de l'escriptura variarà segons qui escriu i per què escriu. Així, l'espai de l'escriptura d'un mercader, d'un notari, d'un obrador de producció librària o el d'una persona que escrigui de manera privada... s'adaptaran a les necessitats i activitats que es desenvolupin. Tot i això, els documents continuen muts sobre algunes activitats que sens dubte existien, com ara els escrivents públics, que han sobreviscut en algunes de les nostres ciutats fins a les darreries del segle xx i que deuriem ser comuns a les dels darrers segles medievals.

Entre els molts àmbits en què es desenvolupa l'acte d'escriure en una ciutat baix-medieval, ens centrarem en l'espai dels mercaders i del professional de la producció librària. En ambdós àmbits habitualment es barreja l'activitat professional amb la quotidiana i domèstica, aspectes que també hem de considerar.

1.2.1.– Memòria escrita de l'activitat professional: mercaders i llibreters

Per a iniciar el recorregut per l'espai de l'escriptura professional proposem la lectura de *La ciutat de les dames*, de Christine de Pizan, en el seu sis-cents aniversari. L'autora, en el moment en què reivindica el valor del saber femení, recull la llegenda que atribueix a Carmenta la invenció de l'escriptura i diu: «Gràcies a [Carmenta] els homes han estat tretts de l'estat de la ignorància i portats a la cultura. Gràcies a ella també poden enviar, tan lluny com ho desitgin, els seus pensaments més secrets i comunicar la seva voluntat, fent comprendre i saber pertot arreu el que volen... Gràcies a la invenció d'aquesta dona els humans poden establir acords, unir-se en amistat amb persones que viuen lluny; mitjançant les respostes que es donen els uns als altres es poden conèixer sense haver-se vist mai. Total, no es poden dir tots els avantatges que es deuen a l'escriptura...».⁹

estan posant a l'abast la documentació altmedieval conservada en aquest arxiu; la important tasca de l'Institut d'Estudis Catalans d'editar la documentació dels Comtats Catalans anterior a l'any 1000, i un llarg etcètera d'obres, autors i autores i institucions compromesos a recuperar i a oferir als especialistes i al públic interessat la documentació del nostre passat històric.

⁷ A. CASTILLO GÓMEZ. «Entre la necesidad y el placer. La formación de una nueva sociedad del escrito (ss. XII-XV)». A: Ídem. (coord.), *Historia de la cultura escrita. Del Próximo Oriente Antiguo a la sociedad informatizada*. Gijón: Ed. Trea, 2002, pàg. 179-270.

⁸ En aquest sentit tenim documentades les primeres pintades al carrer en els murs barcelonins l'any 1302. AHCB [Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona], Llibre del Consell 1, fol. 93v.-94r.

⁹ C. PIZAN, pàg. 135-136.

Christine de Pizan és una professional de l'escriptura en llengua francesa. A més, les seves paraules no poden ser més il·lustratives de la relació dels mercaders amb l'escriptura i el món que aquesta els obre i els posa a la seva disposició. Els mercaders són un clar exemple de com l'escriptura pot convertir-se en un element essencial en una activitat professional i de com la seva utilització els permet ampliar les relacions més enllà de l'àmbit domèstic, professional, i del propi espai urbà i apropar-lo directament al món.¹⁰

L'espai on es produeix la relació del mercader amb l'escriptura es concreta a vegades, sobretot en els casos dels mercaders més rics, en l'escriptori. No obstant això, l'activitat professional dels mercaders podia desenvolupar-se a la botiga, a l'entrada de la casa o a les golfes. Aquesta funció organitzativa s'estableix, en alguns casos, a través d'un moble destinat exclusivament a l'escriptura i sense una ubicació fixa a la casa del mercader.¹¹ Alguns inventaris es refereixen a aquest moble citant-lo com *unam tabut que facta est ad modum scriptorii* o bé *un scriptori de fust de pi o un stoix de dues cases dins lo qual havie signatures e memorial del dit defunt de pocha importancia*,¹² o el descriuen com un bagul amb forma d'escriptori.¹³

El mercader, en la seva activitat diària, està en relació amb els seus socis, proveïdors i col·legues, escriu cartes, dóna ordres per escrit, notifica novetats als seus socis, elabora informes, posa al dia la seva comptabilitat i confecciona els plans de futur,¹⁴ produeix una altra documentació susceptible de trobar-se en fons privats i patrimonials, que pot oferir alguna informació sobre l'espai de treball i d'escriptura del mercader.¹⁵ D'altra banda, sovint realitza la seva activitat lluny de l'àmbit familiar, la qual cosa significa que el contacte amb els seus es fa a través de la correspondència.

En aquesta ciutat cada vegada més necessitada de l'escrit, Christine trobarà espais en què l'escriptura esdevé el mitjà de vida dels qui l'habiten. Són els tallers dels professionals: escriptors, llibreters, mercaders de llibres, enquadernadors, impressors...; categories professionals que acostumen a compartir funcions i mètodes que es confonen en una amalgama fins al punt que, en determinades ocasions, un mateix individu pot exercir diferents oficis alhora al llarg de la seva vida. En darrer terme, el que els identifica és la relació mercantil amb l'escrit.

Els escriptors professionals acostumen a treballar per encàrrec, normalment d'algun estament de l'administració; també de particulars, àgrafs la majoria de vegades, encara que probablement també de persones amb capacitat mínima per escriure però necessitades d'una qualitat en l'escrit que un professional garanteix.

¹⁰. S. AURELL. *La cultura del mercader en la Barcelona del siglo xv*. Barcelona: Omega, 1998, pàg. 145.

¹¹. AURELL, *op. cit.*, pàg. 152.

¹². Ídem, pàg. 109.

¹³. C. CUADRADA. *La Mediterrània, cruïlla de mercaders (segles XIII-XV)*. Barcelona: Dalmau, 2001, pàg. 69.

¹⁴. AURELL, obra citada, pàg. 154.

¹⁵. E. VARELA RODRÍGUEZ. «Escriure i mercadejar a la baixa edat mitjana. *Navigare necesse [est]...*», A: *Acta Historica et Archæologica Mediævalia*, 25 (2003-2004), pàg. 727-743.

Quant a les funcions dels llibreters hi ha encara més confusió. Normalment disposen d'un taller o botiga on desenvolupen la seva tasca: venen materials d'escriptura i es dediquen a l'enquadernació. Per aquesta raó, en la documentació catalana a vegades apareixen citats com a «l·ligadors». Per encàrrec de particulars, els llibreters poden dedicar-se a l'organització del complex procés que suposa la creació del còdex manuscrit, repartint les tasques específiques entre els escriptors i il·luminadors, controlant el temps i acabant ells mateixos el procés amb l'enquadernació.

Durant molts segles l'escriptura va ser, essencialment, patrimoni del poder –civil i religiós– i dels sectors econòmics més potents. El segle xv no trencà totalment aquesta tradició però l'aparició de la impremta va facilitar l'accés a l'escrit i, encara que només fossin uns quants els qui coneixien el codi, la lectura en veu alta va permetre la difusió del coneixement i de les creacions literàries, que van contribuir a omplir els moments d'oci. Imprimir centenars d'exemplars en paper facilitava la rapidesa de la difusió de les idees i permetia accedir al llibre a aquelles classes que, fins aleshores, no podien adquirir-ne a causa del seu preu elevat. La impremta va suposar, a més, la incursió definitiva del llibreter en el camp editorial, ja que en molts dels primers impresos els costos de l'edició anaven a càrrec de persones qualificades com a llibreters o mercaders de llibres.

A la Barcelona baixmedieval els oficis relacionats amb la producció i venda de llibres –manuscrits o impresos– s'ubiquen espacialment en els dos eixos que, partint de l'actual plaça de Sant Jaume, es dirigeixen respectivament a la Rambla i a l'actual Via Laietana. Això no ha d'estranyar, ja que la documentació diu que l'ofici d'enquadernador està perfectament en mans dels jueus del call. El negoci de llibreteria s'estén per la Calceteria, que a partir del segle xvi s'anomenà Llibreteria, on es van instal·lar els tallers dels conversos, creant un eix en el qual, més endavant, s'instal·larien també els primers tallers d'impremta.

1.2.2.– *Les fonts*

La documentació baixmedieval és prou rica per permetre conèixer, recrear i imaginar aquests espais. Els inventaris *post mortem* ofereixen una radiografia molt exacta i fidedigna de la distribució espacial de les cases urbanes, diferenciant l'espai professional de l'espai de la privacitat. Els inventaris resulten també una font imprescindible per a la reconstrucció de la implantació de la producció escrita en el context de la ciutat medieval; ens informen sobre la ubicació exacta dels tallers dels professionals de l'escriptura, sobre la distribució del treball en l'espai, sobre l'utilatge i, cosa que també cal ressaltar, sobre la tipologia de textos creats. Majoritàriament trobem inventaris a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, però també als fons notariais d'altres arxius. Les fonts que ens permeten reconstruir el procés de la confecció del llibre per encàrrec procedeixen principalment de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de l'Històric de la Ciutat de Barcelona i, naturalment, de l'Arxiu Històric de Protocols. A partir d'aquests documents identifiquem pagaments a relligadors per la confecció de llibres. Poden ser considerats com a fonts alguns documents gràfics que, encara que procedeixen d'altres latituds, ens identifiquen la

terminologia i ens il·lustren sobre els processos.¹⁶ Existeix documentació publicada que ens ofereix una interessant possibilitat didàctica.¹⁷

Som conscients de la dificultat d'accés que presenten les fonts inèdites a aquells estudiants amb escassos coneixements paleogràfiques, cosa que ens obliga a plan-tejar la possibilitat de treballar amb fonts publicades, almenys en el primer cicle. Malgrat aquests problemes, la utilitat de treballar amb la font inèdita pot ajudar els estudiants a conèixer de primera mà l'escriptura utilitzada pels professionals del moment –notaris i escrivans–, que diferirà molt de l'escriptura típica de l'àmbit mercantil, la *mercantesca*.

1.2.3.– Aplicacions didàctiques

a) Proposta basada en l'estudi de fonts literàries.

Objectiu: aprendre que les fonts literàries també proporcionen informació sobre el passat i, concretament, sobre la història de la cultura escrita a la baixa edat mitjana.

Activitat: recerca de referents sobre l'escriptura a *La ciutat de les dames*.

b) Proposta basada en l'estudi d'inventaris.¹⁸

Objectiu: estudiar els espais de treball i activitat dels diferents mercaders, el material utilitzat en la seva feina professional, la documentació estrictament mercantil i la privada, i la presència de llibres o de petites biblioteques. Identificar els agents que intervenen en els processos de l'escriptura professional i les funcions que aquests desenvolupen en la confecció de llibres, així com els seus instruments de treball.

Activitat: proposem als alumnes treballar en petits grups, un inventari cada un, de manera que puguin establir la distribució espacial de les cases dels mercaders i comprovar si l'espai dedicat a l'escriptura hi està o no present. El segon pas seria fer llistats i identificar els objectes relacionats amb l'activitat professional que estan ubicats als diferents espais de la casa. Finalment, unir les conclusions dels diferents grups per comparar-les. De la mateixa manera treballarien alguns inventaris de béns que ens relacionen els instruments bàsics per a l'ofici de llibreter. Aquest documents podrien analitzar-se també en

¹⁶. Per exemple, la que il·lustra l'activitat de Jean Mielot, secretari dels ducs de Borgonya, que apareix en ple acte d'escriure i que, pel seu detall, ens aporta encara més informació sobre les circumstàncies en què es desenvolupa aquest procés.

¹⁷. A. RUBIÓ Y LLUCH. *Documents per la història de la cultura catalana medieval*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921, 2 v.; J.M. MADURELL I J. RUBIÓ Y BALAGUÉ. *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Gremios de Editores y Libreros y de Maestros Impresores, 1955; J.M. MADURELL. *Encuadernadores y libreros barceloneses judíos y conversos (1322-1458)*. Madrid: Instituto Arias Montano, 1961-1963, 2 v.

¹⁸. Disposem d'inventaris de mercaders barcelonins dels segles XIV i XV, publicats i inèdits, que il·lustren la distribució de l'espai i que descriuen els objectes i pertinences relacionats amb l'escripturació de la seva activitat professional. Es facilitaran als alumnes la bibliografia i les referències arxivístiques pertinents.

grup, amb l'objectiu d'establir un catàleg comú dels instruments i reflexionar sobre la seva funció en el context d'un taller de llibreria medieval. La majoria d'aquestes eines són encara imprescindibles per a l'enquadernació artesana, amb la qual cosa l'anàlisi dels textos que ens les identifiquen es facilita notablement. Es complementarien els treballs amb l'estudi de la iconografia.

c) Proposta basada en documents comptables.

Objectiu: analitzar aspectes com el valor econòmic de cada pas en l'elaboració del llibre, així com la tipologia librària produïda i la determinació de qui són els consumidors dels productes escrits i amb quina finalitat ho fan. Familiaritzar-se amb la terminologia.

Activitat: treball amb els documents que acrediten els pagaments a llibreters i relligadors per part de les institucions que han llegat els seus llibres de comptes. Els pagaments inclouen el paper i també la tinta, a més del sou de qui s'encarrega de relligar els llibres resultants.¹⁹ Hi ha vegades que els pagaments identifiquen i individualitzen els costos dels diferents passos pels quals transita l'encàrrec d'un llibre, des de la traducció si és necessària, fins a l'adquisició del suport, paper o pergamí, el procés de l'escriptura i, si convé, el preu de la il·luminació, il·lustració i decoració, a més del relligat i la confecció dels ornaments.²⁰

d) Proposta basada en la iconografia.

Objectiu: estudiar els espais i instruments de l'escriptura.

Activitat: analitzar detingudament la imatge de Jean Mielot, secretari dels ducs de Borgonya, i identificar-hi tots els elements que participen en l'acte d'escriure. Observar els diferents tipus de llibres que hi ha a l'estança

1.3.– Els espais de la lectura

A més d'escriptora, la mateixa Christine de Pizan, com molts ciutadans de la Barcelona baixmedieval, era una lectora conscient. Segons paraules seves: «Asseguda un dia en el meu estudi, envoltada tota la meva persona de la més gran varietat de llibres, segons tinc per costum, ja que l'estudi de les Arts Liberals és un hàbit que regeix la meua via [...] la meua bona mare em va cridar a la taula perquè era l'hora de sopar. Vaig abandonar a l'instant la lectura amb el propòsit de deixar-la per al dia següent».²¹

En aquesta ciutat, la lectura s'ha convertit en una manera d'exercitar la religiositat, però també d'aprendre i de passar una estona divertida. Els llibres mateixos,

¹⁹ Pràctiques amb documents publicats en les obres citades de MADURELL i RUBIÓ Y LLUCH.

²⁰ Proposem treballar el document de 1328, que consigna les despeses d'una còpia del *Llibre de l'eclipsi del sol e de la luna*, publicat a RUBIÓ Y LLUCH, *op. cit.* (Doc. LXXIV, pàg. 91-92).

²¹ CHRISTINE DE PIZAN, *op. cit.*, pàg. 63.

en les introduccions, ens amplien el concepte de lectura, que enllaça amb una llarga tradició de lectura en veu alta, ja sigui en l'àmbit domèstic i privat, ja sigui als espais més públics.²²

Per conèixer quina mena de llibres hi havia a les cases i on estaven ubicats, utilitzem també els inventaris *post mortem*.²³ Com a font, els inventaris han de ser utilitzats amb prudència, ja que no ens indiquen més que la possessió d'una obra per part d'una persona, en un moment determinat. Ni més ni menys. No ens diuen res, per exemple, sobre qui era la persona de la casa que llegia –es podia donar la circumstància que ningú de la casa sabés llegir–, llevat que s'indiqui clarament, per exemple, que el llibre en qüestió es trobava sobre una taula prop del llit, dada que ens permetria intuir un cert ús. Després d'aquestes apreciacions, els inventaris ens acosten a una realitat: la de la presència de l'escrit, la de la difusió del llibre, la del despertar de la literatura. A més, en aquest sentit, els notaris actuen moltes vegades com a veritables bibliotecaris, proporcionant-nos descripcions físiques molt completes dels llibres.

El fet que a la Barcelona de 1460 Angelina –vídua del sastre Mateu Maldà– disposi en el moment de la seva mort de sis obres, algunes incompletes, de paper i en català, bàsicament religioses: una Bíblia i un *Flors Sanctorum*, però també un exemplar de *Paris e Viana*, i que el 1490, el calceter Antoni Folgués tingui un llibre d'hores escrit en pergamí a la seva habitació, i altres quatre textos, un dels quals imprès,²⁴ ens dóna una idea de la penetració del llibre en la societat urbana del segle xv.

A partir de textos com aquests, es proposa als alumnes una aproximació a la identificació dels títols que apareixen més sovint en els inventaris i que, necessàriament, ens aporten una radiografia de les preferències lectores dels ciutadans, que cal analitzar detingudament, tenint en comte l'estatus social i la dedicació professional. Les descripcions físiques es poden comparar amb els exemplars que s'han conservat fins als nostres dies i que es guarden a les seccions de reserva d'algunes biblioteques. S'intentarà identificar les obres que apareixen en els inventaris, tasca difícil molt sovint; en un primer pas pot intentar-se una agrupació funcional de les obres, amb l'objectiu d'establir quines tipologies es trobaven a les cases i quines eren considerades més vendibles pels mateixos productors.

²². Sobre les pràctiques de la lectura a l'edat mitjana, vegeu G. CAVALLO Y R. CHARTIER (dir.). *Historia de la lectura en el mundo occidental*. Madrid: Taurus, 1998.

²³. Inventaris que permeten identificar els llibres que posseïen els ciutadans de Barcelona a la baixa edat mitjana poden consultar-se a J.M. MADURELL. *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474): contribució al seu estudi*. Barcelona: Associació Nacional de Bibliotecaris, Arxivers i Arqueòlegs. Delegació de Catalunya i Balears, 1974; J. HERNANDO. *Llibres i lectors a la Barcelona del segle xiv*. Barcelona: Fundació Noguera, 1995, 2 v.

²⁴. Publicats respectivament a J.M. MADURELL. *Manuscrits en català anteriors a la impremta* (Doc. núm. 118) i J. MADURELL i J. RUBIÓ BALAGUÉ, *op. cit.*

1.4.– Exemples de treball de curs amb fonts publicades (2005)

A continuació presentem una sèrie d'exemples com a resultat de l'experiència que hem dut a terme durant aquest darrer curs:

«Evolució del Mercadal de Barcelona a la plaça del Blat», treball elaborat per Marta Elena Martínez Giné per a l'assignatura de segon cicle Espais i Societats Urbanes a l'Edat Mitjana. L'objectiu del treball era copsar l'evolució i la transformació del Mercadal, lloc d'intercanvi de productes diversos, a la plaça del Blat. **Fonts:** és un treball basat essencialment en fonts publicades, amb un suport bibliogràfic i cartogràfic. La mateixa alumna, per elaborar-lo, ha seleccionat set documents que procedeixen de FEDERICO UDINA MARTORELL, *El Archivo Condal de Barcelona en los siglos IX-X. Estudio crítico de sus fondos* (Barcelona: CSIC. Escuela de Estudios Medievales, 1951); JOSEP RIUS I SERRA, *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallés* (Barcelona: CSIC. Sección de Estudios Medievales, 1945-1947, 3 vol.); MARIA PARDO I SABARTÉS, *Mensa Episcopal de Barcelona (878-1299)* (Barcelona: Fundació Noguera, 1994); *Privilegios reales concedidos a la ciudad de Barcelona*, edició preparada per ANTONI M. ARAGÓ I MERCEDES COSTA, sota la direcció de FEDERICO UDINA MARTORELL (Barcelona: Arxiu de la Corona d'Aragó, 1971), i un document inèdit procedent de l'Arxiu d'Història de la Ciutat, que ha cercat ella mateixa. **Resultats:** ha sabut cercar i entendre les fonts, ha vist les limitacions que tenen les fonts altmedievales per estudiar el mercat d'abastament urbà, i ha copsat el canvi de funcions i d'estructura d'un espai concret a causa de l'evolució històrica.

«Participació dels gremis en les festes i solemnitats de Barcelona (segles XIV-XV)», treball elaborat per Maria Lourdes Ferrando Oliván per a l'assignatura de segon cicle Espais i Societats Urbanes a l'Edat Mitjana. En aquest cas l'alumna volia treballar els gremis. La professora va suggerir-li concretar el treball a un gremi o a un aspecte, com ara la participació dels gremis en la festes urbanes. L'estudiant va acceptar amb interès la proposta i va cercar ella mateixa les fonts publicades adients. **Fonts:** MANUEL DE BOFARULL Y DE SARTORIO, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón* (Barcelona: Imprenta del Archivo, 1876, tom XL); FRANCISCO DE BOFARULL Y SANS, *Gremios y Cofradías de la Antigua Corona de Aragón*, vol. 2, Barcelona: Tipografía L. Benaiges, 1910.– Pierre BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a finales del siglo XV* (Barcelona: CSIC, 1975); AGUSTÍ DURAN I SANPERE i JOSEP SANABRE SANROMÀ, *Llibre de les solemnitats. Edició completa del manuscrit de l'Arxiu Històric de la Ciutat* (Barcelona: Institució Patxot, 1930 i 1947, 2 vol.); *Rúbriques de Bruniquer: ceremonial dels magnífics consellers i regiment de la ciutat de Barcelona* (Barcelona: Impremta d'Henrich, 1912-1916, 5 vol.). **Resultats:** ha treballat les diverses fonts seleccionant positivament els petits detalls que cada una li oferia per tal d'extreure informació sobre la recerca que es proposava, amb un guió ben estructurat.

«Els nouvinguts a la ciutat medieval», treball elaborat per Mateu Reus Ferriol per a l'assignatura de segon cicle Espais i Societats Urbanes a l'Edat Mitjana. **Fonts:** el punt d'inici del treball ha estat un fragment d'un procés inèdit procedent de l'Arxiu

Episcopal de Barcelona llegit en el decurs d'una classe pràctica feta a l'arxiu amb un petit grup d'estudiants i una informació de ciutadania de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, publicada. **Resultats:** un treball d'història medieval d'Europa amb una bibliografia molt ben trobada i sobre un tema de rabiosa actualitat.

«Salses medievals», treball elaborat per Alejandra Barrera Martínez i Bruna Fañé Bolibar per a l'assignatura de segon cicle Història de la Vida Privada a l'Època Medieval. L'objectiu era la recerca necessària per elaborar salses medievals i oferir-les als companys i companyes de curs el darrer dia de classe. Font: RUDOLF GREWE (ed.), *El libre de Sent Soví. Llibre de totes maneres de potatges de menjar* (edició revisada per AMADEU-J. SOBERANAS i J. SANTANACHS (Barcelona: Barcino, 2003, 2a ed.). Ha estat una magnífica experiència portada en equip per aquestes dues alumnes. Han localitzat sis receptes de salses en el llibre, han cercat els productes necessaris i les proporcions i les han elaborat manualment. **Resultats:** han pogut comprovar la dificultat de trobar avui alguna de les espècies; la complicació tècnica d'elaboració d'alguns dels productes base, com ara la llet d'ametlles; el poder adquisitiu que havien de tenir les famílies que consumien una o altra salsa; a quins aliments acompanyava cada salsa. És a dir, s'han endinsat de manera pràctica en la història de l'alimentació i de les tasques domèstiques medievals. Hem assaborit la història.

2.- UNA FONT JURÍDICA D'ORIGEN DIVÍ. EXPERIÈNCIA D'UNA PROFESSORA D'ISLAM

Dolors Bramon.

2.1.- Introducció

L'objectiu d'aquesta lliçó és entendre i interpretar un text a partir d'una lectura correcta per tal d'evitar el perill de la manipulació.

Quan s'investiga sobre persones fidels a l'islam cal conèixer-ne les creences, els deures, les prohibicions i la circumstància per tal de no enganyar-se a l'hora d'interpretar la documentació. En primer lloc, cal partir del fet que creuen en el mateix déu que jueus i cristians i que, encara que en l'àmbit islàmic s'acostumi a utilitzar el terme *Al·là*, això és perquè la seva llengua de culte és l'àrab i aquest és el nom que en aquesta llengua s'utilitza per referir-se a l'ésser suprem, únic, etern, creador, omnipotent, etc. Val la pena d'assenyalar en aquest sentit que la població arabòfona no musulmana també es dirigeix a déu amb aquesta paraula, tal com succeeix, per exemple, a l'illa de Malta, on es parla un dialecte de l'àrab i on els fidels, de majoria catòlica, resen també dient *Al·là*. Tots els musulmans del món preguen en àrab però fora de l'oració utilitzen el terme propi de la seva llengua quotidiana: *Khodà* en *fārsī*, *Dieu* en francès, *God* en anglès o *Dios* en castellà.

2.2.– Matisem les prohibicions

També és important tenir en compte que els musulmans consideren que l'Alcorà –el llibre que recull la revelació feta al profeta *Muhammad* fou dictat per déu i no pas inspirat, tal com creuen que són les seves Escriptures els jueus i els cristians–. Això fa que sigui indiscutiblement la primera font del dret de l'islam. Aquest llibre, que segons els fidels conté la paraula de déu, és per aquest motiu model de la llengua àrab. Tanmateix, no sembla que sempre s'hagi respectat la comprensió literal del text. Així es pot veure, per exemple, amb el vi, beguda que es recomana evitar sense que s'hi estableixi, al meu entendre, la prohibició de consumir-lo. Un dels quatre fragments que hi fan referència prohibeix molt clarament anar a resar en estat d'embriaguesa,²⁵ i en el que s'ha interpretat com a veto hi figura l'expressió *ajtanbû-hu*,²⁶ que en realitat només vol dir «eviteu-lo».²⁷

De fet, la majoria de vegades que el text sagrat explicita determinades prohibicions ho fa d'una manera molt clara, utilitzant el verb *harrama*, tal com es pot veure en els passatges que prohibeixen menjar porc, sang, carronya i animals que no hagin estat sacrificats en nom de déu. En tots els fragments on s'al·ludeix a aquestes prescripcions alimentàries s'utilitza l'expressió *harrama* *‘alay-kum*, és a dir, «us ha prohibit», i *hurrimat* *‘alay-kum* «se us ha prohibit» (Alcorà 2, 168/173; 16, 116/115 i 5, 4/3).²⁸ Semblantment succeeix amb el veto del matrimoni amb determinades dones, on figura la mateixa frase *hurrimat* *‘alay-kum*, és a dir, «se us han prohibit».²⁹ Cal afegir que en d'altres ocasions les prohibicions vénen expressades per mitjà d'una negació taxativa (*lâ...*), com es pot observar en els casos següents: «no us caseu amb les dones que han estat casades amb els vostres pares...» (*lâ tankihû*, Alcorà, 4, 27/23); «no cometeu adulteri...» (*lâ taqrabû*, Alcorà, 17, 32); «no discutiu amb la gent del Llibre sinó de bones maneres...» (*lâ tujâdilû*, Alcorà, 29, 45); els nombrosos «no mateu» (*lâ taqtulû*) i un llarg etcètera.

²⁵. «Creients!, no us acosteu a l'oració en estat d'embriaguesa; espereu fins que sabeu el que us dieu» (Alcorà, 4, 46/43).

²⁶. «Creients!, certament el vi, el joc, els ídols i les fletxes endevinatòries no són més que una abominació de Satanàs. Eviteu-la!» (Alcorà, 5, 92/90).

²⁷. A continuació presento els altres dos textos que fan referència al consum de vi (i que la jurisprudència amplià al de l'alcohol en general) i que tampoc no semblen incloure cap prohibició: «Dels fruits de les palmeres i de les vinyes n'obteniu una beguda embriagadora i un bell aliment. En veritat que en això hi ha un signe per a la gent que raona» (Alcorà, 16, 69/67) i «Et pregunten sobre el vi i els jocs d'atzar. Respon: ambdós contenen un gran pecat i un gran avantatge per als homes, però és més gran el seu pecat que la seva utilitat» (Alcorà, 2, 216/219).

²⁸. El consum (més o menys públic) de vi ha estat sempre molt estès a molts territoris de l'islam. Són molts els testimonis referits al període andalusí i a l'època mudèjar. Vegeu, entre d'altres, M. TERESA FERRER MALLOL. *Els sarraïns de la corona catalano aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*. Barcelona: CSIC, 1987, pàg. 12-14.

²⁹. «En endavant, se us han prohibit les vostres mares, les vostres filles, les vostres germanes, les vostres ties, paternes o maternes, les vostres nebodes, siguin filles de germà o de germana, les vostres dides que us alletaren, les vostres germanes de llet, les mares de les vostres mullers, les vostres fillastres que estan sota la vostra protecció, nascudes de dones amb les quals heu mantingut relacions sexuals –però, si no n'hi haguéssiu tingut, no cometríeu falta–, i amb les dones dels vostres fills» (Alcorà, 4, 26/22).

2.3.– Matisem la comprensió del text

D'altra banda, cal considerar el fet que com que no tots els aspectes de la vida dels fidels figuren en el text sagrat i, a més a més, alguns fragments no són prou clars, des dels primers moments de l'expansió de l'islam va caldre complementar i/o interpretar alguns passatges per tal d'anar constituint un corpus doctrinal. Això es va portar a terme incorporant models de conducta recollits en la sunna o tradició³⁰ o bé mitjançant l'esforç (*ijtihâd*) d'elaboració de nova jurisprudència feta per experts en dret i que precisa del consens de la comunitat de l'islam.³¹ Aquesta doble tasca, que és òbviamment obra humana i més concretament obra dels homes de l'islam, va quedar closa al segle IX. Això ha fet que des de llavors els juristes, llevat de casos molt puntuals, hagin hagut de donar per fixades força normes que corresponen a una època molt reculada i a una societat semita amb uns costums determinats. Tot això va conduir a una instauració molt inamovible de les normes que cal seguir.

Com a exemple d'aquesta interpretació, pròpia d'un temps passat i restringida, podem citar la pretesa obligació de portar determinada indumentària i que generalment només afecta dones,³² que, segons els llocs, han estat constretes a tapar-se determinades parts del cos o gairebé tot: el vel, més o menys transparent, sobre el cap; el hijab o mocador, que tapa tots o part dels cabells i que encara porten avui algunes dones grans de l'àrea mediterrània; el model més complet, que tapa, a més a més, el coll i el pit, semblant al rebosillo del vestit regional de Mallorca; el burca, d'una sola peça i que cobreix de cap a peus; el xador, roba llarga oberta per davant i que deixa només la cara i les mans al descobert; l'*abâya* o el *niqâb*, amb una esclatxa als ulls just per mirar i que inclou l'ús de guants, etc. Aquesta diversitat de maneres de vestir d'algunes dones ja dóna idea del fet que no hi ha una doctrina clara, i crec, finalment i sobretot, que cal remarcar el fet que només veiem les musulmanes que porten aquesta mena d'indumentària. N'hi ha d'altres –la majoria– que no ho fan ni ho han fet mai.³³

³⁰. Es dóna aquest nom al compendi de hadisos, és a dir, de narracions que recullen episodis de la vida del profeta i dels primers musulmans. Hi ha diverses compilacions, elaborades bàsicament al segle IX, i es considera la segona font del dret islàmic.

³¹. Vegeu-ne els diversos procediments a DOLORS BRAMON. *Obertura a l'islam*. Barcelona: Cruïlla, 2001, 2a edició, pàg. 81-86.

³². Durant el domini dels talibans a l'Afganistan es va obligar els homes a portar barba i es van prohibir els vestits de tipus occidental.

³³. Els partidaris del seu ús esgrimeixen els versicles següents: «Profeta!, digues a les teves esposes, a les teves filles i a les dones dels creients que es cobreixin amb el seu mantell. Això és millor perquè elles siguin reconegudes i no siguin molestades» (Alcorà, 33, 59) i «Digues a les creients que baixin la vista púdricament, que tapin les seves parts sexuals i que no mostrin els seus adorns llevat dels que són més externs, que amaguin l'escot amb una peça del seu vestit i que només exhibeixin els seus adorns als seus marits, als seus pares, als seus sogres, als fills propis i als fillastres, als seus germans, als seus nebots, fills dels seus germans i de les seves germanes, a les dones d'aquests, a les seves esclaves, als servidors que són eunucs i als infants que no coneixen encara les parts sexuals femenines. Que no moguin les cames de tal manera que es vegin els seus adorns ocults» (Alcorà, 24, 31). Cal afegir-hi que alguns musulmans es basen en aquesta darrera frase per prohibir el ball i altres postures com seure creuant les cames.

2.4.– La inèrcia dels costums

En altres casos s'observa que normes jurídiques inspirades en costums anteriors i/o vigents en determinats territoris de l'islam més primitiu han prevalgut per damunt de la legislació considerada d'origen diví, en clara divergència amb el que diu el text sagrat. Un dels exemples més notoris és el de la normativa que s'aplica en alguns llocs contra l'adulteri des de les últimes dècades ençà i que castiga les persones (dones, sobretot) acusades d'adulteri a la lapidació fins a la mort.

Un versicle de l'Alcorà (4, 19/15) estableix el següent: «Crideu quatre testimonis contra les vostres dones que cometin adulteri. Si fan testimoni contra elles tanqueu-les a casa fins que morin o fins que Déu trobi un camí [de penediment] per a elles». Tots els exegetes musulmans són unànimes a l'hora de considerar que aquest passatge és abrogat per un altre que diu que tant l'adúlter com l'adúltera han de ser castigats amb cent assots, tot recordant la necessitat del testimoni ocular de quatre homes i afegint que, en el cas de formular una acusació sense poder-la demostrar, han de ser castigats amb vuitanta fuetades (Alcorà, 24, 2-9). La pràctica de la lapidació prové del judaisme (Deuteronomi, 22, 21-24), i qui l'aplica no segueix la doctrina de l'Alcorà, on no hi ha cap referència a aquest tipus de pena.

Els partidaris de lapidar fins a la mort es basen en alguns episodis de la sunna on s'observa que s'aplicava, sense cap mena de fonament alcorànic, una diferenciació entre l'adulteri comès per persones solteres i el que cometien les casades. D'aquesta manera, sostenen que els «cent assots» estipulats en l'Alcorà 24, 2-9, –càstig al qual afegeixen per als homes un any d'exili– són per als adúlter solters d'ambdós sexes, mentre que la mort per lapidació és per a aquells que reben la consideració de *muhsan*, és a dir, per a tot musulmà i musulmana adults i lliures que gaudeixen o hagin gaudit de relacions sexuals lícites sota l'empара d'un matrimoni.³⁴

Una vegada més, l'anàlisi del text que els fidels consideren que conté la revelació divina desmenteix l'esmentada pretensió. D'una banda, en els versicles anteriorment citats, la llengua àrab original no fa cap diferenciació entre l'estat civil dels possibles culpables d'adulteri i, de l'altra, un altre passatge alcorànic (4, 30/25) desmenteix que els assots siguin només per als solters i converteix el càstig per lapidació en quelcom impossible de complir perquè, quan parla de les dones casades musulmanes de condició esclava, es diu que si cometen adulteri han de rebre la meitat del càstig fixat contra les dones lliures, és a dir, cinquanta assots i no pas mitja mort.³⁵

Per acabar, crec que val la pena d'assenyalar que aquesta diferenciació de penes per aplicar a casats i a solters es veu molt clara, per exemple, en un preciós tractat de

³⁴. La relació adúltera ha d'haver estat consentida per ambdós i no hi ha culpa per a la dona violada (vegeu DELFINA SERRANO. «La violación en derecho málikí. Doctrina y práctica a partir de tres fetuas de los siglos X a XII dC». Mélanges de la Casa de Velázquez, A: *Matrimonio y sexualidad. Normas, prácticas y transgresiones en la edad media y principios de la época moderna*, 33 (1), 2003, pàg. 125-148, on figura també bibliografia referida al període otomà).

³⁵. Vegeu DOLORS BRAMON. *La falacia de la lapidación por adulterio. A: I Congreso del Foro de Investigadores sobre el Mundo Árabe y Musulmán*. Bellaterra-Barcelona, 17-19 de març de 2005. Publicat a la *Revista Digital*: www.fimam.org.

dret que es va fer traduir de l'àrab un senyor valencià de finals del segle xv per tal de conèixer quina era la llei dels seus vassalls mudèjars. El quart capítol diu així: «Si haurà quefer carnalment ab alguna maridada o ell serà maridat, abduy deuen ésser de tot en tot apedregats. E aquell d'ells qui serà col·locat en matrimoni, si ja donchs no havia haüt marit o muller, deu sostenir la pena de cent açots». Altres capítols recullen les condicions que cal seguir en altres circumstàncies: «Si haurà quefer ab fadrina alguna o ab qualsevol maridada altra, dementre emperò que ell no sia mullerat, deu sostenir per pena C açots segons Çuna. E no-res-menys deu la dita fadrina pendre per muller e donar açidach [és a dir, dot] segons sa valor, segons que mana la Çuna en aquest cas» (capítol 5); «Si alguna fadrina en qualsevol lloc forçarà, deu a aquella donar açidach [és a dir, dot]; e no-res-menys deu sostenir per pena cent açots. Ella emperò no deu alguna pena sostenir car fon forçada; e si abduy hi consentiran, cascun deu sostenir per pena cent açots, segons Çuna, si doncs no serà dins edat que engendrar no porien» (capítol 6). I finalment: «Si algun sarrahí serà atrobat ab alguna sarrahina, jatsia siguen conjugats o no, en una casa ensemps o en altre loch sos[p]litos e jatsia que abduy hauran confessat que abduy eren aquí per rahó de fornicació, mas la dita faena no vench a acabament, aquells aitals no deuen ésser apedregats, mas cascun d'ells deu sostenir C açots per pena segons Çuna. E si contra aquells serà provat per .IIII. testimonis, segons que desús és dit en la rúbrica dels adulteris, lo dit haver acabat e per la boca de aquells serà manifestament, lo conjugat o la conjugada deu ésser apedregat o apedregada. E l'altre que no serà conjugat deu sostenir la pena de C açots segons Çuna [e] fer donació de la terça part de sos béns segons Çuna» (capítol 244).³⁶

Malgrat la claredat dels fragments aquí esmentats i que es refereixen a la legislació alcorànica i no alcorànica sobre l'adulteri, sembla que després dels quatre primers califes el càstig a lapidació va desaparèixer fins fa poques dècades del temps actual i només en alguns països (Iran, Pakistan, Aràbia Saudí, Sudan, Afganistan, nord de Nigèria, etc.). En aquest sentit, no es coneix cap cas de lapidació en territori andalusí,³⁷ on és plausible pensar que feien el mateix que durant la baixa edat mitjana hispànica, en què els condemnats per adulteri havien de pagar una multa i, si no disposaven de diners, eren venuts com a esclaus.³⁸ Tampoc en coneixem en l'Occident islàmic premodern.³⁹ Com acabem de veure, la realitat no sempre reflecteix el que recull la documentació.

³⁶. CARMEN BARCELO. *Un tratado catalán medieval de derecho islámico: El llibre de çuna e xara dels moros*. Còrdova: Universitat de Còrdova, 1989.

³⁷. MANUELA MARÍN. *Mujeres en al-Andalus*. Madrid: CSIC, 2000, pàg. 674-675.

³⁸. Vegu, entre altres, M. TERESA FERRER MALLOL. *Els sarraïns de la corona catalano aragonesa en el segle XIV. Segregació i discriminació*. Barcelona: CSIC, 1987, pàg. 17-39.

³⁹. Vegu DELFINA SERRANO. «La lapidación como castigo de las relaciones sexuales no legales (*zinâ*) en el seno de la escuela mâlikî: doctrina, práctica legal y actitudes individuales frente al delito (siglos XI-XII)». A: *Al-Qantara*, núm. XXVI, 2, 2005, pàg. 449-473.

3.– UNA LECTURA ARQUEOLÒGICA DE LES FONTS ESCRITES

Marta Sancho i Planas.

3.1.– Plantejaments inicials

Tradicionalment, la recerca en història medieval ha estat marcada per l'ús majoritari de les fonts escrites, relegant les fonts arqueològiques i la cultura material a una posició secundària i sovint anecdòtica. Afortunadament, avui això ja no és així i la recerca arqueològica d'època medieval està consolidant-se com una disciplina capaç d'aportar dades d'interès per a la recerca històrica.

Dins l'àmbit de l'arqueologia, els qui ens dediquem al període medieval ens podem considerar privilegiats, ja que disposem d'unes fonts escrites que ens faciliten la tasca en totes les fases de la recerca. Això també és així per a l'arqueologia d'època moderna i contemporània, disciplines poc desenvolupades i que se solen aplegar sota el nom d'arqueologia postmedieval, ja que són els medievalistes els que acostumen a excavar nivells corresponents a aquests períodes.

Certament, no deixa de sorprendre que l'arqueologia medieval hagi tingut tan poc reconeixement entre els medievalistes quan l'interès del seu ús va ser remarcat per alguns historiadors de renom com ara Lucien Febvre, que l'any 1953 ja plantejava la necessitat d'utilitzar tot tipus de fonts que ens poguessin aportar informació sobre el passat, amb la finalitat d'investigar-ne la història.⁴⁰ En el mateix sentit s'expressa M. Riu quan escriu: «En este sentido amplio, entendemos por “fuentes históricas” todos aquellos instrumentos, escritos, objetos, restos y testimonios directos o indirectos que utilizamos para conocer los tiempos pasados y escribir su historia».⁴¹

Generalment, el medievalista s'ha decantat cap a les fonts escrites per múltiples raons; la disponibilitat de fons documentals suficientment abundants i la quantitat d'informació que se'n pot extreure converteixen aquestes fonts en les més profitoses per a l'estudi de l'edat mitjana. Les fonts no escrites obliguen a fer un gran esforç de lectura i interpretació, molt superior al que suposa el llenguatge escrit, que malgrat les dificultats que presenta és un vehicle de comunicació dominat per tothom. Aquesta evidència, però, no ens ha de fer desestimar la informació que ens aporten les fonts no escrites per a la recerca en història medieval.

La documentació medieval, pel seu origen, presenta grans llacunes temàtiques, atès que certs aspectes d'interès són molt difícils o quasi impossibles d'abordar a partir exclusivament de fonts escrites. El medievalista, llavors, ha d'apropar-se a un altre tipus de fonts –arqueològiques, iconogràfiques, etc.– que li puguin donar llum sobre aquests temes, amb la finalitat d'aprofundir en el període estudiat.

No voldria estendre'm més sobre aquest debat que ja fa anys que està sobre la taula, tot i que sol mantenir-se en l'àmbit privat i només en comptades ocasions arriba a l'esfera pública. Simplement m'agradaria recordar que, des del meu punt

⁴⁰. LUCIEN FEBVRE. *Combates por la historia*. Barcelona: Ariel, 1986.

⁴¹. MANUEL RIU. «La arqueología medieval en España». A: BOUARD i RIU (ed.). *Manual de arqueología medieval. De la prospección a la historia*. Barcelona: Teide, 1975, pàg. 376-490.

de vista, tota recerca en arqueologia medieval –tant si té un caràcter territorial com temàtic– ha de començar per les fonts escrites. Per avançar en aquesta línia, cal que els investigadors estiguin formats i sensibilitzats respecte a les possibilitats que ofereixen les fonts escrites com a complement de la recerca arqueològica. És en aquest context que m'atreveixo a presentar la meua aportació a aquestes II Jornades de Didàctica amb Fons d'Arxiu.

3.2.– Les fonts escrites en les diferents fases de la recerca arqueològica

En primer lloc, cal tenir present que la intervenció arqueològica o l'anàlisi arqueològica no destructiva representa tan sols una part de la investigació arqueològica, i que aquesta s'ha de completar amb la interpretació a partir de la confrontació de les dades arqueològiques amb altres dades procedents d'altres sistemes de fonts històriques.⁴² Això és especialment cert en l'àmbit de l'arqueologia medieval, en què la confrontació amb sèries de dades procedents de la documentació, la iconografia i l'etnografia resulta imprescindible en qualsevol projecte de recerca.

En tot projecte de recerca arqueològica podem definir quatre fases bàsiques i, en cada una, les fonts escrites poden tenir-hi un paper, al costat d'altres com ara la iconografia, l'etnologia i les analítiques diverses. La dificultat consisteix en aconseguir la complementarietat de fonts tan diferents entre si. Tot seguit analitzarem cada una d'aquestes fases i posarem exemples de documentació de l'alta edat mitjana publicada en diverses col·leccions documentals.

3.2.1.– Prospecció - definició del projecte

En aquesta fase del projecte de recerca, la documentació escrita ens pot aportar informació sobre l'existència de determinades infraestructures i construccions, des de les relacionades amb la producció com ara forns⁴³ o molins,⁴⁴ fins a llocs d'hàbitat aïllat⁴⁵ o concentrat,⁴⁶ passant per castells⁴⁷ i monestirs,⁴⁸ entre d'altres. Tot i que no es tracta d'una informació gaire completa, podem obtenir dades sobre les seves característiques, ubicació, accessos, que ens permetran definir la densitat i la importància relativa en relació amb el lloc on es troben. Tant si el projecte de recerca que ens proposem realitzar és de caire temàtic (per exemple, els molins

⁴². R. FRANCOVICH i D. MANACORDA (ed.). *Diccionario de arqueología*. Barcelona: Crítica, 2001.

⁴³. RAMON D'ABADAL. *Catalunya carolíngia III. Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona: IEC, 1955: doc. 182, any 955-960?: ...*in loco ubi dicitur ad Furnu veter...*

⁴⁴. Ítem, doc. 307, any 988-996: *Vindimus vobis in uno mulino quale porcionem abemus...cum sua aquadoctum, et suo exio et regressio...*

⁴⁵. Ítem, doc. 166, any 955: ...*dono ipsos casales cum ipsas mansiones et ipsos orrios et omnia hedificia quop ibidem est...*

⁴⁶. Ítem, doc. 277, any 988: ...*et ipsa casa in villa Spluca Freta, prope ecclesia Sancti Vicencii; de oriente ipsa penna, de occidente ipsa casa de Apo et suos fratres, de super ipsa ecclesia...*

⁴⁷. Ítem, doc. 310, any 988-996: *et est ipsum alode in castro Miralgas...*

⁴⁸. Ítem, 1955: doc. 213, any 971: ...*Ego Endisculus et frater meus Dacho vobis entoribus nostris, in primis Oriulfo advocatum abbatem et alii ceteri monachi qui abitant in monasterio Alahoni...*

fariners hidràulics del segle x), com si es tracta d'un estudi centrat en el territori (per exemple, l'hàbitat a la vall mitjana de la Noguera Ribagorçana als segles IX-X), la documentació ens aporta el material de base per començar a treballar. De fet, si l'objectiu és intervenir arqueològicament en un jaciment, la documentació, conjuntament amb l'estudi topogràfic i cartogràfic i la prospecció sobre el terreny, ens ha de guiar en l'elecció del millor jaciment possible per excavar i obtenir dades d'interès sobre el tema que s'està estudiant.

3.2.2.- Actuació - intervenció arqueològica

Una vegada hem decidit el jaciment en què volem intervenir, l'estudi de la documentació assoleix un nivell de concreció molt més elevat. La selecció de documents es fa tenint en compte el lloc que volem excavar i tots els aspectes que en puguin facilitar la recerca. Especial interès tenen les dades sobre les característiques físiques o materials del lloc i del seu entorn,⁴⁹ la definició dels diversos espais, la ubicació al màxim de precisa possible, els recursos disponibles en el seu entorn i els accessos que configuren la xarxa de comunicacions. Altres dades significatives poden ser les advocacions de les esglésies, que ens poden orientar sobre el moment de la seva fundació o els successos que hagin pogut destruir el lloc, com ara desastres naturals o conflictes bèl·lics.⁵⁰ La informació així recollida, ens pot ajudar a identificar correctament determinats nivells del registre arqueològic i fins i tot ens pot donar una data concreta sobre la qual establir una cronologia *ante quem* i *post quem*.

3.2.3.- Valoració - tractament de materials i dades

En aquest fase de la recerca arqueològica, l'ús de la documentació escrita té un paper important en la identificació i en la denominació de les peces. Són incompresibles els objectes de tota mena que apareixen citats en les fonts: utilatge agrari,⁵¹

⁴⁹. Ítem, doc. 170, any 957: ...*dono meas vineas et meos kasales cum super posita et orreum et torculario et cellario cum suas cupas ad domum Sancte Marie en Sancti Petri apostoli et ad vos supra dictos, in castro Avoletto, in locho ubi dicitur ad Sanctum Saturninum; de parte oriente in frontat in cannamares et de occidente in rium discurrante et de super in strata et de subtus in vinea Reangifredum...*)

⁵⁰. En seria un bon exemple la riuada que s'endugué el monestir d'Eixalada i que propicià la construcció del de Cuixà (RAMON D'ABADAL. *Dels visigots als catalans*. Barcelona: Edicions 62, 1969, pàg. 399). ...*cartas perditas...in Exalata ad devaluationem fluvio Tete.*

⁵¹. ACB, *Liber Antiquitatum* IV: doc.280, any 998: ...*Et concedo ad Cusca apud filius suis qui sunt procreati de me et te (...) et podadores II, et falces III...*

armament,⁵² parament de la llar,⁵³ objectes litúrgics, etc.⁵⁴ En alguns casos les diferències de lèxic responen a una qüestió geogràfica, i per tant és recomanable consultar la documentació més propera possible al jaciment excavat, des del punt de vista tant geogràfic com cronològic. En altres ocasions, els objectes citats en la documentació estan fabricats amb materials peribles, per la qual cosa són pràcticament inexistents en el registre arqueològic, si més no amb una forma reconeixible, si bé és possible localitzar parts d'aquests objectes que sí que s'han conservat. En aquest sentit, podem destacar les nombroses plaques de ferro amb reblons que es localitzen als jaciments medievals i que solen correspondre als cercols de ferro que subjectaven les llates de fusta amb què estaven fets diversos recipients, com ara les tones per al vi o les galledes que anomenem «ferratas». No podem oblidar el lligam que s'estableix entre la informació que ens ofereixen els textos i l'anàlisi arqueològica aplicada a les restes vegetals recuperades en una intervenció arqueològica. Serveixi com a exemple l'estudi de les tipologies de conreus analitzades a partir de les llavors carbonitzades conservades en el registre arqueològic. Aquestes llavors s'identifiquen al laboratori i es contrasten amb dades documentals en què apareixen cereals,⁵⁵ vinya,⁵⁶ oliveres i productes d'horta, entre d'altres.⁵⁷

3.2.4.- Interpretació - de l'arqueologia a la història

És en aquesta darrera fase de la recerca arqueològica que la complementaritat entre les fonts escrites i les fonts arqueològiques assoleix el seu màxim nivell de complexitat. Ja no es tracta de localitzar un jaciment, de documentar el jaciment que estem excavant o d'identificar correctament determinats objectes o restes. En aquesta etapa pretenem construir coneixement històric, i en aquesta tasca cal saber combinar totes les dades procedents de tot tipus de fonts, amb l'objectiu de situar el jaciment excavat dins el saber històric global. Cal plantejar-se la contextualització històrica, les característiques socioeconòmiques dels habitants del lloc, les seves relacions amb l'entorn i les transformacions que ha patit en virtut de l'activitat

⁵². CEBRIÀ BARAUT. «Els documents dels anys 981-1010 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell». A: *Urgel·lia*, 1981, pàg. 7-167: doc. 300, any 1007: ...*Et ipsas meas sporas meliores ad Vivas sacer. Et alias meas sporas qui sunt de argento, sicut et alias retro scribtas, remaneant ad Bonifilio et ad Bonucio et ad Maier sacerdotes de Barchinona.*

⁵³. CEBRIÀ BARAUT. «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell». A: *Urgel·lia*, núm. 198, pàg. 7-187: doc. 463, any 1033: ...*et ipso meo lecto ex ligno constructo remaneat a domno pontifice de iam dicta Sede.*

⁵⁴. CEBRIÀ BARAUT. *Les actes de consagració d'esglésies de l'antic bisbat d'Urgell (segles IX-XII)*. La Seu d'Urgell: Societat Cultural Urgel·litana, 1986: doc. 71, any 1069: ...*Cruces .IIII. et textus argentei .II. et cabdelabra .VIII. ferri et .I. lautoni, et citreum .I., et hostiarios ferreos, et .IIII. tintinabula erea et turibula...*

⁵⁵. RAMON D'ABADAL. *Catalunya carolingia III. Els comtats de Pallars i Ribagorça*. Barcelona: IEC, 1955: doc. 16, any 839: ...*et accepimus de vobis precium quod inter nos et vos bone pacis convenit bove placibile et vaca vetellaria et .X. modios tritici...* doc. 107, any 907: ...*Vindimus vobis ipsa terra media in pretio una quarta de formentu...*

⁵⁶. Ítem, doc. 77, any 876: ...*et ipsa vinea in loco ubi dicitur in Rio...*

⁵⁷. Ítem, doc. 160, any 949: ...*et ipsos ortos cum illorum arboribus...*

humana, la seva vida quotidiana, els rituals, etc. En primer lloc cal contrastar les dades arqueològiques amb els plantejaments realitzats des de la recerca documental a partir de la bibliografia especialitzada. En segon lloc caldrà tornar als documents per tal de cercar informació que confirmi o desmenteixi unes i altres hipòtesis, establir paral·lelismes i localitzar contradiccions que ens obriran les portes a nous estudis i recerques. En algunes ocasions, la recerca arqueològica qüestiona determinats plantejaments que s'havien acceptat com a vàlids des de la recerca documental i ens mostren realitats que ens obliguen a reconsiderar aquestes hipòtesis. Serveixi com a exemple l'evidència arqueològica de la continuïtat d'hàbitat en determinades zones on s'havia cregut que no hi vivia ningú durant un determinat període, com és el cas de la Plana de Vic abans de l'acció repobladora del comte Guifré.

3.3.- La necessària interdisciplinarietat

En l'actualitat resulta pràcticament impossible que un sol investigador domini les tècniques necessàries per al tractament de fonts diverses, com ara la documentació d'arxiu i l'arqueologia. La necessària especialització a què ens veiem abocats ens ho impedeix, i sovint ens dificulta assolir visions globals en què participin de forma directa fonts escrites i fonts no escrites.

Aquesta realitat només es pot superar a partir de projectes de recerca en què participin especialistes en diverses disciplines amb un objectiu comú i amb diferent grau d'implicació. El diàleg entre les fonts se'ns mostra com el camí per arribar a resultats al màxim de complets possible. Cal anar amb compte, però, i no quedar-se amb la imatge de les fonts dialogant: som els investigadors, els qui hem de dialogar. Cal que tots estiguem sensibilitzats en allò que ens poden aportar les altres fonts i, per això, cal conèixer-ne mínimament les possibilitats i estar disposat a treballar coordinadament amb altres especialistes.

4.- DEL PERGAMÍ AL BYTE

Elena Cantarell Barella.

Aquesta aportació a les propostes del nostre grup de recerca consisteix en la presentació de dos projectes, molt diferents, de difusió de fonts històriques a la xarxa.

4.1.- L'Arxiu Històric Municipal de Cubells

Presentem aquí el resultat d'un projecte que s'ha pogut dur a terme gràcies a la col·laboració de la Universitat de Barcelona –que ha posat els mitjans tècnics per tal de crear i allotjar la base de dades que conté el catàleg–, de l'Ajuntament de Cubells –que ha fet un esforç econòmic molt important amb la restauració i digitalització dels fons– i de mi mateixa, que he fet un estudi en profunditat dels fons

que componen aquest arxiu, així com un procés de tractament d'aquests fons per tal de conservar-ne, ordenar-ne, catalogar-ne i digitalitzar-ne tots els documents, amb l'ajuda i la supervisió inestimables del professor Ignasi Baiges.

Es tracta de crear una base de dades virtual, consultable en línia amb els fons de l'Arxiu Històric Municipal de Cubells (Noguera). El projecte té com a objectiu final conservar, difondre i posar a disposició de la comunitat d'investigadors i docents un fons documental fins ara inèdit per mitjà de la xarxa. El relativament petit nombre de documents que l'integren, en comparació amb els arxius estatals o de comunitats més grans, permet finalitzar el projecte en poc temps i constituir d'aquesta manera un dels primers catàlegs documentals en línia del país, amb els beneficis que això pot comportar per a un petit municipi.

Fa uns anys vaig tenir l'oportunitat excepcional de poder recuperar una documentació dispersa corresponent a l'arxiu municipal de Cubells, un petit poble de 200 habitants situat a pocs quilòmetres de Balaguer, a la comarca de la Noguera. L'ajuntament conservava unes carpetes amb aproximadament un centenar de pergamins medievals i moderns⁵⁸ en un estat deplorable, així com evidències –algunes transcripcions i notes preses fa una vintena d'anys– de l'existència de mig centenar més. Un cop duta a terme la tasca de reagrupament de part dels fons que es trobaven disseminats en diversos domicilis particulars i antics magatzems municipals, així com el procés de restauració, vam engegar el procés d'ordenació i catalogació del fons medieval i modern per procedir, a continuació, a la digitalització d'aquesta documentació i al tractament de les imatges per tal de permetre'n la lectura per Internet.

4.1.1.– *El fons documental*

L'Arxiu Històric Municipal de Cubells està format per documents de tipologia molt variada que abasta una cronologia que va des del segle XIV fins al segle XIX. El fons documental estava inèdit, dispers, mal conservat i, fins fa poc, abandonat, la qual cosa ha provocat que una bona part dels documents estiguin molt malmesos. Aquest fons consta de 130 pergamins en llatí, amb una cronologia que va des de 1331 fins a 1521, i de tipologies documentals molt diverses: cartes de censals; compres i vendes de censals morts; requeriments notariais; testaments; cartes reials; guiatges, etc. d'època medieval, i sis llibres encuadernats anomenats «llibres de l'estima» d'època moderna, amb una cronologia compresa des de finals del segle XV fins a 1806, que contenen una relació de tots els béns immobles de tots i cada un dels habitants del municipi, redactats a fi i efecte d'establir el repartiment de les impositions que havia de suportar el municipi. La resta de documents d'aquest fons –un important arxiu en paper que conté la documentació municipal dels segles XVI-XIX– es començarà a processar durant els propers anys, ja que considerem preferible anar implementant la base de dades progressivament. El caràcter obert dels materials en línia permet realitzar-ho d'aquesta manera, així doncs, en els propers

⁵⁸. Aproximadament un 20% dels pergamins corresponen al primer terç del segle XVI.

anys el projecte incorporarà investigadors especialistes en història moderna i història contemporània. En aquesta primera fase ens ocuparem, doncs, de l'arxiu medieval i dels llibres de l'estima d'època moderna, que presenten en si mateixos una unitat temàtica molt diferenciada de la resta de la documentació.

4.1.2.- *Per què incloure un arxiu històric a la xarxa?*

Moguda per la doble preocupació de conservar el fons íntegre i de donar-lo a conèixer, vaig proposar la creació d'un arxiu virtual, és a dir, consultable en línia. Aquesta solució permetia, d'una banda, que el poble conservés el seu patrimoni documental i, de l'altra, posar a l'abast de la comunitat investigadora i docent un arxiu municipal abandonat a través de la xarxa. Cal destacar que la difusió d'aquesta documentació pot propiciar recerques històriques de gran interès en el camp de la història econòmica, política, història de la vida quotidiana, de les minories confessionals, d'estructura de la propietat agrària i de l'explotació agrícola i ramadera, ja que la riquesa dels fons aporten força informació sobre aquests temes, així com sobre la peculiaritat jurídica del Marquesat de Camarasa.

Des del punt de vista de la docència universitària, aquest projecte és també força interessant, ja que posa a disposició dels professors un material molt valuós per a la docència d'assignatures bàsiques per a la recerca històrica, com ara la paleografia i el llatí medieval. És per això que des del primer moment la Universitat de Barcelona ha donat suport a aquest projecte amb una aportació de gran valor, com és la creació de la base de dades pròpiament dita, el suport tècnic necessari per a la realització del projecte i, finalment, l'allotjament de l'arxiu al seu servidor.

Dit això, voldríem remarcar les diferències que hi ha entre aquest petit projecte i d'altres, molt més ambiciosos, que estan duent a terme actualment les administracions públiques. La intenció dels investigadors i patrocinadors de l'arxiu en línia és dur a terme un autèntic catàleg dels fons, amb uns amplis registres en català, castellà i anglès que permetin, no solament la bona i ràpida comprensió del contingut dels documents, sinó també la realització de cerques complexes dins del contingut de la documentació. És a dir, podem recuperar les persones, les accions, els llocs fàcilment des de la base de dades, a més de realitzar les cerques corresponents per tipologies documentals, topogràfiques o cronològiques. D'altra banda i en coherència amb la idea que el patrimoni documental ha de ser accessible a tothom, l'aplicació permet copiar les imatges dels documents per tal que l'usuari pugui, des del seu ordinador, treballar amb comoditat, sense que calgui estar connectat i modificar-les segons les seves necessitats per tal de poder-les llegir i estudiar.

D'altra banda, el consistori va expressar, des de l'inici del projecte, la intenció d'organitzar una exposició amb els pergamins i llibres un cop restaurats, per tal de mostrar als veïns de Cubells les accions que s'havien dut a terme amb aquest patrimoni. Cal tenir present que per a un petit municipi d'aquestes característiques la restauració i digitalització dels fons ha representat un esforç econòmic molt important. Per aquesta raó s'està preparant una exposició, amb un propòsit didàctic molt marcat, que vol explicar part de la història del poble a través d'alguns dels

documents conservats al seu arxiu mitjançant diferents tècniques –com ara vídeos, pantalles interactives, plafons explicatius, documents sonors– que permetin al visitant entendre el significat d'aquells documents que creiem més significatius per a la comprensió de la societat medieval, per la qual cosa esperem que mereixi la visita, no només dels veïns del poble, sinó també de les escoles i instituts de la comarca, amb l'objectiu de mostrar-los exemples concrets i propers d'alguns dels conceptes abstractes dels quals els parlen els llibres de text. L'altre gran objectiu d'aquesta exposició és donar a conèixer tot el procés de restauració i recerca que s'ha realitzat sobre la documentació medieval i moderna, amb la idea de sensibilitzar la població sobre la necessitat de la conservació i la difusió del patrimoni històric i cultural.

4.2.– Les fonts històriques a Internet

Aquest projecte té com a objectiu principal la realització d'un catàleg de pàgines web que publiquen fonts històriques primàries a Internet. Un segon objectiu és crear un grup de treball amb estudiants d'Història independentment del nivell d'estudis –el grup està format per estudiants de primer i segon cicle de la llicenciatura d'Història–, per tal que s'iniciïn en el treball en equip i en la recerca.⁵⁹ La iniciativa, que va sorgir de les professores de l'assignatura Usos Informàtics per a Treballs d'Història Mireia Comas i Elena Cantarell, va ser molt ben rebuda pels estudiants. En un principi es va proposar als alumnes, com a part de l'avaluació continuada de l'assignatura, un exercici que consistia a cercar a Internet pàgines que publicuessin fonts primàries que els poguessin ser útils per als treballs de recerca. Un cop elaborada una primera llista, es tractava d'aplicar els criteris d'avaluació de pàgines web que havien après a classe. El resultat havia de ser una llista homogènia d'adreces web, degudament comentades i avaluades. A partir d'aquí es va proposar a aquells que millor ho havien fet d'entrar a formar part del grup de treball que s'encarregaria d'elaborar el catàleg. Val a dir que des del primer moment es va explicar el projecte i vam anunciar que hi participarien tots els estudiants que hi estiguessin interessats i haguessin fet un treball de qualitat.

Tot i que la realització és lenta, estem satisfetes de la dinàmica de funcionament del grup, que nosaltres, com a professores, ens limitem a coordinar i a supervisar. A partir del mes de setembre del 2005, el catàleg serà una realitat i es podrà consultar en línia.

Cal dir que no es tracta d'un catàleg exhaustiu, ja que això només és el començament i es tracta d'anar-lo confeccionant a poc a poc amb les aportacions, no només dels membres del grup, sinó també d'usuaris espontanis, que seran degudament revisades i comprovades pels membres de l'equip. El fet de publicar aquest catàleg a la xarxa és sobretot un element motivador per als estudiants que hi han participat, però creiem que també serà d'utilitat per a docents que desitgin posar

⁵⁹. Formen aquest grup: Pablo Ibáñez, Anna Martín, Cristina Puig, Marta Puig, Israel Rodríguez, Manuel Rodríguez i Alba Tenan, alumnes de l'assignatura Usos Informàtics per a Treballs d'Història durant el curs 2004-05.

a l'abast dels alumnes tipologies molt diverses de fonts històriques que es poden trobar a Internet.

5.- DIÀLEG HISTÒRIC A DIFERENTS NIVELLS: ENTRE LA VIDA I LA MORT A L'EDAT MITJANA

Júlia Cabaleiro, Mireia Comas, Teresa Vinyoles.

Presentem una experiència portada a terme per diverses professores, a partir d'una proposta de fonts històriques, elaborada per l'equip, que cada docent ha adaptat per dissenyar un material didàctic concret. Són unes senzilles simulacions de recerca històrica pensades per a alumnes de nivells diferents, aplicades a secundària i al primer cicle universitari. Pretenem posar en contacte l'alumant amb les fonts, iniciar-lo en la recerca històrica, a la vegada que motivar-los a reflexionar sobre el tema de la mort, realitat que vol ser ignorada per la societat en què vivim.

5.1.- Entre la vida i la mort: una unitat didàctica per a l'educació secundària obligatòria

5.1.1.- Presentació

«Entre la vida i la mort» és una de les tretze unitats didàctiques que formen una recerca realitzada amb la intenció d'incidir en l'ensenyament de la Història en l'educació secundària obligatòria a través del desenvolupament de nous continguts –vinculats a l'experiència històrica femenina–, nous materials –creats a partir de la utilització de fonts primàries d'una tipologia variada– i les pautes didàctiques que en permetin la interrelació, així com la incorporació a les aules dels centres d'ensenyament. Es tracta, doncs, d'una investigació aplicada⁶⁰ que pretén contribuir a la innovació educativa tot dissenyant i oferint propostes curriculars que permetin el desenvolupament de nous continguts en els crèdits comuns de l'educació secundària obligatòria.

Les diferents unitats didàctiques responen a un disseny unitari i a una estructura comuna en tres parts:

- **Les fonts:** selecció de fonts documentals i iconogràfiques, tractades didàcticament. Els documents escrits, en ser considerats materials didàctics, es presenten extractats, transcrits i adaptats.
- **Informació complementària:** text d'orientació general que permet situar el context històric i afavoreix l'anàlisi i la interpretació dels documents.
- **Activitats:** relació de les activitats que l'alumnat, individualment i/o col·lectivament, ha de dur a terme a partir de les fonts, amb l'especificació de

⁶⁰. Projecte «Les dones subjectes d'història: una reconceptualització didàctica a través de les fonts», realitzat amb una subvenció de l'Institut Català de la Dona, 2004.

les pautes didàctiques necessàries per al seu desenvolupament. De vegades, com en el cas d'aquesta unitat, s'hi afegeix el suggeriment d'altres activitats complementàries (pel·lícules, visites, lectures, etc.).

Algunes unitats, com la que ara ens ocupa, han anat acompanyades d'una presentació en Power Point,⁶¹ feta amb la intenció de situar l'alumnat en relació amb el tema que posteriorment haurà de treballar. Aquestes presentacions han estat elaborades exclusivament a partir de fonts iconogràfiques. N'està previst, però, el desenvolupament, per tal de fer-les més àmplies i complexes.

5.1.2.– *La unitat didàctica «Entre la vida i la mort»*

Per què hem elegit aquest tema? Per què considerem el tema de la mort com un nou contingut necessari? I per què el títol «entre la vida i la mort»?

En l'època medieval, la mort era una experiència que formava part de la vida quotidiana; en canvi, en la nostra societat la realitat és molt diferent. En certa manera es tendeix a ignorar-la, com si girant-li l'esquena poguéssim anul·lar-ne l'existència, en un va intent d'oblidar la nostra pròpia finitud.

D'altra banda, el tema de la mort en la transmissió educativa és presentat habitualment de forma força abstracta –apareix vinculat al cost humà de les guerres, a les crisis demogràfiques, etc.–, amb la qual cosa adopta una certa despersonalització.

En conseqüència, la nostra intenció és situar al centre de la mirada aquest aspecte fonamental de l'experiència humana, sense separar-lo, però, de la vida, de la qual de manera indestriable forma part, ni dels éssers humans concrets –dones i homes medievals, en aquest cas– i les seves vivències.

La unitat «Entre la vida i la mort» es fonamenta en fonts històriques, escrites i visuals, agrupades en nou documents, a través dels quals ens intentem acostar a la presència i a la consciència de la mort a la baixa edat mitjana, així com a l'imaginari que l'acompanya. Aquests documents permeten abastar, fonamentalment, tres aspectes:

A) Els rituals i la mediació en la mort (tres documents).

Els dos primers documents són fragments de testaments i disposicions testamentàries, escrits en català i en llatí, acompanyats d'imatges de sepulcres medievals i de l'efígie de les dones que hi eren enterrades. El tercer document, referit a les ploraneres, consta d'una imatge procedent de les *Cantigues* i d'una ordenança del Consell de Cent de Barcelona, en què se'n prohibeix la presència als enterraments.

⁶¹. Per a la seva realització he tingut la valuosa col·laboració de Joan Carrió i Valls.

B) La mortaldat vinculada a la pesta negra (quatre documents).

El document quatre –titulat «La pesta negra»– està format per la reproducció de quatre imatges que donen compte de la incidència de la pesta en aquest període, des del començament de la malaltia fins a la gran mortaldat que produeix. El document següent –un fragment de les *Memorias* de Leonor López de Córdoba– permet un acostament més proper a la realitat que les imatges han fet present a través d'un testimoni en primera persona. Per últim, els documents sis i set, de nou iconogràfics, estan referits a la cultura generada al voltant d'aquest tema: la reproducció d'una imatge d'un *Ars moriendi* i de dues representacions de danses macabres.

C) La pena de mort i la mediació femenina (dos documents).

La font vuit –la reproducció d'un retaule en el qual el cos d'un penjat és baixat de la forca i recollit per dues dones que s'hi troben al peu– està directament relacionada amb la nou –un privilegi reial pel qual una dona, anomenada sor Sança, pot donar cristiana sepultura als penjats de les forques–. Ambdós documents, posats en relació, permeten acostar-se a les característiques que adopta la pena de mort a la baixa edat mitjana, així com a l'existència a la ciutat de Barcelona d'una mediació femenina en el trànsit dels condemnats vers el més enllà.

Materials didàctics com els que conformen aquesta unitat estan pensats per ser utilitzats a les aules en forma de dossier de treball, paral·lelament a l'ús del llibre de text. La seva seqüenciació dependrà de les característiques dels temes que es desenvolupen i del tractament que reben en els llibres, de manera que en uns casos permetran ampliar o contrastar alguns dels aspectes estudiats, mentre que en altres suposaran la incorporació de nous àmbits d'estudi.

Des del punt de vista metodològic, la intenció és que l'alumnat intervingui de manera activa en la construcció del propi coneixement tot utilitzant la metodologia específica de la història, és a dir, enfrontant-se directament a les fonts històriques i familiaritzant-se amb la seva diversitat, així com amb la necessitat d'interrelacionar-les.⁶²

⁶². Relació de fonts utilitzades: Disposicions testamentàries: AHPB. Bernat Nadal Testaments 1393-1410, f. 80r-82v. *Quintus Liber apocarum divorsorum manumissoriorum*, f. 57v. Pere Granyana, *Manual* 9 (1410-1411), f. 12r. Pere Pellicer, *Liber Testamentorum*, 1402-1435, f. 54r-56v. Sepulcres: anuko.bei.t-online.de/Portugal/Alcobaca-monas; www.yarranet.net.au/.../spain/tomar.html; mendoza.aicarría.com/diego-hur.htm. Ploraneres: *Cantigas de santa María*, núm. XVI, miniatura 6, reproduït a DDAA. *El trabajo de las mujeres a través de la historia*, op. cit., pàg. 145. AHCB, Llibre del Consell 14, f. 6v. La pesta negra: imatges reproduïdes a: perso.wanadoo.fr/.../imagepages/centans.htm; www.capurromrc.it/evil/85pestenera.html. www.elmedico.net/Imagenes/historico.htm. www.histoirepharmacie.free.fr/main02-02.htm.

Memòries de Leonor López de Córdoba: versió castellana de Marfa-Milagros Rivera Garretas, «Egregias señoras. Nobles y burguesas que escriben». Anna Caballé (ed.), *La vida escrita por las mujeres*, I. Barcelona, Círculo de Lectores, 2003, pàg. 33-41. *Ars moriendi*: imatge a: death.monstrous.com/ars_moriendi_4.htm. Dansa macabra: imatges reproduïdes a www.mondimedievali.net/Sire/fratello2.

5.2.– Iniciació a la recerca històrica: primer cicle universitari

En el cas del primer curs universitari s'ha adequat el material per a dues assignatures: Història Medieval de Catalunya i Història Medieval d'Espanya; en ambdós casos s'han proposat unes activitats d'aprenentatge autònom que alhora han format part de l'avaluació de l'assignatura. Aquí parlarem essencialment del material per a Història Medieval de Catalunya, fent referències puntuals a l'exercici d'Història Medieval d'Espanya.

Se'ls proposen dos tipus d'avaluació: poden escollir entre una avaluació continuada o un examen final. En el cas de l'avaluació continuada, s'han preparat dos exercicis de simulació de recerca històrica que es donen a través del dossier electrònic, un per a l'alta edat mitjana i l'altre per a la baixa edat mitjana.

5.2.1.– *El primer exercici*

Poden escollir treballar amb fonts arqueològiques o textuales; aquí parlarem exclusivament de l'exercici amb fonts textuales.⁶³ Concretament es basa en uns documents del segle XII, publicats, procedents de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa. Es va fer l'exercici sense haver explicat el context històric a classe, és a dir, poc abans d'entrar al segle XII, però explicant detalladament què s'havia de fer i havent seguit durant el curs el mètode d'apropar-nos a les fonts escrites en cada un dels temes que es tractaven a classe, algunes fonts analitzades per la professora, d'altres amb la participació dels estudiants.

Es tracta que vegin la necessitat de les ciències i tècniques historiogràfiques per emprendre una recerca. L'objectiu és essencialment posar-los en contacte directe amb la font, ressaltant que no només són necessaris coneixements històrics, sinó també una sèrie d'eines, tècniques i mètodes de treball per poder endinsar-se en la recerca històrica. També es pretén veure com treuen conclusions històriques d'unes fonts directes, tenint a la vegada bibliografia i altres eines per treballar els documents i extreure'n el context.

Materials de què disposen: d'entrada es troben amb un pergami digitalitzat que han d'observar, es tracta del testament d'una dona anomenada Ermessenda, procedent del Diplomatarí de Sant Pere d'Egara, que es conserva a l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa.⁶⁴ Han d'observar el suport, se'n remarquen la lletra, les abreviatures, el sistema de datació. Després troben el document transcrit i veuen que està redactat en llatí (breus exercicis de llatí amb la finalitat que vegin la necessitat

htm. www.turismo.it/.../07/24/451731.php?ppid=451735. Retaule: Jaume Huguet, segle XV, procedent de l'església de Sant Antoni de Barcelona. Arxiu Mas. Privilegi reial atorgat a sor Sança: ACA, reg. 1964, f. 60r.

⁶³. Exercici amb fonts arqueològiques preparat per la professora Marta Sancho; no en parlem aquí ja que escapa del tema d'aquest congrés.

⁶⁴. Edició: *Diplomatarí de Santa Maria i Sant Pere de Terrassa (958-1207)*. Barcelona: Fundació Noguera, 2001, doc. 125.

de preparar-se en aquesta llengua si volen fer una recerca en història medieval). Finalment troben el document traduït al català.

Disposen d'unes eines: vocabulari, bibliografia, cronologia, paleografia, llatí. Tenen uns documents complementaris amb unes pautes de lectura: es tracta de dos documents traduïts directament al català, contemporanis al primer i procedents del mateix arxiu de Terrassa.

Activitats

Han de resoldre uns exercicis que poden treballar en equip, petits grups que prèviament han format. 1. Anàlisi de les fonts escrites. 2. Paleografia, cronologia, llatí. 3. Comprensió del text: definir el vocabulari específic. 4. Cercar el context històric deduït del text i buscant informació a la bibliografia. 5. Finalment han de fer una breu redacció, en aquest cas individual, basada en els textos medievals i la bibliografia.

Valoració

En general l'han resolt correctament, la gran majoria ha aprovat l'exercici. Des-tacaríem, però, que només una minoria ha elegit treballar en equip; sembla que no tenen experiència pel que fa a treballs en equip i que han defugit crear grups de treball. Cal dir també que els treballs fets en grup, en general, han obtingut millors resultats que els treballs individuals.

5.2.2.– Segon exercici

És individual i es fa un cop s'ha explicat el context històric, però sense explicar de viva veu com s'ha de fer la recerca sinó només donant-ho per escrit en el dossier electrònic conjuntament amb les dades necessàries per fer-la. Per als estudiants que havien elegit l'avaluació continuada és com l'examen final. Tenien una setmana per fer-lo a casa un cop acabat el curs.

Materials de que disposen: es troben també en primer lloc amb una font directa: les dues primeres pàgines del testament de Guillem Barenys, redactat l'any 1391, que es conserva a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona.⁶⁵ Després, la transcripció d'aquestes pàgines i la traducció al català de tot el testament, completat amb la data d'obertura i unes notes dels comptes de marmessoria.

Disposen de documents complementaris, però molt diferents dels que tenien en la primera simulació: hi ha documents de caire molt diversos (ordenances municipals,

⁶⁵. AHPB, Bernat Nadal, Testaments 1, fol. 49v.-53r. Per a l'assignatura d'Història Medieval d'Espanya han treballat inicialment les *Memorias de Leonor López de Córdoba*: MILAGROS RIVERA GARRETAS (2004). «La vida y la no vida: pestes y mortandades». A: Duoda (ed.): *La diferència de ser dona. Recerca i ensenyament de la història*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

dietaris, cartes reials, etc.), fonts textuais publicades,⁶⁶ iconogràfiques⁶⁷ i bibliografia (un repertori bibliogràfic i dos articles a text complet en el dossier; s'han facilitat així pensant que es col·lapsaria la biblioteca).

Activitats

Els problemes que cal resoldre tenen a veure amb 1. Observació del document i comparació amb el que havien vist del segle XII (han de cercar les respostes per mitjà de l'observació directa i buscant bibliografia o informació a la xarxa pel seu compte); 2. Estudi de les fonts, arxivístiques, literàries, iconogràfiques i la seva utilitat històrica; 3. El context històric, tenint en compte el que s'ha explicat a classe, documents i bibliografia inclosos en el dossier; 4. Comentari personal desenvolupant un tema.

EXERCICIS

1.- Observa

1.1.- Hi ha diferències en el suport entre els testaments que havies vist del segle XII i aquests, digues quines et semblen més significatives. Podries anotar els avantatges i inconvenients, entre el pergami i el paper, com a suport documental? Investiga a partir de quina època va començar a generalitzar-se l'ús del paper a Catalunya i per quina causa.

⁶⁶. JACME D'AGRAMUNT *Regiment de prevenció de la pestilència, segle XIV*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1988. JUAN DE AVINÓN. «Regimiento contra la pestilencia». A: MARCELINO V. D'AMASUNO SÁRRAGA. *La peste en la Corona de Castilla durante la segunda mitad del siglo XIV*. Salamanca: Junta de Castilla y León, 1996. GIOVANNI BOCCACCIO. *Decameró* (versió catalana de 1429). Barcelona: Barcino, col·l. Els Nostres Clàssics, vol. I, pàg. 33-48, 1926. GIOVANNI BOCCACCIO. *El decamerón* (trad. Juan G. de Luaces). Barcelona: Plaza y Janés, 1980, pàg. 13-14. *Crònica del racional de la ciutat (1334-1417)*. «Recull de documents i estudis». Arxiu Municipal Històric. Ajuntament de Barcelona, 1921. Sobre epidèmies docs. 11, 68, 69, 104, 126, 215, 219; sobre la pena de mort 64, 128, 153 1381, 164, 179 (redactat en llatí). FRANCESC EIXIMENIS. *Dotzè llibre del Cresià*. Girona: Diputació de Girona, 1986, vol. II-2, pàg. 501-502: «Consells per preparar-se per fe una bona mort»; vol. II-2, pàg. 84 (35-54): «Actitud que ha de prendre el cristià condemnat a mort». *Manual de novells ardits, o Dietari del Antich Consell Barcelona* vol. 1 (1390-1446). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1802 pàg. 17-18, 23 «Avalot en lo Call de Barcelona». PEDRO LÓPEZ DE AYALA. *Crónica del rey don Enrique, tercero de Castilla e de León*. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles (BAE), 1953, vol. 68, pàg. 167.

⁶⁷. Sepulcres d'Hug de Cervelló, 1323 (església de Sant Francesc de Vilafranca del Penedès); de Ramon d'Escales, bisbe de Barcelona, 1402 (catedral de Barcelona); de Felip Boil, segle XIV (Museu de Belles Arts de València); de Sança Ximenis de Cabrera, 1440 (catedral de Barcelona); de Sancho Saiz Carrillo, 1300 (església de Mahamud, Burgos); pintures conservades al MNAC. *Les tres Maries*, escultures procedents de la capella dels condemnats a mort de Barcelona, segle XIV (MNAC). Miniatures: *Cantigas de Santa Maria*, núm. XVI, 6. *Llibre d'hores* procedent del monestir de Santa Clara de Barcelona AHCB. Dibuix del *Llibre de testaments* del notari Joan Vilana (1500) AHPB 257/63. *Retaule de Sant Antoni Abat*, procedent de l'església de Sant Antoni de Barcelona.

1.2.– També hi ha diferències en la lletra, aquesta lletra és gòtica cursiva. Observa alguns dels traços i de les abreviatures. Mira de copiar el nom del testador i alguna abreviatura. Comprova que el document està escrit en llatí. Busca el nom de la seva dona (recorda que en llatí muller es diu *uxor*, i que en el text concordarà amb acusatiu). Podries identificar-hi el cementiri on volia ser enterrat i els noms del seu pare i de la seva mare (*parentum*).

2.– Les fonts històriques

2.1.– Què és un testament? (informació en el dossier) 2.2.– Analitza l'estructura formal i les parts del testament (document 1) 2.3.– Valor del testament com a font històrica. 2.4.– Quan hagi mirat els altres exercicis i hagi pensat com enfocaràs el tema, tria les altres fonts que et semblin útils per redactar-lo. Enumera-les i assenyala'n la utilitat.

3.– El context històric

Per mitjà de les lectures i fonts històriques proposades, i d'altres si ho creus convenient, estableix el marc històric concret del document 1.

4.– Tema

Amb les fonts seleccionades podeu desenvolupar un tema a triar: a) sobre el ritual funerari, ho podeu comparar si ho voleu amb els documents del segle XII i aprofitant els altres documents i les lectures; b) o bé amb alguns dels documents podeu treballar, si ho preferiu, el tema de la pena de mort; c) o bé podeu desenvolupar un altre tema relacionat amb les fonts, proposat per vosaltres.

Resultats obtinguts

Estadísticament han obtingut millors resultats els estudiants que han optat per l'avaluació continuada fent els treballs autònoms que no pas els que han escollit l'examen final. Pel que fa a la unitat sobre la baixa edat mitjana, la mitjana de resultats ha estat la següent (puntuació sobre 10):

- Exercici 1: 5,93
- Exercici 2: 6,17
- Exercici 3: 7,30
- Exercici 4: 7,45
- Mitjana de la nota final: 6,71
- Quant als alumnes que han decidit fer només l'examen final, la mitjana és de 5,96.

Pel que fa als exercicis per resoldre s'ha notat certa dificultat a l'hora de trobar la informació de la qual no disposaven directament. Per exemple, l'exercici d'observació directa del pergamí i el paper sorprenentment no tothom l'ha fet prou bé; més d'un estudiant ha deduït, no sabem per què, que el pergamí era menys perdurable que el paper, tot i tenir digitalitzats un pergamí del segle XII en molt bon estat de conservació i un paper de les darreries del XIV en pitjor estat. Alguns no han sabut trobar informació sobre la història del paper.

Una altra qüestió que majoritàriament no han resolt positivament ha estat la comparació de les fonts iconogràfiques amb les escrites. En canvi, han treballat bé el context històric basant-se en la bibliografia; es veu clarament que estan més acostumats a treballar directament amb bibliografia que no pas amb fonts. També es pot dir que quan la font proposada tenia certa dificultat han evitat emprar-la, com és el cas de la versió catalana medieval del *Decameró*, de Boccaccio.

Han tingut dificultats a l'hora de respondre la qüestió sobre l'elecció de fonts per al tema i la valoració de la seva utilitat (exercici 2.4). Alguns estudiants han deixat en blanc la resposta, d'altres s'han limitat a enumerar bibliografia. Quan han respost correctament aquesta pregunta, també han treballat correctament el tema utilitzant les fonts adequades. S'ha de dir, però, que n'hi ha que ho han fet molt bé.

En definitiva, podem dir que, malgrat l'esforç que comporta l'elaboració d'aquest tipus de material didàctic, el resultat és totalment encoratjador, vista la valoració positiva que n'han fet els estudiants i els resultats de l'avaluació, no només pel que fa a l'adquisició de continguts històrics, sinó també a l'aprenentatge de la metodologia pròpia del camp de la història.

EN DEFINITIVA

Dèiem en iniciar el nostre recorregut que ens plantejàvem com volem que aprengui l'alumnat: ens referim a l'alumnat de la facultat d'Història, amb la finalitat de formar-los com a futurs professionals de la història, la docència i la gestió cultural, els qui han de transmetre el coneixement històric. Per això era imprescindible anar directament a les fonts, per aprendre a dialogar amb els documents del passat.

Hem preparat uns exercicis sobre la cultura escrita, l'escriptura dels professionals de la lletra, començant per l'autoria. Aprofitant el sis-cents aniversari de *La ciutat de les dames*, hem rellegit l'obra de la primera escriptora professional en llengua francesa que reivindica la presència històrica de les dones i parla de ciutadania. Hem rellegit l'Alcorà per conèixer les bases de l'islam sense manipular, i els diplomataris carolingis per fonamentar la recerca arqueològica. Hem aprofitat les tecnologies per apropar els arxius i les fonts a l'usuari. Hem presentat uns recursos didàctics sobre un tema que creiem que la nostra societat ha de repensar: la mort.

Més enllà de la formació professional, ens hem plantejat l'ús social de la història, formar ciutadans i ciutadanes, aprendre a viure, ensenyar a viure.

3.- COMUNICACIONES

Arxius i empresa de didàctica: un exemple de col·laboració amb el món educatiu

*Isabel Boj i Cullell,
Núria Castellano i Solé,
Eva Poblador Relancioi
Equip Directiu d'Schola. Didàctica Activa, SL*

Amb la col·laboració de:

*Núria Bosom
Arxiu del Districte de Sant Martí, Barcelona*

*Pilar de Luna
Arxiu del Districte de les Corts, Barcelona*

1.- INTRODUCCIÓ

En aquesta comunicació volem presentar la nostra experiència en el treball de col·laboració amb dos arxius municipals de la ciutat de Barcelona: l'Arxiu de Sant Martí de Provençals i l'Arxiu de les Corts. El treball d'equip que la nostra empresa ha dut a terme per separat amb ambdós arxius ha consistit en la planificació, la creació, la preparació d'activitats didàctiques i la seva posterior realització. La valoració que es fa d'aquest treball, que va començar el curs 2001-02 amb l'arxiu de Sant Martí de Provençals i el curs 2002-03 amb l'arxiu de Les Corts, és molt positiva i altament enriquidora, és per això que la volem donar a conèixer amb el convenciment que pot ser d'interès per al conjunt d'arxius i entitats públiques i privades que s'han embarcat en l'empresa de crear vincles entre el conjunt de membres de la comunitat escolar i l'arxiu.

La posada en marxa i la realització d'aquestes activitats que són del tipus taller, taller-visita i visita, i la bona acceptació que han tingut per part dels usuaris, tant alumnat com professorat, ens permet comprovar l'alt grau d'interès i el potencial que té una oferta didàctica d'aquesta mena.

2.- NEIX LA COL-LABORACIÓ

La necessitat que es genera als arxius esmentats de buscar la col·laboració d'una empresa de serveis didàctics coincideix en ambdós casos. Anys enrere, el Taller de Projectes de la Universitat de Barcelona i l'Institut Municipal d'Educació de Barcelona van iniciar una iniciativa que va rebre el nom d'Arxiu Obert. L'objectiu era que els alumnes de l'ensenyament reglat, especialment de secundària, s'introduïssin en el mètode d'anàlisi de la història a través dels documents arxivístics.¹

«Atesa la importància de fer “reviure” la història a través dels documents i objectes, la proposta s'articula a partir de l'estudi de documentació existent en diferents arxius municipals de districte de Barcelona i pretén que l'alumnat de primària, secundària i batxillerat puguin introduir-se en el món de la història a través del treball amb fonts primàries».²

El projecte es va concretar en la creació d'unes maletes didàctiques que contenien una reproducció facsímil de documents d'arxiu, un dossier didàctic per al professorat i materials complementaris.

Per tal de posar en pràctica el funcionament d'aquest material, els arxius esmentats ens van demanar la creació d'activitats que facilitessin el treball de la maleta a l'aula a partir de la creació d'unes fitxes específiques o bé d'un taller.

En el cas d'ambdós arxius es va decidir crear una sèrie de tallers que es duguessin a terme a l'arxiu mateix tot fent ús del material que aporten les maletes i amb l'objectiu d'apropar l'arxiu a l'alumne. A més, es van organitzar tallers genèrics per permetre treballar l'arxiu i la seva funció.

Cal afegir que abans de l'existència de les maletes i de l'oferta didàctica de la qual parlarem, ambdós arxius tenien organitzades visites escolars que duia a terme el personal de l'arxiu. Eren visites amb una orientació a la descoberta i a la manipulació de documents per facilitar que els alumnes es familiaritzessin amb la documentació. També oferien un seguit d'itineraris pel barri. Per tant, quan es comença la col·laboració de Schola Didàctica Activa, SL amb l'arxiu, aquest no parteix de zero, té una experiència i a partir d'aquesta, uns objectius clars.

3.- PLANIFICACIÓ DEL TREBALL

Tot i que cada arxiu ha generat una dinàmica de treball específica, hi ha punts de partida coincidents.

Abans d'iniciar el procés de definició i creació d'activitats es decideix establir contacte amb el Centre de Recursos Pedagògics com a vincle de connexió entre l'arxiu i els centres escolars del barri.

¹. J. SANTACANA, M. SANNICOLÀS i N. SERRAT. *Didàctica amb fonts d'arxius. Llibre d'actes*. Barcelona: 2002.

². Íd., pàg. 298.

Reunió amb mestres i professors dels centres escolars del barri.

La reunió permet transmetre al professorat la voluntat de crear activitats didàctiques amb la finalitat de donar a conèixer l'arxiu i el seu valor patrimonial i pedagògic, així com l'entorn històric en què es troba, és a dir, el barri. Alhora es demana al professorat quins aspectes són susceptibles de ser tractats en el marc de l'arxiu i del barri.

Fetes aquestes reunions, i amb una idea de les necessitats concretes que havien establert els mestres i professors, es va establir un pla de treball que va començar per part nostra, en consultar el currículum escolar de la Generalitat de Catalunya per buscar objectius que fossin susceptibles de ser treballats a l'arxiu.

Després de fer un buidatge es van seleccionar els següents objectius referencials de l'ensenyament primari i continguts de procediments d'ensenyament secundari.

Cicle Mitjà de Primària

- Traçar itineraris sobre plànols a gran escala de la localitat o el barri.
- Localitzar algun anacronisme a partir d'il·lustracions.
- Reconèixer els dies i els mesos en documents i detectar-ne alguna incongruència.
- Confeccionar un arbre genealògic de la família indicant les dates de naixement i les defuncions.
- Realitzar un estudi sobre la persona i la família aportant i classificant diferents tipus de documents.
- Observar restes materials d'altres temps a fi d'aproximar utilitat i funció.
- Imaginar les condicions de vida en altres moments de la història (sense electricitat, sense cotxes, etc.).
- Seleccionar fonts d'informació primàries adequades per tal d'obtenir informació sol·licitada.
- Emprar qüestionaris d'observació quan es faci una observació directa.
- Consultar plànols, mapes, fotos, llibres a fi d'extreure'n informació.
- Expressar les conclusions d'un treball mitjançant diferents tècniques.
- Localitzar al territori diversos testimonis que ens parlin de temps passats, plaques, dates de construcció, etc.
- Comparar, a partir de l'anàlisi del paisatge, edificis de diferents èpoques argumentant quins són més antics i per què.
- Descriure les funcions d'edificis antics a partir d'una anàlisi lògica (habitatges, palaus, esglésies, etc.).
- Comparar fotografies d'un mateix indret conegut fetes en èpoques diferents.
- Indicar alguns fets, personatges, llocs de la història de la localitat o la comarca.

Cicle Superior de Primària

- Interpretar llegendes, símbols i signes convencionals de mapes i plànols.
- Utilitzar el segle com a unitat de mesura històrica.
- Situar diversos objectes làmines o documents històrics senzills en una successió correcta.
- Conèixer i utilitzar diferents tipus de fonts bàsiques d'informació històrica: bibliogràfiques, graficodocumentals, orals, etc.
- Imaginar diferents situacions del passat emprant diverses variables.
- Usar la documentació a l'abast de l'entorn (familiar, local, comarcal, per realitzar diferents experiències sobre el temps i la història).
- Localitzar i utilitzar les fonts d'informació més adients segons el que es vulgui fer.
- Manipular i interpretar tota mena de materials que proporcionin informació.
- Formular hipòtesis.
- Usar jocs de simulació i dramatitzacions.

Secundària

- Llegir i comprendre textos històrics.
- Identificar restes històriques en el paisatge.
- Observar objectes del passat, identificant-ne la funció i la importància que tenien en aquella època.
- Recollir i analitzar fonts orals per estudiar aspectes de la història immediata.

Un cop feta la selecció de continguts susceptibles de ser treballats en el context d'un taller, es van buscar els materials que permetessin assolir aquests objectius. La participació en un taller no permet assolir tots aquests objectius però sí posar en pràctica algunes d'aquestes estratègies de treball, d'acord amb el material disponible i la temàtica tractada.

4.- CREACIÓ D'UNA OFERTA DIDÀCTICA

L'oferta didàctica és el resultat de combinar la voluntat de la direcció de l'arxiu d'oferir unes activitats amb les necessitats curriculars del professorat. Per tant, és lògic que cada arxiu generi una oferta que li és pròpia i gairebé exclusiva, perquè té a veure amb la història del barri, la gènesi de l'arxiu i el criteri i possibilitats de l'equip humà que hi treballa.

Una bona oferta és tan vàlida per a les escoles i instituts del barri com per a altres de fora. Per exemple, a les escoles del barri de Les Corts els pot interessar organitzar una visita o un taller sobre la Revolució Industrial a Sant Martí perquè el seu arxiu conté un volum d'informació i un patrimoni que potser Les Corts no

té. I per contra, ensenyants de Sant Martí poden trobar en la visita a la casa de Can Deu un bon recurs per conèixer la vida quotidiana d'una família burgesa de principis del segle xx.

L'oferta nascuda a l'arxiu de Sant Martí de Provençals i a l'arxiu de Les Corts consta de diferents tipus d'activitats:

Itineraris i visites

Les visites i els itineraris que es porten a terme actualment no són de nova creació sinó que s'han adaptat els antics guions a les noves necessitats que generen els canvis urbanístics, paisatgístics i culturals.

L'única visita de nova creació és la que es fa a Can Deu, la seu del districte de Les Corts, on tres cops l'any (per la festa major, per Nadal i a l'inici de l'estiu) s'organitzen visites teatralitzades de la mà de l'antiga minyona de la família.

Pel que fa a la metodologia emprada en les visites, l'objectiu principal és desenvolupar procediments sobre el terreny que normalment no es poden dur a terme a l'aula. És per això que es potencia l'anàlisi dels espais i edificis visitats a partir del desenvolupament de l'observació, la recerca visual, la identificació, la deducció, la interpretació i el seguiment d'un quadern de treball (segons la visita). A més, cada visita té uns potencials específics com és el cas de la visita que es porta a terme al barri del Poblenou, en què s'incorpora la font oral. Els alumnes tenen la possibilitat de parlar amb un testimoni que els explica les seves vivències al barri.

Taller-visita

Són activitats de nova creació, mitjançant les qual es pretén combinar la descoberta de l'arxiu, que es fa a través de la visita, amb un treball pràctic de manipulació de documents amb la finalitat de dur a terme una recerca.

Durant la visita, l'alumnat descobreix l'espai que ocupa l'arxiu, les parts de què consta, les feines que s'hi fan, etc. En el cas de la visita teatralitzada, el fet que en sigui l'antic arxiver el protagonista facilita als alumnes la comprensió que sense la feina dels antics arxivers actualment no disposaríem d'aquest patrimoni tan valuós. Al mateix temps, la manera de parlar i de vestir d'aquest personatge els apropa a una altra època, que sense aquest referent no podrien contextualitzar.

El taller és una fórmula eminentment pràctica de descoberta que té la finalitat de fomentar el pensament crític de l'alumnat.³

Els objectius generals d'un taller són:

- Apropar l'arxiu als alumnes amb la finalitat que se'l facin seu.

³. I. BOJ, N. CASTELLANO, E. POBLADOR. «El taller de història en el aula». A: *Revista Iber*, núm. 43 (2005), pàg. 24.

- Desenvolupar un treball de recerca (més o menys complex segons els nivells educatius).

Per assolir aquests objectius es desenvolupa una activitat que consta de diferents parts:

- Visita de descoberta a l'arxiu (teatralitzada o no segons l'edat).
- Divisió del grup classe en tres grups de treball.
- Manipulació de part del fons documental de l'arxiu.
- Manipulació de material complementari.
- Exposició de les conclusions del treball.
- Realització d'una activitat pràctica (segons l'arxiu i el taller).

Infraestructura

Per organitzar visites-taller es necessita un espai físic com ara una aula-taller, que ha de ser prou gran perquè hi càpiga un grup classe, és a dir, un màxim de trenta alumnes. L'aula ha de disposar de taules grans i cadires, una bona il·luminació i una pissarra.

Els materials susceptibles de ser utilitzats són de dos tipus: documents i objectes.

Pel que fa als documents són:

- documents escrits (diaris, cartes, factures, carnets, pòsters, plànols, fulls de registre, etc.);
- documents fotogràfics (fotos sobre paper, sobre vidre, etc.).

Pel que fa als objectes són tots els que es puguin identificar en les fotografies o bé que ens apropin a la realitat d'una altra època (tauleta de cera, ploma, càlam, tros de pergamí, llançadora, barret, bicicleta antiga, etc.).

Oferta de tallers

Fitxa tècnica dels tallers-visites

El temps total del taller-visita és de dues hores.

Els alumnes disposen de dues fitxes o quadern didàctic.

El nombre màxim de participants per grup és de 25 alumnes.

«FER D'ARXIVER» (cicle mitjà). ARXIU DE SANT MARTÍ

Aquest taller didàctic pretén ser un apropament a la institució de l'arxiu municipal a través dels documents que estan recollits en el seu fons. Per mitjà d'aquest estudi podrem conèixer la vida de l'antic municipi de Sant Martí.

L'antic arxiver del municipi de Sant Martí, Facundo Terrades, serà el nexa d'unió entre aquests documents i la vida d'aquells de qui ens parla. Ens guiarà per les dependències de l'arxiu i pels seus documents. Els suports i els instruments d'escriptura, junt amb alguns documents guardats a l'arxiu, seran analitzats en el taller.

Activitats concretes

- L'antic «arxiver» Facundo Terrades ens guiarà en una visita a les instal·lacions de l'arxiu per tal de conèixer-lo per dins.
- Es dividirà el grup classe en tres grups.
- Amb la manipulació i l'observació de materials s'investigarà els tipus de suport en la història de l'escriptura.
- Mitjançant l'observació de materials diversos s'analitzaran els instruments que s'han utilitzat per escriure al llarg del temps.
- Diferents documents de l'arxiu s'ordenaran segons la seva funció, veient així la diversitat que s'hi pot trobar.
- L'activitat final serà escriure una carta secreta amb paper i tinta.

«L'ARBRE DE FAMÍLIA» (cicle mitjà i superior). ARXIU DE SANT MARTÍ

El taller començarà a l'arxiu amb la presentació de l'ajudant de l'arxiver, el senyor Terradets, un home força despistat i desendreçat. Vesteix d'una manera molt peculiar i no para d'anar amunt i avall tot el dia. És força nerviós i impulsiu.

Terradets té un problema molt greu. El senyor arxiver, Facundo Terrades, li ha encomanat una missió molt important: ha d'ordenar una sèrie d'objectes i papers que estan dins de tres cofres immensos per saber si han d'anar guardats a l'arxiu o no.

Descobrirem que, abans de nosaltres, ha viscut molta gent a Sant Martí, i que els nostres pares i els nostres avis també algun dia van ser nens. Per tant, és important conèixer el nostre passat i el de la nostra família. Per això, a continuació començarem l'arbre de la nostra família, és a dir, dels nostres parents més propers.

Activitats concretes

- Inicialment es fa una visita a l'arxiu.
- Es divideix el grup classe en tres grups de treball.
- Terradets reparteix objectes per damunt de les taules i els alumnes les han d'ordenar en funció de si es guarden o no a l'arxiu.
- S'observen els objectes i s'analitzen.
- Posteriorment es fa una posada en comú entre els tres grups. Cada nen o nena presentarà el seu objecte i l'haurà de situar en el temps (època dels nens, dels pares o dels avis).

- Feta aquesta anàlisi, entre tots s'escullen els documents que aniran a l'arxiu i s'explica per què. Els documents escollits per formar part de l'arxiu es classificaran en documents personals, fotografies, publicacions, etc.
- Al final del taller, mitjançant un quadern, cada alumne podrà fer-se un arbre de família, que podrà completar a casa amb l'ajuda de la família.

«LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL A SANT MARTÍ» (ESO). ARXIU DE SANT MARTÍ

El taller s'iniciarà amb una introducció a càrrec del monitor per copsar els pre-conceptes dels alumnes, així com la capacitat de participació, a partir de la projecció de diapositives per centrar el tema. A partir d'aquí es dividirà la classe en quatre grups, que estudiaran aspectes relacionats amb l'època en qüestió: la burgesia, el proletariat, la fàbrica i la seva tecnologia, i l'urbanisme.

La feina consistirà en una recerca que es durà a terme a partir d'un seguit de documents de l'època i actuals, reproduccions, material gràfic, tot en un quadern per cada alumne. Tot aquest material ajudarà a l'alumne a reflexionar sobre els aspectes que interessa destacar. En aquesta tasca és molt important el paper del mestre i del monitor.

Activitats concretes

- Gràcies a la projecció de diapositives tindrem un primer contacte amb els alumnes per copsar-ne el nivell de coneixements.
- A partir d'una màquina de vapor i de fotografies d'embarrats, politges i màquines, així com de plànols i documents, esbrinaran el funcionament d'una fàbrica industrial a vapor.
- Per mitjà d'un seguit d'objectes i documents investigaran el món obrer.
- Mitjançant un seguit d'objectes i documents investigaran el món de la burgesia.
- A través d'un seguit d'objectes, documents, plànols i mapes de l'època i actuals investigaran l'urbanisme industrial, el Pla Cerdà i el seu impacte a Sant Martí.
- Tota la recerca facilitarà la informació necessària per fer una posada en comú.

«ELS DOCUMENTS SECRETS» (ESO). ARXIU DE SANT MARTÍ

L'objectiu del taller és introduir els alumnes de secundària i els de batxillerat en el contingut dels documents, en la tipologia i en la metodologia per estudiar-los. A partir d'un enigma plantejat al voltant de l'estrany viatge que va emprendre la família Saladrigas l'any 1921, els alumnes faran una recerca seguint les pautes

pròpies d'un treball d'investigació. Aquesta activitat els permetrà conèixer de prop la funció de l'arxiu i el seu valor patrimonial. Al mateix temps, l'arxiu esdevé una eina coneguda que resta oberta a les necessitats del col·lectiu dels estudiants per fer qualsevol treball posterior.

Agrupats en diferents equips de treball, els alumnes classificaran, identificaran i analitzaran diferents tipus de documentació, a fi de resoldre l'enigma.

Activitats concretes

- Introducció a partir d'un torn de preguntes.
- Divisió del grup classe en quatre grups, que treballaran la família Saladrigas, el viatge a França/Luxemburg, el viatge a Alemanya i el viatge a Suïssa.
- Lliurament del material documental a cada grup.
- Lliurament de les fitxes i el quadern de treball.
- Observació del material documental de les caixes.
- Manipulació d'aquest material.
- Classificació per tipologia de documents.
- Lectura dels documents.
- Composició d'un mapa d'Europa i reconstrucció del viatge.
- Exposició de les conclusions.

«DESCOBREIX L'ARXIU DE LES CORTS» (cicle mitjà). ARXIU DE LES CORTS

El taller s'iniciarà amb una visita teatralitzada a l'arxiu on els alumnes coneixeran un antic arxiver que els explicarà quina és la funció de l'arxiu i com era la vida abans. Durant aquesta visita, els alumnes fan a mans de l'«antic arxiver» la història de la seva família, que han treballat a partir d'un quadern que prèviament s'ha donat al mestre. Aquest quadern quedarà dipositat a l'arxiu, com un document més que ens parla de la història dels alumnes participants.

A continuació, el monitor explicarà als alumnes en què consistirà el treball que hauran de fer. Es comentaran les propietats de les fotografies com a documents del passat i específicament les característiques generals de les fotografies que s'entregaran als alumnes. Després, es dividirà el grup en quatre subgrups.

Cadascun rebrà una carpeta amb material fotogràfic. Cada grup disposarà d'una carpeta amb material fotogràfic i una capsa amb objectes.

Activitats concretes

- Visita a l'arxiu a càrrec de l'arxiver Telesforo Alonso, durant la qual els alumnes li faran a mans el treball previ que han dut a terme abans de visitar l'arxiu. Divisió del grup classe en tres grups de treball: vestit, oficis i transports.

- Cada grup observarà el material fotogràfic i el relacionarà de manera correcta amb els dibuixos o els objectes que tinguin.
- Un cop observat i analitzat el material fotogràfic, cada grup explicarà com es vestia, en què es treballava, com anava la gent d'un lloc a l'altre i com eren les cases en aquella època.
- Per finalitzar aquest apartat, es farà una posada en comú prenent com a centre d'acció una ampliació d'un dibuix del poble de Les Corts.
- Damunt del dibuix s'hauran de situar els dibuixos que s'hagin extret de cada fotografia. Al final, el plafó resumirà la vida en aquella època.

Activitats de l'arxiu de Sant Martí de Provençals

Curs 2001-02

- 2 tallers «Fer d'arxiver» (cicle mitjà)
- 1 visita «El Poblenou, al voltant de la rambla» (ESO)
- 1 visita «El Clot, coneguem-ne el nucli històric» (ESO)

Total: 4 activitats. Els dos tallers realitzats per alumnes de cicle mitjà i les dues visites per alumnes de 1r d'ESO.

Curs 2002-03

- 2 visites «El Poblenou, al voltant de la rambla» (cicle inicial)
- 4 taller «L'arbre de família» (cicle mitjà i superior)
- 2 visita «El Clot, coneguem-ne el nucli històric» (cicle mitjà i ESO)
- 1 taller «Els documents secrets» (ESO)
- 1 taller «La Revolució Industrial a Sant Martí» (ESO)
- 1 visita a l'arxiu (ESO)
- 4 tallers «Fer d'arxiver» (cicle mitjà, superior i educació especial)
- 1 visita «La Verneda» (ESO)

Total: 16 activitats. Dels 10 tallers, 6 han estat per cicle superior, 2 per ESO, 1 per cicle mitjà i 1 per educació especial. Visites tenim un total de 6 activitats, 3 per ESO, 2 per cicle inicial i 1 per cicle mitjà.

Curs 2003-04

- 6 tallers «Fer d'arxiver» (cicle mitjà, cicle superior, cicles formatius, educació especial)
- 2 visita «La Verneda» (ESO)
- 4 visita «El Clot, coneguem-ne el nucli històric» (ESO)
- 2 taller «L'arbre de família» (cicle superior)

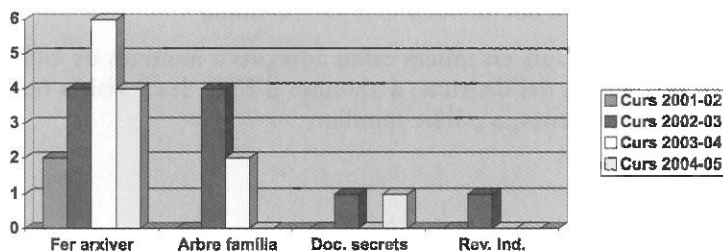
Total: 14 activitats. Dels 8 tallers 4 són de cicle superior, 1 de cicle mitjà, 1 d'educació especial, 2 de cursos formatius. De les 6 visites, totes són d'ESO.

Curs 2004-05

- 3 visites a l'arxiu (adults)
- 4 tallers «Fer d'arxiver» (cicle mitjà i superior)
- 2 visites «El Poblenu, al voltant de la rambla» (cicle superior)
- 11 visites «El Clot, coneguem-ne el nucli històric» (ESO i educació especial)
- 1 visita «La Verneda» (ESO)
- 1 taller «Els documents secrets» (ESO)

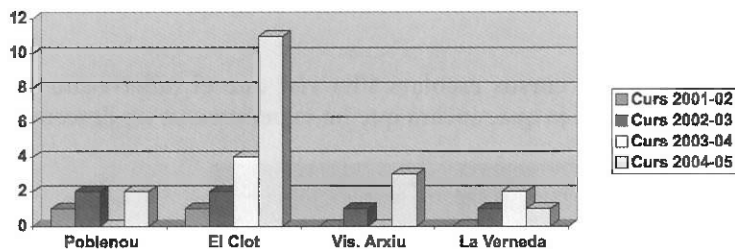
Total: 22 activitats. Dels 5 tallers realitzats 2 són de cicle superior, 2 de cicle mitjà i 1 d'ESO. De les 17 visites, 3 són d'adults, 2 de cicle superior, 6 d'ESO i 6 d'educació especial.

Tallers

Del total de tallers portats a terme a l'Arxiu de Sant Martí de Provençals es constata que tenen demanda els adreçats a educació primària, i en concret a cicle mitjà i superior. I d'aquests el que té una resposta més positiva és «Fer d'arxiver». Si s'analitzen els tallers dissenyats per a ESO, és fàcil deduir que la resposta no ha estat l'esperada.

Visites i itineraris

Si s'analitzen les visites i els itineraris s'observa, d'una banda, que l'èxit ve de la mà d'ESO, que són el públic més nombrós. De l'altra, els itineraris estrella són El Clot i Poblenu. Cal destacar que 6 de les 11 visites de El Clot són d'educació

especial. L'increment de les visites a l'arxiu experimentat durant aquest curs escolar és com a conseqüència de les visites d'adults.

En resum, a l'Arxiu de Sant Martí de Provençals sembla que durant aquests quatre anys d'activitats s'han especialitzat, ja que els tallers són demanats per educació primària i les visites per educació secundària, sense oblidar l'educació especial.

Activitats de l'Arxiu de Les Corts

Curs 2003-04

- 12 taller-visita «Descobreix l'arxiu» (cicle mitjà)
- 9 visites teatralitzades a Can Deu (cicle mitjà)
- 2 visites a l'arxiu i a la seu del districte (ESO)
- 1 visita a l'arxiu (ESO)
- 3 visites teatralitzades nocturnes a Can Deu (adults)

Total: 27 activitats. Tots els tallers estan adreçats a alumnes de cicle mitjà. Les visites a l'arxiu i a la seu del districte, a alumnes d'ESO; les 9 visites teatralitzades, a cicle mitjà, i les nocturnes, a públic familiar.

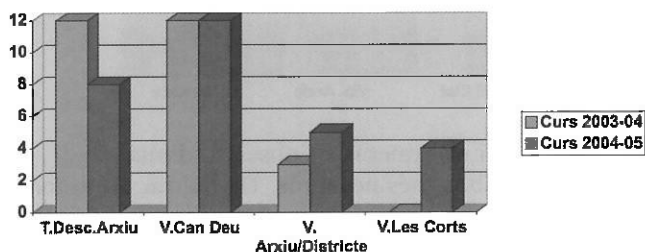
Curs 2004-05

- 8 taller-visita «Descobreix l'arxiu» (cicle mitjà)
- 9 visites teatralitzades a Can Deu (cicle mitjà)
- 5 visites a l'arxiu i a la seu del districte (ESO i educació especial)
- 4 visites al barri de Les Corts (adults)
- 3 visites teatralitzades nocturnes a Can Deu (adults)

Total: 29 activitats. Tots els tallers estan adreçats a alumnes de cicle mitjà; les visites a l'arxiu i a la seu del districte, a alumnes d'ESO, excepte una, que va ser per a educació especial; les 9 visites teatralitzades, a cicle mitjà, i les nocturnes, a públic familiar.

Visites i tallers

Durant aquests dos cursos escolars s'ha vist que el taller-visita «Descobreix l'arxiu» s'ha consolidat, ja que, encara que ha experimentat un descens, és mínim i

com a conseqüència del fet que l'activitat és per a tot el cicle mitjà i s'ha d'esperar un curs sencer per tornar a repetir.

Si analitzem les visites, es pot afirmar que l'educació secundària i educació especial són els receptors majoritaris. La visita a Can Deu és una excepció, ja que s'ofereix a cicle mitjà i a públic familiar quan es tracta de visites nocturnes.

5.- CONCLUSIONS

El treball que es va proposar a la nostra empresa, primer des de l'Arxiu de Sant Martí i més tard des de l'Arxiu de Les Corts de Barcelona, va ser un repte que assumíem amb respecte i amb el convenciment que seria difícil trobar fórmules atractives i efectives d'abordar el contingut i les funcions de l'arxiu. Quan vam començar pensàvem que el nostre esforç se centraria a crear activitats per a l'ensenyament secundari, la qual cosa no s'allunyava excessivament de la línia en què hem estat treballant durant quinze anys. Tanmateix, arran de les reunions inicials mantingudes amb mestres i professors, ja vam tenir clar que el nostre esforç s'hauria de centrar en la creació d'estratègies imaginatives per ensenyar l'arxiu als alumnes d'ensenyament primari, i especialment els del cicle mitjà, que són els que treballen el propi barri.

Vam començar els primers tallers amb la por habitual de la primera estrena. Les valoracions posteriors amb els mestres han estat sempre positives, i ho demostra el fet que els clients docents de l'arxiu s'han fidelitzat, repetint any rere any les activitats que se'ls ofereixen. Tot i això, el volum d'activitats és baix en relació amb el potencial existent en nombre de centres i en nombre d'alumnes. Som conscients que és una qüestió de temps i de mantenir la qualitat del treball i que s'incrementi el nombre d'activitats. En aquest sentit, com a empresa, ens trobem amb la dificultat de mantenir un any rere l'altre un equip humà ben preparat que ha de tenir un nivell de coneixements alt, pel que fa tant a l'arxivística i a la història del barri com a la pedagogia i a la capacitat de teatralitzar les visites.

Malgrat tot, per a nosaltres, com a historiadors i com a didactes, el treball amb l'arxiu constitueix una oportunitat i un repte constant que encarem amb il·lusió i amb la seguretat que la pràctica i la feina ben feta ens ajudaran a afrontar el futur.

125 anys de presència mercedària a Sant Feliu de Llobregat: recuperació de la memòria i activitat educativa en col·laboració amb l'Arxiu Comarcal

Xavier Cortés Nadal

Professor del Col·legi Mare de Déu de la Mercè

(Sant Feliu de Llobregat)

1.- INTRODUCCIÓ

El 13 de maig de 2005, festivitat de sant Pere Nolasc, fundador dels mercedaris, i en memòria de Lutgarda Mas i Mateu, fundadora de l'Institut de Religioses Missioneres Mercedàries, es presentava el llibre *La nostra història: 125 anys*, en què es feia un repàs des del 1879 fins a l'actualitat de l'acció educativa i social de les religioses mercedàries a Sant Feliu a través del Col·legi que regenten en aquesta ciutat.

Acabava tot un any de celebracions i treball escolar que havien tingut com a fil conductor els 125 anys com a Col·legi.

2.- OBJECTIUS GENERALS

Abans de començar les celebracions dels 125 anys, calia marcar-se quines eren les fites que es volien assolir. Per això es van fixar els objectius següents:

- Implicar la comunitat educativa actual i els seus antics membres en la celebració dels 125 anys.
- Dur a terme activitats tant dins el mateix Col·legi com obertes a la ciutat.
- Realitzar tot un procés de recuperació de la memòria històrica que impliqués tota la comunitat escolar i que es traduís en un interès respecte al patrimoni cultural.
- Actualitzar en la memòria de Sant Feliu el compromís de l'escola mercedària en la tasca de fer ciutat.

Per dur a terme aquesta tasca, a més de la implicació de la comunitat escolar, es va rebre el suport tant d'antics alumnes, pares, professors i religioses, com d'entitats i institucions públiques com l'arxiu comarcal i l'ajuntament.

3.- CURS 2004-05, CELEBREM ELS 125 ANYS: ACTIVITATS DE RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Tot seguit es presenta un resum d'algunes de les activitats que es van dur a terme per anar assolint cadascun dels objectius proposats.

3.1.- L'engrescament i presentació a la comunitat escolar

La celebració dels 125 anys va tenir tota una fase prèvia d'animació. Per això des de la comissió es va encarregar la preparació d'una presentació destinada a tota la comunitat educativa, que alhora fos un repàs dels principals esdeveniments que havien tingut lloc durant els anys d'història del Col·legi i una presentació dels 125 anys.

Es va optar per un Power Point compost per tres blocs de documentació: un primer que servia per situar el context històric i social de Catalunya i Sant Feliu, a la manera d'una introducció general; un segon apartat que repassava la història de les Religioses Mercedàries Missioneres (RMM), i un tercer i últim bloc més nombrós de diapositives centrades en la història del Col·legi.

Si a cada edat l'explicació era adaptada, en general el que més va cridar l'atenció als alumnes de primària i secundària van ser les fotografies que l'il·lustraven, perquè més d'un va veure la mare, l'avià, el germà, el familiar conegut o aquell professor o professora que els havia fet classe. També els van sorprendre alguns continguts de l'explicació, com el fet que només vinguessin nenes al col·legi, que durant força temps va ser un internat i sobretot que l'uniforme no era com el que tenien ells.

A un curs de quart de primària el que més els va cridar l'atenció va ser una fotografia del dormitori dels anys trenta del segle passat, on es veien unes rajoles que ells van identificar com les de la seva classe. Des d'aleshores, part del curs van estar vetllant tal com explicava la tutora perquè cap es fes malbé.

Una altra de les intencions de la presentació va ser que els alumnes s'adonessin que part dels documents i fotografies que es podien trobar no eren del Col·legi, sinó que havien estat recuperades a través diversos particulars i arxius, que les havien deixat per digitalitzar. Llavors es va aprofitar per explicar als alumnes què és un arxiu i comentar-ne la funció que tenen com a espais de conservació i difusió del patrimoni cultural. I també es va fer la reflexió que a la història no sols són protagonistes els grans personatges i les grans batalles, sinó les persones i els seus documents, en aquest cas fotografies i escrits que ens havien fet arribar.

Explicitat això, va ser més fàcil a través dels alumnes de demanar fotografies, labors, llibres antics, escrits, butlletins de notes, etc. Per a l'exposició commemorativa dels 125 anys que s'havia de muntar per al segon trimestre. Va ser una de les maneres d'implicar les famílies d'exalumnes en aquesta activitat, complint també amb l'objectiu de recuperar-ne la memòria històrica, com un element més de la memòria col·lectiva del Col·legi i de Sant Feliu. Arran d'això, com s'explicarà més endavant, es va dur a terme una col·laboració entre el Col·legi i l'Arxiu Comarcal orientada a la conservació i a la difusió del patrimoni de Sant Feliu.

3.2.– La festa de la Mercè

El 24 de setembre, diada de la Mercè i festa de la patrona del Col·legi, la celebració dels 125 anys exigia una festa grossa. Per aquest motiu, el cicle superior de primària, o sigui, els alumnes de cinquè i sisè, a través de les àrees d'educació física, expressió artística i música, van preparar una representació ambientada en la fundació del Col·legi.

Molts detalls de l'obra de teatre es coneixen gràcies a la localització de la Crònica de la Fundació del Col·legi conservada a l'ARMM, i que va ser presentada als alumnes en una hora de classe de socials, mentre se'ls explicava quin era el context i el contingut del document en el marc del tema sobre les fonts històriques.

Aquest fet, a més de motivar els alumnes a representar millor que mai l'obra de teatre i a engrescar els pares i familiars a assistir-hi, en l'aspecte educatiu implicava que valoressin la memòria històrica com un element fonamental per a la identitat tant d'una persona com d'una institució. Si no sabem d'on venim, difícilment sabrem qui som.

3.3.– L'exposició commemorativa dels 125 anys de presència mercedària a Sant Feliu de Llobregat

Els elements que formaven l'exposició (fotografies, labors, llibres, plànols, documents antics, llibres, etc.) es van distribuir en tres sales del casal de cultura de l'Ajuntament de Sant Feliu, Can Ricart, que aquesta institució ens havia cedit gratuïtament.

El material exposat provenia:

- del col·legi mateix;
- de diversos arxius que ens havien proporcionat còpies de documents i fotografies, i
- de particulars.

Cal destacar aquest últim punt dels materials deixats per particulars. Gran part eren fotografies que anaven dels anys vint als noranta del segle passat. Corresponien majoritàriament a imatges de temàtiques tan diverses com excursions, comunions, festivals, promocions, etc. Moltes d'aquestes no constaven en les col·leccions del centre i es va fer una important tasca de recopilació que no sols va ser interna sinó que es va fer conjuntament amb l'Arxiu Comarcal de Sant Feliu.

Aquest arxiu disposa d'una col·lecció local d'imatges que s'alimenta de donacions de particulars. El Col·legi, que va rebre l'ajuda de l'arxiu per a l'exposició amb documents i imatges d'aquesta col·lecció local, va servir de pont entre les famílies i aquesta institució i va fer possible l'ingrés en la col·lecció de més de 100 imatges que eren propietat de particulars.

Es pot dir que es va fer una veritable tasca de recuperació de la memòria històrica que no sols va quedar per al Col·legi, sinó que es va poder compartir amb tot Sant Feliu a través del seu arxiu.

Pel que fa als alumnes l'exposició va servir per:

- fonamentar el coneixement i el respecte cap un patrimoni cultural que en molts casos és seu; ells i les seves famílies en són dipositaris;
- motivar aquests alumnes perquè el conservin i s'interessin per aquest tipus de documents;
- ser protagonistes d'una acció de recuperació de la memòria històrica i la seva difusió;
- comprovar com en la història els protagonistes són les persones, i no sols les institucions.

3.4.– L'exposició Arrels

En aquest marc de relacions entre el Col·legi i l'arxiu comarcal, es va col·laborar amb aquest en la cita anual d'Arrels, exposició que es va dedicar, en l'edició del 2005, a retrats de personatges locals. Per això es va demanar al centre les fotografies i les biografies de religioses mercedàries nascudes a Sant Feliu i que haguessin tingut una importància significativa dins l'orde religiós o per a la ciutat de Sant Feliu.

Des del Col·legi es van fer les gestions amb l'ARMM, i des d'aquest es van proporcionar les biografies i les imatges de cinc religioses mercedàries que van formar part del conjunt de l'exposició i que l'arxiu avui té catalogades dins la seva col·lecció local d'imatges.

3.5.– Recuperació de la memòria històrica amb els antics membres de la comunitat educativa

Aquest grup format per antics alumnes, pares, religioses i professors que en algun moment van estar vinculats al centre, a més de mantenir-los informats dels actes dels 125 anys i esperar-ne la participació, van ser requerits a col·laborar en la recuperació de la memòria històrica del nostre Col·legi.

Si molts d'ells ja van col·laborar a l'hora de muntar l'exposició, al voltant de trenta alumnes, que van assistir a les aules al centre des dels anys vint fins als vuitanta, ens van fer arribar, ja fos per escrit o mitjançant una entrevista personal, el testimoni de les seves vivències al Col·legi. Gràcies als seus records va ser possible anar més enllà dels documents, o suplir la manca d'informació d'aquells anys, sobretot abans de la Guerra Civil, dels quals gairebé no es conserven documents.

Totes aquestes experiències componen un element important del llibre que es va publicar de la història del centre.

3.6.– Algunes activitats pedagògiques

La celebració dels 125 anys i el treball en la recuperació de la memòria històrica van ser presents, sempre que el temari ho permetia, en el desenvolupament i en l'explicació de continguts de les assignatures que s'imparteixen al centre.

Per fer això es va disposar dels documents i imatges que molts particulars i diversos arxius ens havien proporcionat. Majoritàriament, les activitats formatives es van desenvolupar a l'ESO, ja que la seva capacitat de síntesi i anàlisi és major.

Per citar-ne algunes que no s'hagin explicat abans, cal dir que a educació primària es va treballar, en el marc del taller de les tradicions catalanes, el fet que els nens i nenes descobrissin que la cultura popular la formen les experiències, els sentiments i les inquietuds de les persones. Per arribar a això, i per explicar-ho adaptat a cada edat, amb l'excusa de la celebració dels 125 anys es va demanar als alumnes que fessin una biografia en què expliquessin deu fets que els haguessin passat i si els era possible en portessin alguna fotografia, dibuix, etc. L'activitat va ser força participada: es va crear un espai a l'aula on es podien deixar les fotografies i les biografies. Això va servir perquè se sentissin protagonistes de la seva història i aprenguessin a valorar documents com ara fotografies i escrits com a elements que cal conservar, i per tant, no els costés d'entendre per què hi ha institucions que vetllen pel patrimoni cultural.

A l'ESO, a primer i a segon curs, des de l'àrea de socials es va treballar el tema de les fonts utilitzant documents i imatges de la història del Col·legi. A tercer d'ESO, des de religió es va treballar la presència del fet religiós a Sant Feliu amb imatges i documents obtinguts de diferents arxius, i a quart d'ESO es va mantenir l'activitat i el taller que amb motiu del crèdit de síntesi es fa a l'Arxiu Comarcal.

4.– CURS 2005-06. CONTINUEN LES ACTIVITATS DE RECUPERACIÓ DE LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Si la celebració dels 125 anys ja ha acabat, per al curs vinent hi ha tot un seguit d'activitats previstes i que amb motiu de la col·laboració entre l'ACSFL i l'ARMM s'espera activar i mantenir; presentades de manera breu, són les següents:

- Organitzar els documents i les imatges del fons històric de la secretària del centre, perquè puguin ser utilitzades en diverses àrees curriculars.
- Col·laborar amb la catalogació de les fotografies que van entrar a formar a part del Fons Local d'Imatges de l'ACSFL arran de la celebració dels 125 anys del Col·legi.
- Mantenir l'activitat del crèdit de síntesi de quart d'ESO i el taller a l'arxiu.¹

¹. XAVIER CORTÉS NADAL. «La història del Col·legi Mare de Déu de la Mercè a l'Arxiu Comarcal de Sant Feliu de Llobregat a través dels alumnes de quart d'ESO». A: *Didàctica amb fonts d'arxiu*. Barcelona: ICE, 2002, pàg. 181-184.

- Mantenir i ampliar les activitats amb documents.
- Preparar activitats conjuntes amb l'ACSFL per desenvolupar el currículum de l'aula.
- Continuar la localització de documents de la història del Col·legi i la recuperació de fotografies.

5.- CONCLUSIONS

Després de la valoració feta en acabar la celebració dels 125 anys es consideren assolits els objectius proposats. I es dóna molta importància al fet que la recuperació històrica del centre no sols ha estat la localització de documents, fotografies, escrits, llibres antics en biblioteques i arxius, sinó que ha rebut la col·laboració de molts particulars.

La tasca amb els alumnes es valora també molt positivament. Ha estat molt important fer-los sentir protagonistes a ells i a les seves famílies d'aquesta recuperació de la nostra memòria, i alhora convertir aquesta activitat en un acte cívic, una manera de fer ciutat, que s'ha concretat en el diàleg que s'ha pogut establir entre aquestes famílies i l'arxiu a través del Col·legi.

A més, es considera que s'ha fet una tasca de recuperació documental força important i d'educació als nostres alumnes vers el respecte, la valoració i la consideració del patrimoni cultural i les institucions responsables de tenir-ne cura.

Alhora, el treball desenvolupat suposa noves oportunitats d'ampliar la tasca pedagògica del centre, ja que documents i imatges recuperats constitueixen la base d'activitats d'assignatures presents al currículum educatiu.

I, finalment, és una tasca que no es dóna per tancada i que la comunitat educativa de les mercedàries espera anar ampliant, sobretot pensant en els qui són objectes fonamentals de la nostra tasca educativa: els alumnes.

Treballar documents a l'aula

Núria Florensa i Soler
IES Barcelona Congrès

*Per squivar baralles que porien sdevenir
per rahó del joch de birles.¹*

Consell d'Hostalric, 1402

Les Primeres Jornades Ensenyament-Arxius² van facilitar al professorat l'intercanvi teòric i pràctic de metodologia i experiències, i a més ens van posar en contacte amb els arxivers, que desenvolupen la seva tasca de manera silenciosa, custodien els documents i tenen la responsabilitat de vetllar per aquest patrimoni cultural. Alhora, ens van esperonar als docents a treballar o a continuar treballant amb diverses tipologies documentals amb l'alumnat i perseverar en la necessitat d'apropar-los a les fonts arxivístiques com un mitjà de coneixement, de recuperació de la memòria històrica i de difusió patrimonial.

Si els professors podem introduir alguna petita innovació a les classes que impartim, això ens manté l'interès per procurar millorar la nostra tasca docent, perquè ens estimula a reflexionar i a preparar nous materials, alguns diferents, o bé a replantejar-nos les sessions, i si s'escau, fer-ne alguna més innovadora per encabir adequadament el que volem treballar.

Per alleugerir la comunicació deixarem de banda la teoria i la metodologia general del treball amb fonts primàries i remetem, als qui vulguin aprofundir-hi, a estudis anteriors publicats.³ La proposta que presentem ha estat treballada en diverses sessions, segons el grup classe, per encaixar-la amb la programació de diferents assignatures: en la Història de primer de batxillerat, en la matèria optativa d'Història de Catalunya, en la matèria comuna d'Història i en els treballs de recerca de segon de batxillerat, en els quals com a treball de camp fem una introducció a la

¹. Document de l'Ajuntament d'Hostalric, ordre del Consell del 18 d'agost de 1402. Les *birles* són el joc de les bitlles catalanes.

². Celebrades a l'ICE de la Universitat de Barcelona, els dies 5,6 i 7 de setembre de 2002.

³. NÚRIA FLORENSA I SOLER. «La història oral a l'ensenyament: La Guerra civil espanyola». A: *Actes del I Simposium sobre l'Ensenyament de les Ciències Socials*. Vic: Eumo Editorial, 1988, pàg. 433-440; «Les fonts d'arxius: una eina necessària per a les pràctiques d'història». A: GEMMA TRIBÓ (COORD.), *Didàctica amb fonts d'arxius*, vegeu nota 2.

paleografia i seleccionem algun document relacionat amb el tema objecte d'estudi. Així doncs, els objectius bàsics que ens plantegem són els següents:

1. Transmetre a l'alumnat el valor de les fonts primàries, i en concret dels documents escrits, i conscienciar-los de les dificultats de conservació i restauració d'aquest patrimoni històric i cultural. D'aquesta manera procurem formar ciutadans sensibles a les fonts d'arxius, biblioteques, hemeroteques i museus. Concretament pel que fa a les fonts escrites volem que quan s'escaigui la seva utilització en tinguin especial cura, ja que estan molt manipulades pels investigadors, i per tant pateixen un desgast constant.⁴
2. Presentar a tall d'exemple un document concret per treballar-lo a l'aula. Aquest document està reproduït en l'annex I, i la seva transcripció s'inclou en l'annex II, la qual cosa ens permetrà poder-lo fotocopiar i que altres docents puguin utilitzar-lo, si ho volen, per a les seves classes.

1.- LA NECESSITAT DE CONSERVAR I RESTAURAR ELS FONS DOCUMENTALS ESCRITS

Sovint valorem més allò que ens costa obtenir i/o conservar. Partint d'aquesta premissa fem una breu aproximació –que a continuació explicarem– al nostre alumnat sobre les dificultats de conservació dels documents i sobre els perills que amenacen les fonts d'arxiu. D'aquesta manera podran conèixer i mostrar-se sensibles a les dificultats de prevenció, conservació i manteniment dels documents. Es necessiten molts diners i molta dedicació per portar a terme la tasca ingent de conservadors, restauradors, enquadernadors, digitalitzadors de fons, vigilants (incendis, inundacions –la més freqüent per canonades trencades–, però no podem oblidar la humitat relativa ambiental massa elevada, o bé també temperatures excessivament baixes, la llum solar, la contaminació, factors que agreugen més la bona perdurabilitat dels documents), etc. Els edificis que allotgen arxius, biblioteques, hemeroteques i museus periòdicament han de ser desinfectar i s'hi ha de portar a terme un control rigorós d'insectes i rosegadors. En el cas dels fongs cal fumigar i netejar cada full per eliminar-los.

Els primers materials de suport dels documents escrits van ser l'argila, la fusta, la cera, les làmines de plom, etc. El pergami va aparèixer més tard, al segle I dC: s'elaborava amb pell de cabra, d'ovella, de vaca, etc. que havia estat semiadobada, neta de pèl i estirada, un procés que li conferia una superfície llisa, apta per escriure i/o dibuixar, i que alhora era resistent i flexible, cosa que permetia enrotllar-lo. El pergami és alcalí, i per això és resistent a les tintes ferrogàliques i als fongs que

⁴. Volem agrair la informació bibliogràfica que ens van facilitar amb amistat Mercedes Durán, directora del Museu Municipal de Montcada i Reixac, i Manel Güell, director de l'Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona.

es propaguen en un medi àcid, segons la humitat ambiental l'absorbeix, o bé en ambients secs, quan la desprèn, per la qual cosa els pergamins canvien de mida.⁵

Els primers papers es van obtenir de fibres vegetals com el lli, el cànem, el cotó, etc. Serà al segle XIX quan s'utilitzarà la fusta per produir paper. El procés d'elaboració va tenir dues fases: una primera artesanal i una segona industrial. El paper conté cel·lulosa (hidrat de carboni i aigua), que és una substància orgànica, i compostos orgànics com les coles lligants i compostos minerals que són les sals, càrregues i pigments.⁶ Tot això fa que sigui soluble en alcalí i experimenti oxidació. Des de l'aparició del paper com a material resistent, blanc, opac i llis es va produir una revolució en la comunicació escrita i gràfica. Si bé inicialment les coles per al paper eren vegetals (de midó d'arròs o de blat), després van ser químiques. El paper resisteix pitjor el deteriorament i la llum que el pergami. Pel que fa a la documentació de gran format, cal destacar que pateix més la degradació per estar enrotllada, per les ondulacions, les clivelles, els esquinçaments, les arrugues, etc., i a més l'usuari el plega i desplega sovint, per això es produeixen més deformacions.⁷

Una problemàtica nova per a la conservació documental ens la plantegen els nous sistemes de reproducció documental: les fotocòpies, el paper ecològic, del fax, etc.⁸ Sembla que per a la durabilitat de la documentació el millor és el pergami i l'estilogràfica amb tinta xinesa, una situació ben allunyada de l'era dels ordinadors: com més innovador i pràctic sigui el material de suport documental, més degradables resulten els documents.

Carles Geli ens mostrava quines eren les «set plagues dels llibres»⁹ i podem extractar-les de la manera següent:¹⁰

⁵. ÀNGELS BORRELL I CREHUET; CARMÉ BELLO I URGELLÉS. *Conservació de documents de gran format*. Lleida: Ajuntament de Lleida - Col·legi d'Arquitectes de Catalunya (demarcació de Lleida), 1995, pàg. 17.

⁶. Fins al segle XVIII els plànols i els mapes eren monocromàtics, després una mitja dotzena de colors eren els més emprats per a les representacions: per traçar línies, perfils i contorns s'utilitzaven el color negre i el vermell; per a les aigües —ocèa, mar, llac, hidrologia en general, etc.—, el color blau cel; per representar serralades, terra, fusta, animals s'usava el color marró; per representar planures, valls, arbres i jardins, el color verd, i per representar fortaleses, defenses i animals, el color groc.

⁷. ÀNGELS BORRELL I CREHUET; CARMÉ BELLO I URGELLÉS. *Conservació de Documents de Gran Format*, *op. cit.*, pàg. 17-18, 20-21, 28-29.

⁸. VEÏGU RAMON ALBERCH I FUGUERAS. «Ecologia i memòria històrica». A: *L'Avenç* (1993), núm. 167, pàg. 64-67; IGNASI ARAGAY. «Els arxivers alerten del perill que suposa per a la memòria històrica el paper ecològic». A: *Avui* (25-04-1993), pàg. 41; J.F. COLOM PASTOR; J.A. GARCIA HORTAL. «El paper i la seva permanència. Relació amb el reciclatge del paper». A: *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (1994), núm. 8, pàg. 125-142.

⁹. CARLES GELI. «Els altres dracs». A: *El Periòdic* (22-04-2004). Hem seguit la seva proposta, malgrat que els apartats de foxing i geotrichum podrien estar inclosos en el dels fongs.

¹⁰. Per visualitzar com es malmeten els documents dels diferents apartats que esmentem, estan a les fotografies mostrades a ÀNGELS BORRELL I CREHUET; CARMÉ BELLO I URGELLÉS. *Conservació de documents de gran format*, *op. cit.*, pàg. 41-52.

a) Els bacteris

La foscor, molta humitat, la calor elevada i un medi alcalí són elements favorables per a la proliferació de bacteris, que poden destruir-ho tot, en especial pergamins i teles de plànols, i que deixen taques de color i s'escampen. Cal destacar que totes les taques distorsionen la lectura de la documentació.

b) Les tintes ferrogàliques, l'acidesa

Al llarg de l'edat mitjana, les tintes de carbó van ser substituïdes de mica en mica per tintes elaborades a partir de sals de ferro. Així, les tintes ferrogàliques, dels segles xv, xvi i xvii, fetes de metall, van servir per escriure documents i llibres. Aquestes tintes, per la seva composició àcida, tenen una acció oxidant molt agressiva i al llarg dels anys van cremant, perforant i destruint el paper.

Aquesta situació es va aguditzar d'ençà que l'any 1850 es va utilitzar pasta de fusta sense refinar per elaborar paper. La llum accelera aquest procés destructiu i el paper queda engroguit i es trenca.

c) Els insectes

Hi ha insectes (alguns prehistòrics) que són de cria fàcil i van escatant i perforant els documents. A tall d'exemple, la cuca molla (fuig de la llum i es pot trobar també a les cases), els corcs o els tèrmits, que fan nius, galeries irregulars i profundes, poden formar plagues i destrueixen la pell, el paper (cel·lulosa), la fusta (lignina), etc.

d) Els rosegadors

Malgrat que les rates no mengen paper, el mosseguen i el fan servir per polir-se les dents i construir els nius; també ho fan amb el pergami. A més, sobre la documentació fan els nius, els excrements i les miccions, cosa que produeix humitat i fongs. Tot això pot acabar destruint la documentació i els llibres, molt especialment quan estan guardats en soterranis.

e) Els fongs

Els fongs són vegetals dels quals es coneixen més de sis-centes espècies (en destaquen 24 tipus diferents), secreten pigments que s'estenen per la documentació, provoquen taques de colors diferents i de més o menys intensitat, que trenquen les fibres del paper, el cuir, les tintes, etc. Ataquen full per full, i en manipular els documents s'escampen i poden causar fins i tot dermatitis.

d) El *foxing* o motejat

Sovint en la documentació hi ha taques de color marró. El *foxing* produeix un procés que provoca un clapejat en els documents i en els llibres. S'ha identificat no fa gaires anys: són petites partícules de coure o ferro que provoquen un fong específic, que de moment no es pot combatre amb eficàcia.

f) El *Geotrichum*

Aquest és el darrer fong identificat: és utilitzat per elaborar formatges i begudes cítriques. Ataca els cd des de les vores fins a destruir les pistes d'informació i, de moment, no hi ha cap mitjà per aturar-lo. Es va identificar a la zona del Carib, la qual cosa ha fet pensar que es propaga en climes tropicals, amb calor i humitat.¹¹

Així doncs, pel que hem exposat, cal saber transmetre al nostre alumnat el respecte per les fonts d'arxiu com un gran llegat de la nostra memòria històrica i fer possible la sensibilització cultural per part de tothom a fi de demanar molts més recursos per protegir aquest gran patrimoni, que en molts casos és insubstituïble. D'aquesta manera estem intentant formar l'alumnat perquè esdevingui un ciutadà curós d'aquests béns culturals,¹² perquè mostri respecte i sentit de la responsabilitat en visitar un arxiu, una biblioteca, una hemeroteca o un museu. Al mateix temps, l'alumnat aprendrà a valorar els llibres que està utilitzant, així com els diaris o revistes que llegeix: ha de pensar a guardar-los amb cura o bé reciclar-los. Potser no serà possible transmetre la «veneració» que alguns sentim per la conservació del patrimoni, però almenys hem d'esforçar-nos per inculcar-los la valoració i el respecte del llegat passat i present.

2.- EL TREBALL DIDÀCTIC AMB EL DOCUMENT

Si presentem de manera adequada un document als alumnes, aquests poden simular la tasca d'un historiador especialista. Els plantegem diverses preguntes sobre el text que treballem, i ells hauran de fer una microhistòria¹³ i amb la nostra ajuda hi afegiran diversos aspectes que enriquiran el coneixement de la història general. Així podran comprendre el document en el context social, polític, cultural, econòmic, etc. de l'època en què va ser escrit.

¹¹. Sobre els nous suports d'informació vegeu «Discos òpticos». A: *PC World* (1990), núm. 56; JOSEP M. BANERES I BARRIL. «L'ofimàtica i els documents i els arxius». A: *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística* (1993), núm. 6, pàg. 89-94; GERARDO MEIRO. «El soporte CD-ROM: de la edición electrónica al vídeo digital». A: *Fundesco* (1995), núm. 168, pàg. 14-15.

¹². Compliment rigorós de la normativa específica de cada centre de documentació: no fumar, no menjar, no beure, no recolzar-se damunt dels documents, utilitzar llapis, posar-se guants blancs de cotó, etc.

¹³. CARLO GINZBURG. *El queso y los gusanos. El cosmos, según un molinero del siglo xvi*. Barcelona: Muchnik Editores, 1981 (edició italiana de 1976: *Il formaggio e i vermi*). Amb un bon mestratge, l'autor ens va mostrar –i amb gran èxit de lectors– com passar d'una història local a una més general. I del mateix autor: «Microhistoria: dos o tres cosas que sé de ella». A: *Manuscritos* (1994), núm. 12, pàg. 13-42. Contrasta, però, que en l'aspecte didàctic, segons la professora italiana Elda GUERRA, en el cas de l'ensenyament secundari a Itàlia s'utilitza i es treballa molt poc la història local, tal com va explicar a «La investigación en didáctica de la historia a Italia». A: *Primeres Jornades Internacionals d'Investigació en Didàctica de les Ciències Socials*. Universitat Autònoma de Barcelona, març de 2001.

La possibilitat de seleccionar documents i reproduir-los en fotocòpia ha portat resultats encoratjadors i, per tant, és una via interessant d'ús didàctic dels documents a l'aula.¹⁴ En l'annex I presentem una reproducció fotocopiada d'un document i en l'annex II la seva transcripció, sobre la qual l'alumnat pot treballar.¹⁵ En primer lloc, en l'annex I, l'alumnat copsarà les dificultats de la ciència paleogràfica,¹⁶ alhora que dirigit pel professorat treballarà sobre l'annex II i reinterpretarà el document amb un llenguatge més proper al nostre temps. Hem de procurar fer-los practicar l'empatia, a fi de comprendre l'època en què s'emmarca el text. Complementarem el treball amb fonts secundàries que els suggerirem, a més de les que els nois i les noies amb interès puguin aportar. D'aquesta manera transformarem un fet particular, analitzat a partir del document treballat del fons d'un arxiu local, en un coneixement històric més general.

2.1.– Anàlisi i qüestions sobre el document

Amb l'objectiu que els alumnes sàpiguen extreure tota la informació que la font documental conté i la puguin interpretar amb correcció, el professorat els pot facilitar unes pautes d'anàlisi que resumim en els punts següents:

- a) Analitza el contingut del document. Fes un resum amb paraules teves a fi de comprendre el text, que està amb expressions lingüístiques pròpies de la seva època i amb abreviatures (per exemple, *Item*).
- b) Qui va elaborar el document i a qui anava dirigit?
- c) Qui eren els consellers i jurats d'una ciutat o vila al segle XV? Quines funcions tenien?¹⁷ Esmenta alguns dels diferents noms que tenien segons les ciutats o viles catalanes.¹⁸
- d) Quin dia es feien aquests jocs?
- e) Els estaments privilegiats participaven en justes, torneigs que tenien lloc a les places: explica com eren aquestes lluites de cavallers. Era un tema literari que es recollia en la novel·la cavalleresca; cita alguna obra que reculli aquest ritual de combat.¹⁹

¹⁴ IVO MATTOZZI. «Arxius simulats i didàctica de la recerca històrica: per un sistema formatiu integrat entre arxius i escola». A: GEMMA TRIBÓ (coord.), *Didàctica amb fonts d'arxiu, op. cit.*, pàg. 45-57.

¹⁵ Per a la transcripció és molt útil la presentada a JOAN BUSQUETS DALMAU. *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La Crònica de Jeroni de Real (1628-1683)*. Barcelona: Ajuntament de Girona - Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 2 vol.

¹⁶ M. DESAMPARADOS CABANES PECOURT. *Elementos de paleografía*. València: Anubar Ediciones, 1972.

¹⁷ NÚRIA FLORENSA I SOLER. *El Consell de Cent. Barcelona a la Guerra dels Segadors*. Barcelona: Universitat Rovira i Virgili, 1996, vegeu capítol 5. Lluny del poder hegemònic de Barcelona, alhora, les ciutats i viles catalanes tenien com a model el del cap i casal de Catalunya.

¹⁸ *Ibidem*, pàg. 209. A Perpinyà i a Tarragona se'ls anomenava cònsols; a Lleida, paers; a Tortosa, procuradors; a Girona, jurats, etc.

¹⁹ *Curial e Güelfa, Tirant lo Blanc*, etc. Vegeu JESÚS MESTRE I CAMPÍ (dir.). *Diccionari d'història de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1993.

- f) Per què havien d'assignar el lloc on es podia jugar a bitlles?
- g) Documenta't sobre les monedes catalanes de l'època: lliures, sous i diners.²⁰
- h) Quina multa s'establia per als infractors de l'ordre?
- i) Situar geogràficament Hostalric: a quina comarca actual correspon i a la vall de quin riu està situada.²¹
- j) Quines activitats econòmiques té el municipi d'Hostalric, actualment?
- k) Quines funcions tenien els mercats i fires medievals? Ha perdurat quelcom, a la vila d'Hostalric?²²
- l) Qui va fer construir les muralles i les torres que envoltaven la vila? En quin segle?²³
- m) El castell d'Hostalric gaudia d'una situació estratègica pel camí de Barcelona a França, per la qual cosa en diverses ocasions va ser fortificat i les hosts de la ciutat de Barcelona i després els francesos prengueren la fortalesa. Esmenta alguns d'aquests esdeveniments.²⁴

Com a recomanació de cloenda a l'alumnat i al professorat, es proposaria fer una excursió per visitar la vila d'Hostalric, quan s'escaigui, malgrat no ser possible durant el curs escolar; sempre pot quedar en el seu record l'activitat i tenir interès per anar-hi en un altre moment.

Finalment, per concloure aquesta comunicació esperem que amb aquest exemple presentat puguem encoratjar el professorat a prendre consciència de la vàlua de les fonts d'arxiu com a patrimoni cultural que té una gran utilitat didàctica, i la millor manera per assumir-ho és la transmissió al nostre alumnat de la riquesa dels seus documents.

²⁰. NÚRIA FLORENSA I SOLER, *El Consell de Cent. Barcelona a la Guerra dels Segadors*, op. cit., vegeu «Glossari».

²¹. *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Edicions 62 - Enciclopèdia Catalana, 1970-1980, 15 vol.

²². PIERRE BONNASSIE, *Vocabulario básico de la historia medieval*. Barcelona, Editorial Crítica, 1988. En concret, cal relacionar-ho amb el mercat setmanal dels dimarts i amb la fFira medieval d'Hostalric, a la primavera.

²³. El vescomte Bernat IV de Cabrera, al segle xiv.

²⁴. A) L'any 1462 Barcelona va ocupar el castell contra el rei Joan II a la Guerra Civil catalana. B) L'any 1694 va ser ocupat pels francesos a la guerra de la Lliga d'Augsburg. C) L'any 1713 a la Guerra de Successió a la Corona Espanyola va resistir l'escomesa per l'ajut dels reforços enviats per Barcelona. D) A la Guerra del Francès, l'any 1810 va patir un llarg setge, però finalment va ser ocupat pels francesos.

Handwritten signature or scribble at the top left of the page.

Handwritten text in a cursive script, forming the main body of the letter. The text is dense and occupies most of the page's width.

Handwritten text at the bottom left, possibly a closing or a separate line of the letter.

Handwritten text at the bottom right, including a signature and possibly a date or reference.

Se senyala lloch per jugar á bitlles. Any 1.902.—
A 16 d'Agost, lo concell particular ajustat en la capella de
Sant Bartomeu ordena:

«Item lo dit consell de Consellers é de jurats, ajustat per la forma ó ma-
nera damunt dita, per squivar baralles que porien sdevenir per rahó del
joch de *birles*, quis fan en la dita vila per lochs desats é amagats tots los diu-
menges é festes en la dita vila, é ja de fet se son sdevengudes en lo dit joch;
volch é ordená que neguna persona habitant en la dita vila daquí avant no
gos jugar dins la dita vila á negun joch de birles, sino per los lochs acustu-
mats de jugar; ço es, del alberch den Perico Genovés entresús al alberch
den Arnau Veciana, é del dit alberch del dit Arnau Veciana entresús al al-
berch den Pere Spelt, fuster, é per la plaça Nova entresús al pilar derrer del
alberch den Berenguer Traver, sastré, é per tota la plaça Veya, é per tota la
plaça del Blat fins al alberch den Pere Amat, çabater, inclusivament: ne enca-
re fóra la vila una legua entorn; sots bany de x sous cascuna vegada que
será contrafet, partidox per la forma é manera que los altres bany ordinats
en la dita vila se partexen es scostumen de partir.» (L. Unre.)

Aprendre de la memòria: el camí de la PNL

Francesc Forn i Salvà

IES Els Tres Turons, Arenys de Mar

1.- RECUPERAR LA MEMÒRIA

La memòria històrica, juntament amb la nostra llengua, constitueix una part molt important de la nostra cultura. La memòria és a la base de la nostra personalitat col·lectiva, i la conservació i la renovació d'aquesta memòria ens permeten continuar existint amb una personalitat pròpia en un món cada cop més globalitzat.

És aquesta memòria i la llengua catalana les que el franquisme va intentar anihilar mitjançant una repressió ferotge i implacable. Avui parlem de la necessitat de recuperar la nostra memòria històrica per refer-nos de l'amnèsia forçada que va provocar la repressió franquista. El trauma que això ens ha deixat ha marcat col·lectivament dues generacions, com a mínim, la que va viure la guerra de 1936 a 1939 i la de la postguerra, i els seus efectes, sens dubte, encara ressonen en les generacions més joves. És el trauma que esmenta Tzvetan Torodov per als pobles que han viscut situacions dramàtiques i que han volgut oblidar-les o que han estat obligats a trencar amb el passat; el problema continua latent i ocasiona l'equivalent per a tota la societat del que seria una neurosi individual. El passat cal recuperar-lo i, sense que ens domini en el present, fer-lo un motiu de lluita per a la llibertat i la dignificació humanes.¹ Recuperar la memòria o, encara millor, construir la memòria col·lectiva, és en el nostre cas una necessitat per mantenir la personalitat i refer el patrimoni cultural.

Catalunya ha iniciat aquest camí d'una manera decidida. Avui, trenta anys després de la mort del dictador, s'han afluixat els mecanismes inconscients de l'autorepressió i de la por; la societat catalana comença a sentir-se alliberada i motivada per conèixer els períodes més foscos de la història recent. Reportatges com *Els nens perduts del franquisme* o *Les fosses del silenci*, i molts d'altres que els han seguit, emesos més d'una vegada per TV3, constitueixen tot un símptoma que la nostra societat comença a caminar amb una certa normalitat.

Recuperar el passat vol dir dues coses diferents però complementàries. D'una banda, significa conèixer el nostre passat; saber el que va passar, recuperar noms i dades, fets i anècdotes, biografies i processos, etc. És el material bàsic per acostar-nos al passat. De l'altra, però, no n'hi ha prou a conèixer, perquè el coneixement

¹. Tzvetan TODOROV. *Los abusos de la memoria*. Barcelona: Paidós Asterisco, 2000.

en si mateix és neutre, no ens aporta més que un munt d'erudició. El que és important és el significat que donem a aquest coneixement, ja que la informació pot ser posada al servei de la justícia, però també pot ser aprofitada per ideologies totalitàries. Per a nosaltres els coneixements han de ser posats al servei d'un món més just, respectuós i solidari.

D'altra banda, però, només si ens sentim implicats emocionalment amb el passat podem passar del coneixement a la comprensió dels fets i, com a conseqüència, a entendre i viure críticament el present. És el que en diem crear lligams amb el passat, sentir-nos emocionalment implicats amb les generacions que han viscut abans que nosaltres, saber que en som hereus i que el nostre camí és el que ja han fressat els nostres avantpassats.

Els professionals de l'ensenyament hauríem de ser més conscients de la necessitat i la importància de recuperar el nostre passat, no pas com a erudits investigadors, sinó per la seva importància en l'educació. Perquè recuperar la memòria incideix de ple en l'eficàcia de l'aprenentatge dels alumnes.

Avui la majoria de docents ja es pregunten què ensenyar, al marge de la pressió del llibre de text; no són tants els que es plantegen com ensenyar allò que cal ensenyar, tot i que la pràctica diària ens empeny cada cop més cap a la necessitat de qüestionar-nos la manera que tenim de treballar a l'aula; encara són menys els que s'interroguen sobre com aprenen els alumnes. Aquest és un aspecte central de l'acte educatiu perquè, en definitiva, la nostra feina no és tant ensenyar, sinó que els alumnes aprenguin. Aprendre vol dir assolir un coneixement significatiu que quedi integrat en el bagatge cultural de la persona; és a dir, assolir uns coneixements amb els quals l'alumne se senti implicat emocionalment per tal que enriqueixin la seva personalitat. Recuperar la memòria i l'acte d'aprenentatge estan íntimament lligats.

2.- APRENDRE DE LA MEMÒRIA: EL CAMÍ DE LA PNL (PROGRAMACIÓ NEUROLINGÜÍSTICA)

La PNL, sustentada en el treball amb les fonts primàries, ens ofereix la millor via per treballar i aprendre de la memòria.

Els dos àmbits en els quals la PNL ha tingut una presència més rellevant han estat el dels recursos terapèutics, d'una banda, i el del món de l'ensenyament-aprenentatge, de l'altra. El recurs a la PNL en l'aprenentatge de les llengües estrangeres i, en concret de l'anglès, ja és avui un referent pel que fa tant al món editorial com al dels especialistes en aquesta matèria. Als Estats Units la presència de la PNL al món de l'ensenyament s'ha consolidat plenament i cada cop són més els professionals que n'incorporen els principis. L'editorial Metamorphous Press s'ha especialitzat en la publicació de llibres que tracten la PNL aplicada al món de l'educació. Avui ja és un clàssic i una guia per a nombrosos docents el llibre de Michael Grinder, *Righting the*

educational conveyor belt.² La PNL comença a tenir una presència, tot i que força limitada, en el món educatiu del nostre país. Albert Serrat ha publicat un meritori treball, centrat en les relacions interpersonals i institucionals que s'estableixen als centres educatius, per tal d'aconseguir millorar l'autoestima, la negociació, l'optimització de les reunions, la millora de l'aprenentatge dels alumnes, etc.³

Si apliquem alguns dels principis de la PNL a l'acte educatiu i, en concret, a la necessitat de recuperar la memòria, tindrem dos eixos bàsics d'actuació:

- A. Aconseguir la implicació emocional de l'alumnat amb els temes que cal treballar. La PNL anomena estar en sintonia amb els alumnes el fet de partir dels seus coneixements, del seu sentir i de les seves emocions per avançar cap a coneixements significatius nous. La sintonia s'ha d'aconseguir en començar un tema, en un moment crític de l'aprenentatge, ja que si no assolim la sintonia, difícilment aconseguirem que els alumnes aprenguin. La sintonia és molt propera a l'empatia i, per aconseguir-la, cal aprofitar la potencialitat educativa i emocional que posseeixen les fonts primàries: podem portar a l'aula, en les primeres sessions d'un tema, un testimoni directe dels fets que estudiarem (evidentment, només és possible quan estudiem èpoques properes), una gravació, uns objectes, unes fotos, uns documents; si estudiem la guerra de 1936 a 1939 o el franquisme, podem exposar algun cas real, que ells puguin relacionar amb els avis o els pares. La guerra del 36-39 i el franquisme són dos temes que han d'implicar els nostres alumnes. Com més duradora sigui la sintonia millor serà l'aprofitament didàctic de les classes.
- B. La PNL ens diu que hi ha tres tipus d'alumnes segons el seu sistema representatiu preferit a l'hora de captar i assimilar, és a dir, d'aprendre, la informació que els arriba de l'exterior:
 1. Alumnes visuals (V), que aprenen bàsicament amb la vista i amb imatges. Són alumnes polits i observadors, que memoritzen a través de les imatges o dels colors, que no recorden gaire les instruccions verbals i que s'estimen més llegir que no pas que els llegeixin la informació. Recorden el que van veure. La seva lectura és ràpida. Posseeixen molta imaginació i saben planificar bé a llarg termini. La majoria dels nostres alumnes són visuals.⁴
 2. Alumnes auditius (A), que aprenen sobretot escoltant. Són alumnes que a vegades parlen sols i que es distreuen fàcilment. Poden repetir el que han sentit i tenen facilitat amb la llengua oral, i els agrada molt la música. En canvi, tenen més dificultats amb les matemàtiques i l'escriptura. Els agrada que els llegeixin en veu alta i gaudeixen amb les discussions i els debats,

². MICHAEL GRINDER. *Righting the educational conveyor belt*. Portland: Metamorphous Press, 1991.

³. Albert SERRAT. *PNL para docentes. Mejora tu conocimiento y tus relaciones*. Barcelona: Graó, 2005.

⁴. Michael GRINDER. *Righting the educational conveyor belt*. Portland: Metamorphous Press, 1991, pàg. 20 i 21.

que fins i tot poden arribar a monopolitzar. Els agrada parlar o llegir en veu alta el que estan escrivint.⁵

3. Alumnes cinestèsics (K, de l'anglès kinesthetic), que aprenen amb el moviment. S'acosten i et toquen quan parles amb ells. No paren de bellugar-se a l'aula, gesticulen i assenyalen quan llegeixen. Són alumnes que aprenen manipulant i fent. Per expressar-se fan servir gestos i moviments. Compten les paraules amb moviments corporals i les comproven amb sentiments interns. Escriuen amb una lletra gruixuda i compactada, dolenta comparada amb la dels altres.⁶

Els alumnes cinestèsics són els més complexos dels tres grups. Són els belluguets de la classe, girats d'esquena al professor, que no paren un segon quietos. Necessiten aprendre amb el moviment. Són alumnes de risc, però no els hem de confondre amb els que rebutgen l'ensenyament per motius psicològics o familiars; amb aquests encara no s'ha descobert la fórmula per fer-los reaccionar d'una forma positiva. Els cinestèsics són alumnes que a l'ensenyament primari han anat superant els nivells sense dificultat, ja que a primària es prioritza l'ensenyament cinestèsic, amb el tacte, l'olfacte, el tast, l'empenta, almenys fins a tercer o quart de primària. A partir d'aquí, l'ensenyament va prenent un aspecte més auditiu, fins a l'ensenyament secundari, que esdevé majoritàriament visual. A la secundària és, precisament, on aquest tipus d'alumnat té més dificultats i sovint es perd. Els professors de la PNL els anomenen «alumnes de passadís», perquè sovint se'ls treu fora de l'aula per purgar el seu comportament o bé per portar-los a fer reforç. Nosaltres els anomenem «alumnes de flexible».

Aquesta atenció a la diversitat d'aprenentatges que fa la PNL pot enriquir la nostra labor docent, com a mínim en tres aspectes:

1. Podem entendre que tenim a l'aula tres grups diferents d'alumnes, que la seva manera d'aprendre els fa diferents, que el que pot anar bé per a un d'aquests grups pot no resultar eficaç per a l'altre. Si entenem aquesta diversitat en un grup que ens podia semblar homogeni, també podrem entendre altres tipus de diversitat que se'ns presenta a l'aula, ja sigui per raó de diferències culturals, racials o religioses. Aquesta comprensió de la diversitat ens porta cap a la necessitat de mantenir sempre una actitud de respecte cap als alumnes. El respecte cap a l'alumne és un dels pilars de la PNL.⁷
2. Ens podem acostar i comprendre molt millor el comportament i el rendiment dels alumnes cinestèsics, alumnes que normalment són rebutjats pel nostre sistema educatiu. És sorprenent com canvia la nostra actitud cap a un alumne

⁵. Ídem.

⁶. Ídem.

⁷. «El secret de l'educació està en el respecte cap a l'alumne». RALPH WALDO EMERSON, citat a MICHAEL GRINDER. *Righting the educational conveyor belt*. Portland: Metamorphous Press, 1991, pàg. 93.

que havíem considerat difícil i que, amb la comprensió de la seva realitat cinestèsica, fins i tot pot ser objecte del nostre estudi i aportar-nos nous coneixement sobre aquesta mena d'alumnat que desconexíem totalment.

3. La diversitat d'aprenentatges ens obliga a canviar la didàctica a l'aula. A partir d'ara haurem de diversificar les activitats d'aprenentatge, tenint en compte que ha d'existir un cert equilibri entre les activitats visuals, les auditives i les cinestèsiques, és a dir, haurem de preparar activitats VAK (visuals, auditives i cinestèsiques). Tots els temes que plantegem als nostre alumnes hauran d'incloure aquesta diversitat d'activitats. Per als cinestèsics, serà una bona manera d'entrar en sintonia amb el tema proposats, per als visuals i auditius serà un reforç a la comprensió dels fets o procediments estudiats.

La PNL ens obliga a reflexionar constantment sobre la nostra feina i ens porta a posar en qüestió el que fem, sempre amb l'objectiu d'aconseguir un millor aprenentatge per part dels alumnes. Quan estem treballant a l'aula i tenim al davant una colla de fets i conceptes nous, caldrà que ens preguntem:

- És un concepte que necessiten per al seu desenvolupament?
- Estic partint del que és conegut per arribar al que ara és desconegut?
- Explicaré primer una visió general del tema, per als que primer capten la globalitat, o bé explicaré les parts del tema per arribar més tard a la síntesi?
- Com treballarem a l'aula per aconseguir un equilibri entre els alumnes que són visuals, els que són auditius i els que són cinestèsics?

Aquesta nova visió que la PNL ens ofereix dels nostres alumnes ens porta a modificar el nostre punt de vista sobre ells amb una orientació positiva i enriquidora. Amb totes les imitacions que es vulgui, la PNL farà que els veiem en positiu, no com a ignorants ni enemics potencials, sinó com a persones que reclamen saber, entendre i sentir-se part d'una cultura.

3.- LA MEMÒRIA A LES AULES DE CIÈNCIES SOCIALS

La construcció de la memòria històrica és un recurs pedagògic ben profitós, ja que possibilita que els alumnes assoleixin un aprenentatge significatiu, és a dir, que aconseguixin transformar la informació en coneixement. D'una banda, ens aporta la motivació i els lligams emocionals necessaris perquè els alumnes participin de tot el procés didàctic. De l'altra, ens permet la diversificació de les activitats segons els diferents sistemes representatius dels alumnes (VAK). Podrem portar a terme l'aprenentatge de la memòria a les nostres aules mitjançant el treball basat en fonts primàries, unes fonts a les quals, afortunadament, els anem descobrint

d'una forma progressiva l'enorme potencial didàctic que contenen.⁸ El treball amb fonts primàries ha estat validat per la psicologia de l'aprenentatge, ja que permet desenvolupar nombroses habilitats cognitives: observació, recollida d'informació, sistematització, anàlisi, interpretació, comparació, síntesi, establiment de relacions, presa de decisions, etc.⁹

Pel que fa a l'aspecte emocional, si en començar el tema hem aconseguit entrar en sintonia amb els alumnes, tindrem molt de guanyat a l'hora de mantenir aquests lligams amb el passat al llarg de tot el tema. El lligam emocional només es pot aconseguir treballant aspectes propers a l'alumne. Els casos de nens o nenes de la seva edat, de familiars, de veïns, de gent del mateix poble, o de fets ocorreguts en un carrer o barri conegut, o en el mateix poble, etc., poden ajudar a crear aquesta comunitat de sentiments. Sempre ens referirem, quan estudiem el passat, al que van viure les generacions anteriors a la nostra, ja sigui la dels pares, la dels avis o la de cent anys enrere. Aquest estudi el podem portar a terme de dues maneres: o bé cercant la informació existent a l'arxiu local (documents manuscrits, arxiu fotogràfic, diaris i revistes de l'època, pamflets, gravacions audiovisuals, documentació d'entitats, etc.), o bé amb un treball aprofundit d'història oral. Si l'accés a l'arxiu no és fàcil, el professorat podrà demanar fotocòpies en color del material que consideri adequat per treballar amb els alumnes. Aquestes fotocòpies podrien constituir el fons d'un arxiu pedagògic creat al mateix institut, que s'aniria ampliant amb aportacions de nou material o fins i tot amb fotocòpies d'imatges, fotografies o objectes aportats pels mateixos alumnes.

La pedagogia, la PNL i l'experiència ens diuen que cal treballar casos propers. Una certa urgència ens empeny a treballar la guerra civil i el franquisme. La desaparició, per raons d'edat, de les persones que van viure aquells esdeveniments fa que la conservació del seu testimoni sigui una veritable necessitat històrica. Alguns suggeriments de temes per treballar referits a la guerra de 1936 a 1939 són els següents:

1. Les colònies infantils instal·lades a tants pobles de Catalunya durant la guerra. Les colònies han generat nombrosa documentació, tant oral com gràfica o escrita.
2. El cas d'aquell senyor o senyora, avui amb 87 anys, que van lluitar com a milicians i que són testimonis excepcionals de l'època que els tocà viure.
3. Les vivències (directes, o a través de memòries o gravacions) de les persones que assumiren o buscaren la responsabilitat en els consells municipals.
4. El testimoni, oral, escrit o gràfic de tots els qui partiren cap a l'exili l'any 1939.
5. La utilització i reconversió de nombrosos edificis en locals adaptats a les necessitats de la guerra: camps d'instrucció militar, hospitals, menjadors infantils, seus de partits o sindicats, etc.

⁸. J. PAGÈS I A. SANTISTEBAN. «Elements per a un ensenyament renovat de les Ciències Socials. Procediments amb fonts primàries i aprenentatge de la història». A: *I Jornades de Didàctica de les Ciències Naturals i Socials al Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994. pàg. 137.

⁹. GEMMA TRIBÓ. Curs de doctorat en Didàctica de les ciències socials i del patrimoni. Bienni 2003-2005.

6. La destrucció d'imatges, de retaules a les nostres esglésies; la crema de nombroses imatges religioses particulars.
7. Les col·lectivitacions.
8. La vida a la rereguarda.
9. Les llesves.
10. Les baixes durant tot el conflicte bèl·lic.
11. Els bombardeigs i les defenses (trinxeres, búnquers, refugis, etc.).
12. I tants altres temes que podrien sorgir en una recerca sobra la guerra.

L'estudi aprofundit d'aquests casos, o d'altres de similars, pot aportar als nostres alumnes una comprensió global dels fets viscuts entre 1936 i 1939.

Per acostar-nos al franquisme, el recurs més ric de tots és el del treball amb fonts orals. Amb els avis podrem accedir a la repressió fortíssima dels anys de postguerra i al sistema de vida durant l'autarquia: el control ideològic i la repressió, les citacions i els consells de guerra, la presó i els afusellaments, la fam i les cartilles de racionament, la misèria i la por, etc. També amb els avis i segurament que amb els pares podrem entendre l'època del *desarrollismo*, la mateixa repressió, els canvis urbanístics, el turisme, els primers cotxes, la industrialització, els canvis de mentalitats i de costums, etc. Els relats de la gent que va viure el franquisme constitueixen valuosos testimonis de l'arxiu de la memòria històrica, un arxiu que avui la Generalitat ha decidit impulsar amb l'atorgament d'ajuts per a la seva creació.

Després d'haver fixat què cal ensenyar, el treball de la memòria i els seus testimonis haurà de tenir en compte una diversitat d'activitats d'aprenentatge que incloguin les diferents maneres d'aprendre dels alumnes. Per a cada tema treballat a l'aula, les activitats haurien de mantenir un cert equilibri entre els tres sistemes representatius:

- Per als visuals: lectura i comentari d'imatges, cartells, fotografies, diaris i revistes contemporanis dels fets estudiats, reportatges en vídeo o cd, mapes i plànols, esquemes i mapes conceptuals, també treball constant a la pissarra, etc.
- Per als auditius: tots els documents visuals que també siguin sons, gravacions de discursos o proclames dels personatges estudiats, lectures en veu alta, diàlegs, assemblees, debats i discussions sobre determinats temes, imitacions de veus, etc.
- Per als cinestèsics: tot el que sigui contacte directe amb elements del passat, una foto, una roba, un carnet, una condecoració, representacions de fets històrics, imitacions de personatges, elaboració de material, pintar, retallar, construcció de maquetes ja elaborades o que puguem elaborar amb materials fàcils de treballar com el fang o el guix, etc.

En tot aquest procés haurem treballat, de manera simultània als fets i als conceptes, les habilitats i els procediments, inseparables les unes dels altres. Perquè en

desenvolupar una unitat didàctica haurem aprofundit, conscientment o inconscientment, en els continguts procedimentals. Els alumnes hauran observat i recollit dades, les hauran interpretat, comparat i classificat, hauran emès hipòtesis, les hauran comprovat i analitzat, i hauran elaborat la síntesi del seu treball, amb una avaluació i valoració dels resultats finals.¹⁰ Haurem ensenyat els alumnes a aprendre a aprendre, objectiu darrer de l'educació i de la PNL; seran ells mateixos que se sentiran motivats a escoltar, a preguntar, a observar, a llegir, a cercar.

4.- ENTENDRE EL PRESENT: UNA VIA CAP AL FUTUR

La PNL pot ajudar tots els professionals de l'educació a millorar el treball a l'aula. La nova ciència ens fa reflexionar, no només sobre la feina diària amb els alumnes, sinó també sobre la mateixa concepció del currículum de Ciències Socials i sobre els objectius darrers del nostre treball, i comporta un rol diferent i més rellevant del professorat. Per aconseguir un aprenentatge més eficaç, no són necessàries més hores de classe, ni més deures, ni més treball; el que cal és treballar diferent.

La PNL ens ha confirmat l'extraordinari valor pedagògic de les fonts primàries, siguin a l'arxiu o fora de l'arxiu. Només una font primària posseeix prou càrrega emocional per implicar els alumnes en el procés educatiu; d'altra banda, ens permet una diversificació de les activitats d'aprenentatge que ens fa possible arribar a un major nombre d'alumnes. Estic convençut que el contacte amb la font ha d'anar substituïnt de manera progressiva l'aprenentatge memorístic, feble i inestable, que ofereix unes eines molt precàries i sovint innecessàries.

El treball amb les fonts primàries i els suggeriments de la PNL ens permetran construir la memòria històrica, conèixer, assumir i entendre el nostre passat. Per als alumnes, la memòria històrica assoleix un indubtable interès social, ja que ens ajuda a arrelar-los a la seva terra.

L'educació és sempre una educació en valors, que «en els processos d'ensenyament-aprenentatge no s'ensenyen ni s'aprenen continguts conceptuals al marge o separadament dels continguts procedimentals o dels valors, ni al revés».¹¹ La construcció de la memòria ens servirà per educar per al present, perquè els nostres alumnes assoleixin unes habilitats, uns conceptes i uns valors per tal que participin en la construcció d'un món més humà, just, respectuós i solidari. Com afirma Tribó: «La Història i les Ciències Socials haurien d'exercir un lideratge ètic dins el currículum i posar-se al servei de la construcció d'un futur millor per a tota la humanitat».¹²

¹⁰. J. PAGÈS i A. SANTIESTEBAN. «Elements per a un ensenyament renovat...», pàg. 134.

¹¹. J. PAGÈS i A. SANTIESTEBAN. «Elements per a un ensenyament renovat...», pàg. 110.

¹². G. TRIBÓ. «Ensenyar i aprendre història». A: *L'Avenc*. Dossier: «Quina història s'ensinya?». Barcelona, 2001, pàg. 51, núm. 261.

5.- BIBLIOGRAFIA

- ARQUÉ, MAITE; GÓMEZ, PILAR; TRIBÓ, GEMMA. «Didàctica de la història i fonts primàries». A: Gemma Tribó (coord.), *Didàctica amb fonts d'arxius. Primeres Jornades Ensenyament-Arxiu*. Barcelona: ICE-UB, 2002.
- GRINDER, MICHAEL. *Righting the educational conveyor belt*. Portland: Metamorphous Press, 1991.
- Íber. *Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*. Monográfico: «Los archivos en la Didáctica de las Ciencias Sociales». Barcelona: Graó. Núm. 34. Octubre, Noviembre, Diciembre, 2002.
- LOYD, LINDA. *Classroom magic*. Portland: Metamorphous Press, 1990.
- O'CONNOR, JOSEPH; SEYMOUR, JOHN. *Introducción a la PNL*. Barcelona: Urano, 2003.
- PAGÈS, JOAN; SANTIESTEBAN, ANTONI. «Elements per a un ensenyament renovat de les Ciències Socials. procediments amb fonts primàries i aprenentatge de la història». A: *I Jornades de Didàctica de les Ciències Naturals i Socials al Baix Llobregat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, col·l. Llorenç Sans.
- SERRAT, ALBERT. *PNL para docentes. Mejora tu conocimiento y tus relaciones*. Barcelona: Graó, 2005.
- TODOROV, T. *Los abusos de la memoria*. Barcelona: Paidós, 2000.
- TREPAT, C.A.; ALCOBERRO, A. «Procedimientos en Historia. Secuenciación y enseñanza». A: *Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales. Geografía e Historia*. Monográfico. «Los procedimientos en historia». Barcelona: juliol de 1994, núm. 1.
- TRIBÓ, GEMMA. «Ensenyar i aprendre història». A: *L'Avenç*. Dossier: «Quina història s'ensenyava?». Barcelona, setembre de 2001, núm. 361.
- TRIBÓ, GEMMA. Curs de doctorat en Didàctica de les ciències socials i del patrimoni. Bienni 2003-2005. Facultat de Formació del Professorat. Universitat de Barcelona.
- VALDEÓN, JULIO. «Enseñar historia. Todavía una tarea importante». A: *Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales. Geografía e Historia*. Monográfico: «Los procedimientos en historia». Barcelona, juliol de 1994, núm. 1.
- What is PNL? Teacher Line*. Curs 1998-99. Madrid: Alhambra, 1997, núm. 6.

Introducció a la història local a partir dels seus primers centres educatius

Montserrat Gurrera i Lluch

Centre de Recursos Pedagògics del Maresme I - Mataró

1.- INTRODUCCIÓ

La comunicació que presento és tot just un projecte didàctic que fa temps havia anat estructurant i plantejant a partir de la meva experiència com a mestra i el treball que venim desenvolupant dins del CRP del Maresme I a Mataró, i que el fet de poder gaudir d'una llicència d'estudis durant el curs escolar 2004-05 m'ha servit per materialitzar-la.

Cada vegada disposem de més material didàctic i millor per ser utilitzat a les aules, però també es fa més palès que no és fàcil trobar-ne referent al medi més proper. Sovint, poder disposar de recursos didàctics sobre aquest i amb una aplicabilitat directa a l'aula facilita i potencia que siguin treballats temes d'àmbit local que d'altra manera hagués estat més difícil de tractar. Per tant, aquest treball està pensat per potenciar la inclusió de la història local en els currículums dels centres i alhora rep la implicació d'institucions de la ciutat, que faciliten poder treballar o complementar algun aspecte dels que es proposen i que de ben segur arrodonirà el treball que pretengui desenvolupar cada centre educatiu.

En concret es tracta d'un recull de material ben divers que és, alhora, un recurs per al mestre o professor, i vol ser una proposta engrescadora per a l'alumne en l'àmbit de la història. En aquest sentit, partim de la base que les situacions properes a l'experiència personal dels alumnes, com ara el món escolar, els poden motivar, ja que s'hi senten directament implicats i els qüestionem com deuria ser només canviant la variable *temps* i traslladant-nos gairebé dos segles enrere, just a principis del XIX, per intentar dibuixar la societat de l'època i viatjar al llarg d'aquest segle complex i canviant. En l'aspecte escolar és llavors quan s'obren molts centres educatius, fruit de la secularització i extensió de l'ensenyament a tots els sectors socials, i quan s'adopta una estructura moderna: un sistema educatiu (que en alguns aspectes bàsics ha perdurat fins als nostres dies). El material i la proposta que es fa s'han plantejat com a suport a la tasca educativa i pretenen ser versàtils. Si bé els plantejo a la ciutat de Mataró al segle XIX i per a l'educació primària, poden ser adaptats a qualsevol ciutat, a qualsevol època i a diferents etapes i nivells educatius.

La meua proposta és per a l'educació primària perquè crec que en aquesta etapa educativa, si bé es poden treballar alguns conceptes històrics a partir dels fons històrics, tradicionalment no s'ha iniciat fins a l'educació secundària, desaprofitant el potencial que ens possibilita introduir-ho en nivells educatius inicials. Així doncs, conscient que la feina amb aquestes edats demana disposar de material de suport que s'adapti a cada situació educativa, en aquest sentit he volgut facilitar la tasca del mestre, fent un treball d'investigació, pel qual sovint els docents no disposem de prou temps: he recopilat el material que m'ha semblat de més potencialitat pedagògica, he fet unes propostes de treball i he cercat la complicitat i el suport de les institucions locals, que tenen als seus arxius públics bona part dels documents utilitzats. Però en darrer terme haurà de ser el docent qui els adapti per incloure'ls en la seua programació i adequar-lo al seu grup classe.

Tot i que el plantejament és per a l'educació primària, evidentment, aquest mateix material pot ser treballat i adaptat a nivells superiors, com ara l'educació secundària, en què, per exemple, s'aprofundirà en el treball que es planteja als arxius, ja que és en aquest ensenyament que d'altres equips amb llarga tradició de col·laboració entre ensenyament i arxius han fet propostes que s'han demostrat plenament reeixides, i per tant pensem que les nostres es podrien ampliar i adaptar a partir d'aquestes.

El que aquí presento no és una proposta tancada ni acabada, al contrari, ho plantejo com un punt de partença, de suggeriment de treballs a l'educació primària per aprofundir en la història local. També crec que pot tenir tot un altre vessant més relacionat amb la formació del professorat i de la innovació educativa, ja que pot potenciar dinàmiques de col·laboració i treball conjunt d'escoles i d'aquestes amb els arxius en l'àmbit local.

2.- EL PROJECTE DIDÀCTIC

A partir del cicle inicial a les escoles es treballa l'apropament dels infants a la ciutat i a diversos àmbits de la vida ciutadana, però el vessant històric encara és un aspecte que s'ha de començar a explorar. No obstant això, en els cicles mitjà i superior ja comencen a estar capacitats per aprofundir-hi i iniciar un acostament als arxius locals i a les fonts primàries a l'hora de conèixer la història de la pròpia ciutat. Ara bé, en aquestes edats la motivació dels alumnes és essencial per implicar-los en qualsevol tema que es vulgui introduir i aprofundir.

La proposta parteix de la base que els alumnes coneixen bé el seu entorn escolar, és on desenvolupen la major part de la seva vida social, però, ¿com era aquest mateix, a la ciutat on viuen, 150 o 200 anys enrere?, ¿per què era així?, ¿quins centres hi havia?, ¿com era l'ensenyament?, ¿què passava aleshores?, ¿quines eines podem utilitzar per apropar-nos-hi?, etc.

Així doncs, aquest treball es planteja com una proposta que se centra en l'estudi del medi més proper, en la història local, en les eines que s'utilitzen per a l'estudi de la història, i alhora constatar que en el dinàmic segle XIX es trasbalsa tota la societat i es transformen tots els àmbits, veure la manera com la història general influeix en

les petites històries locals i viceversa, etc. Tot això, se suposa, a partir d'una perspectiva interdisciplinària en la qual intervenen les diverses Ciències Socials, l'àrea de Llengua Catalana i Castellana, les Matemàtiques, la Plàstica, etc. Es concreta en la ciutat de Mataró perquè les seves característiques socials i culturals ens permeten constatar-hi bona part d'aquests elements.

Els objectius principals del projecte són:

- Motivar i apropar els alumnes a conèixer i a estudiar la història local, i d'aquí la història, i potenciar-ne la implicació.
- Potenciar la inclusió de l'estudi de la història local del segle XIX en els currículums dels centres de la ciutat.
- Recopilar, organitzar i fer una proposta d'aplicació i ús a l'aula¹ que contingui textos, premsa, fotografies, plànols i materials didàctics² rellevants referents als inicis dels primers centres educatius de Mataró.³
- Buscar i concretar amb les institucions de la ciutat relacionades amb la història local les línies de cooperació amb el projecte que es proposa, per facilitar la utilització dels seus recursos i serveis als centres educatius.

Aquests objectius seran abordats pensant que:

- Els alumnes coneixen bé el món escolar, però sovint no s'interroguen com podria ser temps enrere. Si partim d'unes situacions que són molt properes a la seva experiència personal, els podem facilitar i motivar l'estudi de la història i tots els factors que hi intervenen, especialment si s'identifiquen amb la història local.
- Hi ha bastants centres educatius actuals de la ciutat que porten el nom de personatges il·lustres i de pedagogs locals. Aquest serà un punt important que caldrà tenir en compte a l'hora de motivar i implicar els alumnes.
- L'estructura i el plantejament del treball seran adaptables a altres indrets de Catalunya i a altres períodes, i es podran utilitzar en diferents nivells educatius.

2.1.– El projecte dins del currículum d'educació primària

La proposta l'emmarco dins de la didàctica de l'àrea de les Ciències Socials, aprofundint en els continguts curriculars d'història de Catalunya, i que faciliti l'adquisició de competències bàsiques per part de l'alumnat en els diferents nivells educatius (dins de l'àmbit sacionatural d'educació primària i social i científic d'edu-

¹. Seran uns materials de suport a l'ensenyament de la Història versàtils, que podran utilitzar-se en diferents moments i situacions del procés d'aprenentatge, així com en diferents etapes i nivells.

². Reproduccions, originals o transcripcions, alguns inèdits. Formaran un conjunt de materials estructurats en diferents blocs.

³. Que es concentren majoritàriament al segle XIX, excepte l'Escola Pia Santa Anna, que va ser fundada el 1737. Alguns encara existeixen, però n'hi ha d'altres dels quals només tenim dades documentals.

cació secundària), donant-li forma de nou recurs didàctic amb aplicació directa a l'aula, i alhora vol incidir en la millora de la qualitat de l'ensenyament.

Parteixo de la base que la història forma part del currículum d'educació primària i secundària. En concret, en l'educació primària prepara l'alumne per iniciar i desenvolupar una sèrie de capacitats intel·lectuals (observació, interpretació, classificació, crítica de les fonts d'informació, etc.), partint del medi més proper a l'alumne per ampliar-lo progressivament a àmbits espacials i temporals cada cop més allunyats), i en potencia la creativitat i la imaginació.

Tot i centrar la major part del recull en la història (àrea de Ciències Socials, Coneixement del Medi i el Medi Social i Cultural),⁴ també hi ha altres àrees que hi poden estar estretament relacionades, en són un exemple: Matemàtiques (estudis demogràfics, estadístics i espacials; escales, proporcions, etc.), Llengua (escriptura del moment: llibres, articles, publicitat; diferents tipus d'escrits: acords municipals, normatives, etc.), Educació Visual i Plàstica (confecció i interpretació de mapes i plànols, gràfiques, creixement de la ciutat, primeres fotografies, etc.), Ciències Experimentals i Coneixement del Medi (medi natural, sanitat, productes utilitzats en la indústria, descobriments i innovacions tecnològics, etc.), etc. Per tant, en utilitzar el material es pot donar un enfocament interdisciplinari amb l'àrea eix de Ciències Socials i Coneixement del Medi - el Medi Social i Cultural, i optimitzar els elements que ens ofereix el material per fer un plantejament més global, com podria ser el cas d'un crèdit de síntesi en l'educació secundària.

Es concreta el treball a Mataró, que al segle XIX és una ciutat mitjana, manufacturera, i s'hi troben diverses característiques que la fan aglutinadora del que succeeix a tot Catalunya: ampli ventall social, una economia diversificada i una estructura socioeconòmica en què conflueixen el conjunt d'activitats característiques del Principat (indústria, agricultura, pesca, artesania, comerç), amb un nucli de població important; encara que excessivament influenciada per la proximitat de Barcelona. Per Mataró (com altres ciutats de Catalunya) el segle XIX és molt decisiu: porta la ciutat del quefer tranquil de la societat artesana i senyorial al neguit de la indústria i la política (en passar d'una societat estamental de l'absolutisme de l'Antic Règim a la consolidació d'una societat de classes regida per la llei de l'oferta i la demanda). És una evolució amb una dinàmica sense referents en la història, que trasbalsa la ciutat de soca-rel i en transforma tots els àmbits: l'activitat econòmica, les relacions socials, els costums, les idees, l'aspecte físic, etc.

Pretén ser un treball no únicament i exclusiva d'història local, sinó que, amb el guiatge del professor amb una visió global del coneixement històric, l'alumne hauria de poder arribar a fer la interrelació de variables, una síntesi i la transferència a la història general. Alhora també vol motivar l'alumne per a l'estudi de la història i potenciar-ne la implicació. En concret, ubiquem la nostra intervenció en tres grans àmbits, amb uns objectius diferents i, per tant, volem acostar-los a l'estudi de:

⁴. Segons ens referim a l'educació secundària o primària.

a) La història local:

- Conèixer el seu entorn més proper i les transformacions que ha anat experimentant.
- Apropar-se al naixement i a l'evolució de les diferents escoles i entitats educatives de la ciutat, la seva organització, distribució, ensenyaments impartits, professors, etc.
- Constatar la interrelació entre els problemes i els canvis socials.
- Aconseguir una implicació afectiva elevada entre l'alumne i l'objecte d'estudi que pugui afavorir la seva intervenció social.
- Apropar-se als diferents arxius, biblioteques, hemeroteques i museus de la ciutat per constatar que per elaborar un treball de recerca històrica s'hauran d'incorporar procediments de treball en fons documentals.

b) L'estudi de la història en general:

- Intuir els lligams que existeixen entre el món educatiu i el món que l'envolta.
- Constatar l'important paper de les institucions educatives en la societat.
- Apropar-se a l'estudi del complex segle XIX a Catalunya.
- Intuir la relació entre els problemes i els canvis socials.
- Iniciar l'aplicació i la transferència de la visió històrica local a la més àmplia de Catalunya.

c) Coneixement i utilització d'eines i mitjans per a la recerca històrica.

En la proposta de treball que fem es poden treballar els continguts següents (si bé cada docent els adaptarà i concretarà a partir de la part que decideixi incloure en la seva programació):

Procediments:

- Consciència temporal i de temps històric.
- Iniciació a l'ús de documents històrics com a eina per reconstruir el passat.
- Lectura i interpretació de documents històrics a partir d'unes pautes.
- Plantejament de preguntes, problemes i suposicions sobre fenòmens històrics.
- Interpretació de plànols senzills de la localitat (creixement de la ciutat i actuals).
- Localització en el plànol de la ciutat d'alguns centres educatius, dels arxius i institucions amb fons documentals històrics, alguns serveis públics, carrers amb noms de mataronins il·lustres al segle XIX, etc.
- Utilització de tècniques d'observació i descripció de la realitat i de documents històrics, i de representació gràfica de la informació (gràfiques, barres, etc.).

- Elaboració i expressió de conclusions mitjançant escrits, dibuixos, exposicions orals, etc.

Fets, conceptes i sistemes conceptuals:

- El medi històric de la localitat al segle XIX (incloent-hi el medi polític i cultural, econòmic i social), destacant-ne la importància del procés d'industrialització, l'extensió de l'educació, i l'evolució dels mitjans de transport i comunicació.
- El patrimoni historicoartístic de la localitat (edificis notables, intel·lectuals, artistes, festes, etc.) del segle XIX.
- La transformació del medi físic de la localitat.
- Les fonts històriques i els treballs dels historiadors.
- L'arxiu: els documents i els diferents fons.

Actituds, valors i normes:

- Construcció de la identitat personal.
- Defensa de la identitat col·lectiva.
- Respecte i defensa de les normes de convivència.
- Identificació com a membre de la localitat, i la conveniència de la seva implicació activa tant en la preservació com en l'estudi i la difusió del coneixement històric i dels béns culturals.
- Valoració del passat històric del segle XIX a partir del coneixement dels documents i del patrimoni historicoartístic.
- Sensibilització dels aspectes de la vida quotidiana en altres etapes històriques.
- Ganes de saber, interrogar-se i investigar el propi passat i el col·lectiu. Interès per obtenir informacions precises.
- Bon ús dels documents d'arxiu (ser curiosos en la manipulació, en la interpretació de les dades, etc.).
- Valoració del treball en petit grup.

Per a tots ells els recursos que ens faciliten els arxius i institucions amb fons documentals històrics són un bon mitjà i una bona eina per desenvolupar-los.

Pel que fa a com desenvolupar el projecte didàctic en l'educació primària, s'utilitzarien majoritàriament els materials del recull, es veurien poques fonts documentals i alhora que fossin senzilles i rellevants des del punt de vista didàctic. Les fonts gràfiques són en aquesta etapa les més adequades, i per això s'ha vetllat molt especialment que en contingui un bon gruix.

Els materials serviran per il·lustrar, aprofundir, reforçar, sintetitzar o exemplificar un coneixement (intervenció pedagògica senzilla). O bé ser utilitzats en una unitat

de programació en el cycle mitjà o superior⁵ si treballem amb més profunditat el tema, sobretot en l'àrea de Coneixement del Medi Social i Cultural, sense deixar de banda les possibilitats de donar-li un tractament interdisciplinari (intervenció pedagògica complexa).

En l'educació secundària el material pot ser utilitzat per motivar i plantejar un treball històric d'àmbit tant local com més general. També es pot introduir el treball en fons documentals locals seleccionats i valorar els mecanismes de validació de les dades obtingudes, i podrien plantejar-se intervencions pedagògiques complexes que impliquin una seqüència instructiva de recerca que simuli el mètode científic, per exemple: plantejant als alumnes un problema per resoldre. Pot prendre forma de crèdit variable o formar-ne part d'un, també podria ser un crèdit de síntesi o formar-ne part. Si bé seria fonamentalment un treball històric, hauria d'aprofitar tot el potencial que té per fer-ne un plantejament interdisciplinari.

3.- DOCUMENTACIÓ QUE INTEGRA LA PROPOSTA

El material té cinc parts que s'han definit atesos els destinataris, docents o alumnes, i cada un té uns objectius. L'eix central és la proposta de treball amb els alumnes anomenada «Eines i recursos», i la resta està adreçada específicament al professorat.

Hi ha un primer bloc anomenat «Presentació», que conté la presentació i els objectius i la justificació de la proposta.

El segon bloc és «Elements referencials», i inclou la informació més rellevant, fruit de la recerca històrica, i destinat als docents per utilitzar-lo com a material de consulta i aprofundir el tema. Els apartats de què consta són: la construcció del sistema educatiu al segle XIX, elements de la pràctica educativa (material escolar, mètodes educatius, aules i edificis, etc.), aproximació al context sociocultural de Mataró, l'ensenyament i l'escolarització a Mataró, i un bloc d'annexos (història del sistema educatiu espanyol, etc.).

El tercer bloc és «Eines i recursos», i inclou la concreció de la proposta de treball, el material que utilitzarà el mestre amb els alumnes. Conté els objectius i orientacions didàctiques generals, les propostes de treball dividides en dos blocs: Mataró al segle XIX i els centres educatius, una relació dels materials que s'han reproduït en la proposta de treball, i altres eines i recursos complementaris i de fàcil localització (materials didàctics disponibles al CRP i entitats locals o XTEC, llibres escolars del segle XIX, materials que es poden cercar en altres fons documentals, etc.). El material que es proposa per treballar cada bloc conté una explicació introductòria sobre el tema, els objectius didàctics proposats, la relació de material d'ús per a l'alumne i

⁵. Poden iniciar l'alumne en conceptes bàsics de temps històric tractant les nocions temporals més elementals; potenciar que l'alumne se senti part integrant de la seva localitat i en valori el patrimoni, els costums i les formes de vida; iniciar-lo en el treball amb diferents fonts d'informació (a més de les documentals); etc.

per al mestre, i el material per a les activitats. No obstant això, els docents hauran d'adequar-lo al grup classe i als objectius, tot acabant de definir en cada cas els continguts que cal treballar, les activitats d'aprenentatge i les d'avaluació en dissenyar les respectives unitats de programació, en les quals inclouran els elements de la proposta que els semblin adients.

Els temes que s'han elegit han estat triats d'acord amb els objectius marcats, però alhora condicionats pels documents que podien ser consultats i vetllant perquè la seva varietat i tipologia pogués donar una possibilitat de treball al màxim d'àmplia possible i que comprengués els punts més significatius per apropar-nos a la història tant de la ciutat com dels seus centres educatius. Els dos blocs de treball que es proposen es poden desenvolupar en l'ordre que el docent cregui convenient. En concret, en el bloc de Mataró al segle XIX es proposa treballar: el context geogràfic i demogràfic, els nens i les nenes, el treball a les fàbriques, la premsa local, quants mataronins van a l'escola?, i quants saben llegir i escriure? Del bloc referent als centres educatius es proposa treballar: els primers centres educatius importants, els alumnes, els edificis i les aules, les activitats als centres d'educació primària (els programes, el reglament intern, l'horari i el calendari), els exàmens, els mestres, i l'ensenyament d'alumnes discapacitats i atuellts adaptats per a cecs.

El quart bloc conté la informació de les entitats locals que tenen arxius o fons documentals històrics de consulta pública (Arxiu Comarcal del Maresme, Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró i Biblioteca Caixa Laietana) i que col·laboren amb la proposta, i quina és la seva implicació. Conté la presentació del centre, les activitats escolars que ofereixen, les activitats que organitzen, els serveis de què disposen i la informació per posar-s'hi en contacte.

El cinquè bloc és el de bibliografia i fonts utilitzades perquè els docents puguin ampliar la informació que se'ls facilita. Conté la bibliografia classificada segons sigui didàctica, de l'apartat dels elements referencials, de la història de Mataró o dels centres educatius locals. També inclou la referència de webs amb recursos didàctics d'història general, d'història de Mataró, centres educatius locals i arxius. També s'inclouen les fonts arxivístiques més rellevants utilitzades.

La proposta inicialment estava plantejada com una maleta pedagògica amb el material imprès en paper i en servei de préstec al CRP del Maresme I - Mataró.

4.- PERSPECTIVES DE FUTUR I DIFUSIÓ

En el moment de tancar la comunicació encara s'està treballant en la proposta didàctica i s'ha iniciat el contacte amb mestres que han introduït la història local en els currículums de primària, alhora que també s'està replantejant la presentació definitiva del material.

Pel que fa a la publicació s'està valorant que també seria molt convenient, a més de disposar de la maleta, fer la publicació en web per facilitar-ne les posteriors actualitzacions i facilitar-ne i ampliar-ne la difusió. Aquesta nova orientació obeeix

al fet que preveiem que el material elaborat és susceptible de variar prou per diversos motius:

- Quan la proposta sigui experimentada per diferents centres educatius locals de ben segur que algunes de les activitats variaran i seria bo incloure les aportacions que s'hi facin.
- La predisposició dels arxius locals d'implicar-se en la proposta ens fa ser optimistes i pensar que el treball que es planteja pot ser un primer pas per potenciar i iniciar un treball conjunt de mestres i arxiviers (que en altres indrets ha estat tan positiu) al voltant d'aquest tema. Molt possiblement aquest treball es podrà canalitzar a partir del Pla de Formació de Zona de Mataró (dins del Pla de Formació Permanent del Professorat del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya).
- La informació referent a recursos didàctics varia constantment i és convenient tenir-la actualitzada.

Per aquest motiu hem sol·licitat un espai a la XTEC i estem pendents de la seva concessió.

Pel que fa a la difusió de la proposta també s'està pensant en la presentació del material en l'àmbit local amb la col·laboració tant del Centre de Recursos com de les entitats que hi col·laboren, a més de la publicació en el web del Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya com a material produït a partir d'una llicència d'estudis.

Aquesta comunicació forma part d'un projecte d'estudi que es desenvolupa gràcies a una llicència retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm. 4182, 26-7-2004).

5.- BIBLIOGRAFIA

- «Les Ciències Socials fora de l'aula» (monogràfic). A: *Guix*. Barcelona: Graó, 2002, núm. 283.
- «Los archivos en la didáctica de las Ciencias Sociales» (monogràfic). A: *Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales. Geografía e Historia*. Barcelona: Graó, 2002, núm. 34.
- BALUJA BARREIRO, J.; BENAIGES GABRIEL, A.; COBO PEREDA, E.; VIVES CORBELLA, P. «El patrimoni és meu, és nostre. Camp d'aprenentatge. Els monestirs del Císter». A: *Perspectiva Escolar*. Barcelona: Rosa Sensat, març 2003, núm. 273.
- BIOSCA FRONTERA, E.; BARROBÉS MEIX, E. «El Gaià, un riu fortificat». A: *Perspectiva Escolar*. Barcelona: Rosa Sensat, març 2003, núm. 273.
- CASAS VILALTA, MONTSERRAT (coord.). «Justificar y argumentar la historia». A: *Cuadernos de Pedagogía*. Barcelona: Praxis, 2003, núm. 320.

- CERDÀ, R.; DELGADO, M.; MAYORDOMO, A.; VALERO, J.R. *Historia de la escuela. La escuela como objeto de estudio de la historia. Orientación didáctica y praxis didáctica*. València: Nau llibres, 1997.
- COSTA I OLLER, FRANCESC. *Mataró al segle XIX*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1993.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Conferències i resum d'aportacions de les Jornades d'Innovació Educativa a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1994.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Currículum. Educació primària*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1992.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Currículum. Educació secundària obligatòria. Àrea de Ciències Socials*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1993.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Educació primària. Coneixement del Medi: Social i Cultural. Exemples d'unitats de programació 6*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1994.
- DEPARTAMENT D'ENSENYAMENT. *Jornades de Didàctica de la Història de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1995.
- DDAA. «Siglo XXI. Competencias para sobrevivir». A: Cuadernos de Pedagogía. Barcelona: Praxis, gener de 2001, núm. 298.
- DURAN, CARME; RETUERTA, M. LUZ. «Coneguem l'Arxiu. La visita comentada a l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat amb l'alumnat de primària». A: *Perspectiva Escolar*. Barcelona: Rosa Sensat, 2003, núm. 271.
- FUENTES, CONCHA. «¿Qué visión tiene el alumnado de la historia como campo de conocimiento y como materia escolar?». A: *Íber. Didáctica de la Ciencias Sociales. Geografía e Historia*. Barcelona: Graó, abril 2003, núm. 36.
- HERNÁNDEZ CARDONA, FRANCESC X. *Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia*. Barcelona: Graó, 2002.
- HERNÁNDEZ CARDONA, FRANCESC X.; SANTACANA MESTRE, JOAN; SERRAT ANTOLÍ, NÚRIA. «Arxiu obert, una experiència didàctica dels arxius municipals de districte». A: *Barcelona Educació*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2002, núm. 23.
- LLOVET, JOAQUIM. *Mataró, dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 2000.
- TREPAT I CARBONELL, CRISTÓFOL A. «El tiempo y el espacio en la didáctica de las ciencias sociales». A: *Materiales para la Innovación Educativa*. Barcelona: Graó, 1998, núm. 12.

- TREPAT, CRISTÒFOL A.; ALCOBERRO, AGUSTÍ. «Procedimientos en historia. Secuenciación y enseñanza». A: *Íber. Didáctica de las Ciencias Sociales. Geografía e Historia*. «Procedimientos en historia». Barcelona: Graó, 1994, núm. 1.
- TRIBÓ I TRAVERIA, GEMMA. «Arxius, fonts i didàctica de la història de Catalunya». A: *Balma. Didáctica de les Ciències Socials, Geografia i Història*. «Elements per a la didàctica de la història». Barcelona: Graó, 1995, núm. 2.
- TRIBÓ I TRAVERIA, GEMMA (coord.). *Didàctica amb fonts d'arxius. Llibre d'actes Primeres Jornades Ensenyament - Arxius*. Barcelona: ICE de la UB, 2002.
- ÚBEDA QUERALT, LLUÍS. «Una aproximació als arxius amb fonts orals en l'àmbit català». A: *Perspectiva Escolar*. Barcelona: Rosa Sensat 2002, núm. 265.
- VERA, P.; BANÚS, J.; BOSCH, M. *Mataró, de la ciutat del 1702 fins a l'actualitat. Materials i recursos pedagògics per al coneixement de la història de Mataró. Guia didàctica per a l'estudi de Mataró*. Mataró: Ajuntament de Mataró - Patronat Municipal de Cultura, 2002.
- VILARRASSA CUNILLÉ, A.; BLANCH GISBERT, I. *El poble, un llibre per als ciutadans*. Barcelona: Diputació de Barcelona - Xarxa de municipis - Àrea d'Educació, 2002.

«Indústria, patrons i obrers», una proposta didàctica de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa

Raquel Martín Expósito
IES Guillem Catà, Manresa (Bages)

Jordi Torner i Planell
Director de l'AHC de Manresa (Bages)

Lluís Virós i Pujolà
IES Miquel Bosch i Jover, Artés (Bages)¹

1.- INTRODUCCIÓ

Aquesta comunicació exposa un projecte d'activitat que estan preparant els autors com a col·laboració entre l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa i el professorat de secundària. Consisteix en l'elaboració d'uns materials basats en documentació original facilitada per l'Arxiu, que s'està complementant amb un material didàctic elaborat pels professors i tenint en compte les necessitats d'aprenentatge de l'alumnat. Actualment aquest projecte està en fase d'elaboració i per això aquí se n'exposen bàsicament els objectius, la metodologia i la mecànica de funcionament del treball, així com uns primers exemples de les activitats proposades. La nostra intenció és confeccionar uns dossiers adaptats a aspectes molt concrets que serveixin perquè l'alumne adquireixi una mecànica en el treball de les fonts documentals. Un segon estadi seria la publicació com a mitjà per assolir una major difusió i, també, per promoure l'intercanvi d'experiències.

Les activitats socials i culturals han esdevingut un aspecte fonamental als arxius. Bàsicament, ho podríem argumentar a través de dos elements: primer, la seva assumpció com una funció cada cop més valorada i que ha anat adquirint una major importància al llarg d'aquests darrers anys; segon, des de l'òptica dels arxius, la col·laboració amb centres d'ensenyament i la utilització didàctica de les fonts documentals obren moltes possibilitats en l'aspecte pedagògic emperò, també, en la valoració social del patrimoni documental. En definitiva, hem d'analitzar les activitats pedagògiques com un apartat en la política global dels centres arxivístics.

¹ La part de treball de Lluís Virós ha estat possible gràcies a una llicència retribuïda concedida pel Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya (DOGC núm. 4182, 26-7-2004).

En les anteriors jornades² proposàvem una tipologia dels actes de difusió prenent com a eix el públic al qual va adreçat:

1. Les activitats obertes a tots els públics (exposicions, algunes conferències, etc.).
2. Les accions adreçades a un sector de la societat però obertes al seu conjunt. Es tracta de jornades o cursos amb un important grau d'especialització.
3. Les actuacions realitzades per a un col·lectiu concret i, en aquest context, situem el món de l'ensenyament.

L'objectiu és apropar l'alumnat al món dels arxius. Aquest objectiu implica un seguit d'aspectes molt més concrets:

- coneixement dels arxius com a centres dipositaris de les fonts primàries;
- coneixement de les principals tipologies dels fons documentals (hemeroteca, fotografia, protocols notariaus, fons personals, col·leccions, etc.);
- introducció en l'ofici d'historiador;
- desenvolupament d'un esperit crític.

Així, al mateix temps que s'analitzen els documents, diaris, etc. s'intenta proporcionar als alumnes unes nocions bàsiques emperò fonamentals, per poder-se moure amb comoditat en futures recerques. Alguns dels conceptes que considerem que cal assenyalar són: arxiu, fons documental, quadre de fons, quadre de classificació, inventari, signatura sistemàtica, signatura topogràfica, etc.³

Des del punt de vista de l'educació secundària, enfoquem aquests materials perquè siguin utilitzats en el segon cicle de l'educació secundària obligatòria (ESO), a tercer o a quart segons el projecte curricular que utilitzi cada departament didàctic de Ciències Socials. També es poden utilitzar per a l'assignatura d'Història del Món Contemporani de primer de batxillerat, amb l'objectiu d'introduir l'alumnat en el treball d'arxiu amb fonts primàries abans del treball de recerca de segon de batxillerat. D'altra banda, i a conveniència dels centres, aquesta activitat oferta per l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa es pot incloure com a part dels crèdits de síntesi.

Els objectius didàctics que cal que assoleixi l'alumnat serien:

- Aprofundir el coneixement d'un tema per mitjà de l'ús de fonts primàries originals.
- Ser capaç de seleccionar la informació necessària i relacionar-la.
- Aprendre a resumir-la i a buidar-ne els continguts.

². TORNER (2002).

³. Com a referència utilitzaríem la *Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC)*, que es pot veure a DDAA (2005). La seva versió provisional va ser presentada el maig del 2005 a Terrassa.

- A partir d'aquest treball previ, ser capaç d'arribar a unes conclusions que li donin una nova visió del tema seleccionat
- Aprendre a contrastar informació de procedència diversa amb esperit crític.

Des d'un àmbit més general, amb aquesta activitat es vol potenciar els següents objectius d'ús corrent a les programacions didàctiques d'ESO i batxillerat:

- Valoració de la convivència cívica i social dels valors democràtics.
- Formació d'opinió pròpia a partir del conjunt de dades o fets i del coneixement de les interpretacions d'altres.
- Defensa dels drets, les llibertats i el patrimoni de la comunitat.

2.– TEMES

El projecte a llarg termini té en compte el treball de col·laboració de més professors, generalment de Geografia i Història, amb l'Arxiu Històric Comarcal, però per iniciar aquest camí s'ha triat el tema «Indústria, patrons i obrers» perquè és molt general, accessible a l'alumnat amb diferents nivells d'aprenentatge i perquè incideix plenament en els tres apartats bàsics de qualsevol programació didàctica dels nivells a què es destina l'activitat: procediments; continguts; actituds, valors i normes. Una altra de les raons de la tria és que la documentació de la història contemporània és molt més fàcil de fer accessible a l'alumnat d'ESO que la de qualsevol altre període històric. Entre els diferents tipus de documentació que es proposen a continuació, la premsa és el que sol despertar un major interès entre l'alumnat.

Per a més endavant han quedat altres temes com les entitats, els organismes i les institucions locals, la percepció geogràfica, les personatges famosos, la família, les empreses i un llarg etcètera, que dependrà dels gustos i les motivacions del professorat que acabi col·laborant en el projecte.

Aquesta vegada s'ha triat el tema de la indústria perquè pot ser treballat des de molts punts de vista (és susceptible d'un treball interdisciplinari que pot anar més enllà de les ciències socials), ha generat molta documentació i molt diversa i és un dels temes recurrents a la comarca del Bages, que, com es mostra en alguns treballs recents,⁴ és un territori pioner i d'una importància cabdal per entendre la industrialització catalana. De cara als interessos i a les programacions didàctiques que afecten l'alumnat de catorze a disset anys, s'ha optat per tractar aquest tema tan ampli des de cinc vessants: els patrons, els obrers, el conflicte social, l'empresa i el seu context econòmic, la tecnologia i les fonts d'energia. Tot i que la cronologia del tema comprèn els segles XIX i XX, la majoria dels documents que es presenten fan referència als quatre decennis que van de 1880 a 1920 (excepte el contracte

⁴. SOLÀ (2004).

de constitució d'una empresa, que és molt anterior però que té l'avantatge d'haver estat contextualitzat en una obra d'història sobre la industrialització).⁵

El dossier didàctic, amb el subtítol més específic de «Manresa fa cent anys: una societat industrial», està estructurat en dues grans parts, una de metodològica o arxivística i una altra d'històrica i didàctica. En la primera part es treballa bàsicament el coneixement de les fonts que utilitzarà l'alumnat (en aquest cas la premsa, les actes de la Junta Local de Reformes Socials, els contractes de formació d'empreses, les fotografies d'obersers o d'instal·lacions i edificis industrials, plànols d'indústries o d'habitatge obrer, el resultat de les inspeccions de màquines de vapor, pasquins obrers, etc.). De cada tipologia documental es fa una breu descripció que inclou la seva procedència i la utilitat que tenia en el moment que es va produir, el tipus de dades que ens dóna i la manera com se'n pot extreure informació (qualitativa, seriada, amb fitxes, amb resums, etc.). En definitiva, comprèn els aspectes que hem definit com a objectiu d'apropar l'alumnat a l'arxiu.

La segona part està encapçalada per una breu síntesi del concepte d'*industrialització*, que no vol substituir el que diuen els manuals escolars a l'ús, sinó que vol introduir el tema tot relacionant-lo amb les fonts que es treballaran i amb els aspectes més propers a la història del territori de l'arxiu i del previsible alumnat, la comarca de Bages i, en especial, la ciutat de Manresa i els pobles més industrials. Per fer l'activitat més propera a cada centre escolar, s'està valorant la possibilitat d'incloure documents locals de diversos pobles (a escollir en última instància pel professor) sempre que això sigui possible. La resta de la segona part tracta diferencialment cadascun dels cinc temes proposats uns paràgrafs més amunt: el món dels obrers (condicions de vida, de treball, feminització de la mà d'obra, relacions de jerarquia, habitatge, etc.); el món dels patrons (la vida burgesa, habitatge, relacions socials, etc.); el conflicte social (tant des d'un punt de vista genèric –la lluita entre capital i treball, el concepte de vaga– com concret –les vagues més importants, els locauts, els mecanismes de pressió d'ambdues parts i els mitjans de pacte–;⁶ l'empresa i el context econòmic (la constitució de societats, la seva evolució amb el temps, la política comercial proteccionista, el cotó i la industrialització, etc.), i la tecnologia i les fonts d'energia (el vapor i la turbina hidràulica, l'electricitat, el treball amb el teler, amb la màquina de filar).

3.– METODOLOGIA I MECÀNICA DE L'ACTIVITAT

Com s'ha dit, aquesta activitat està pensada perquè formi part del treball d'un crèdit obligatori de Ciències Socials del segon cicle de l'ESO, d'un tema de primer

⁵ *Ibidem.*

⁶ No cal dir que el tractament d'aquests temes es fa des d'un punt de vista neutre o informatiu, ja que és cada alumne qui ha d'arribar a una opinió després de veure la documentació original. En aquest sentit ens hem volgut allunyar de les visions que culpen els patrons de la situació dels obrers, tant de moda entre una part del professorat i que procedeix d'un pseudomarxisme mal entès.

de batxillerat o d'una part d'un crèdit de síntesi. Per això es preveu que la seva duració estigui entre una i dues setmanes (unes sis hores de la matèria).

S'inicia amb un treball previ a l'aula que consisteix en la presentació del tema per part del professorat amb l'ajut del dossier didàctic fet per l'Arxiu i del manual o dossier que es faci servir habitualment a classe. En aquesta sessió es presenta l'activitat com la possibilitat d'abordar un tema des de la pràctica i de dur a terme el treball dins l'aula i a les instal·lacions de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa.

La segona sessió, ja a l'Arxiu, consisteix en una visita a la instal·lació en què els alumnes vegin la funció i la utilitat i les seccions d'un arxiu històric. Posteriorment, es visitarà una petita exposició amb el material original que es farà servir dins l'activitat i es mostrarà als alumnes com es fa la petició de documentació en un arxiu. Ells mateixos ompliran les fitxes de comanda d'acord amb les indicacions del professorat i del dossier didàctic, i el personal de l'arxiu lliurarà als diferents grups de treball unes còpies de qualitat de la documentació sol·licitada.

El treball de l'alumnat, sobre aquestes còpies, es farà a l'aula i consistirà primer en el buidatge d'informació per mitjà de fitxes prèviament preparades i publicades al dossier. Aquestes fitxes són de diversos tipus en relació amb la mena de documentació a què es refereixin, i contenen transcripcions, bases de dades en les quals cal omplir camps diversos, descripcions guiades amb preguntes per a les fotografies o quadres estadístics per a la documentació quantitativa.

Un cop acabada la recopilació d'informació, a la sessió següent es fa un treball per grups de posada en comú per mitjà d'una guia de qüestions sense resposta inclosa en el dossier didàctic. D'aquesta feina n'ha de sortir un breu treball escrit que es lliurarà al professor responsable de grup i que formarà part de l'avaluació de l'activitat.

Finalment, en una darrera sessió, els grups d'alumnes faran una breu exposició de la part del tema que els ha correspost. Aquesta activitat també formarà part de l'avaluació i es valorarà específicament la capacitat de síntesi i d'anàlisi de la informació obtinguda. Al final d'aquesta darrera sessió es preveu passar a l'alumnat una enquesta de valoració de l'experiència que permeti millorar-ne l'execució en el futur.

Pel que fa a la periodització, es preveu posar en pràctica l'activitat a partir de la prefiguració del dossier didàctic, més o menys a mitjan curs 2005-06. A partir d'aleshores es posarà en pràctica amb grups pilot dirigits pels professors que signen aquesta comunicació per tal d'anar polint aspectes metodològics i de funcionament que facin l'activitat més útil als ensenyants, a l'Arxiu i a l'alumnat. Un cop feta aquesta tasca, s'abordarà la publicació del material, en primer lloc en format imprès i, més endavant, s'estudia la possibilitat de mantenir-lo al futur web de l'Arxiu, que està en fase de projecte. En aquest cas es podrien arribar a publicar fins i tot les fotografies del material que s'utilitza per a l'activitat.

4.- EXEMPLES DE PROPOSTES D'ACTIVITATS

4.1.- Hemeroteca

1) Fitxa

Arxiu Comarcal de Manresa

Hemeroteca

Diari: *La Voz Manresana. Periódico Católico de Avisos y Noticias* (1889-1890)

Signatura Topogràfica: G. 115

Activitat: lectura dels diaris dels dies 22-03, 29-03, 24-05, 06-06, 02-08; tots de 1890.

2) Fitxa

Arxiu Comarcal de Manresa

Hemeroteca

La Montaña. Periódico Federal (1889-1890)

Signatura topogràfica: G. 61

Activitat: lectura dels diaris: 02-03, 16-03, 23-03, 30-03, 06-04, 04-05, 27-07, 03-08; tots de 1890.

3) Fitxa

Arxiu Comarcal de Manresa

Hemeroteca

El Eco Posibilista. Órgano del Partido Republicano Gubernamental del Distrito de Manresa (1885-1891)

Signatura topogràfica: G.73

Activitat: lectura dels diaris: 02-03, 09-03, 16-03, 23-03, 30-03, 06-04, 13-04, 20-04, 27-04, 04-05, 29-07, 17-08, 07-09; tots de 1890.

L'alumne haurà de recollir quina informació ens ofereix sobre la vaga de 1890 i fer-ne un resum. S'aniran plantejant un seguit de qüestions: la informació que ens dóna va acompanyada d'opinions...; apareix en un lloc destacat del diari o per contra de forma secundària; llenguatge que utilitza, titulars...

També se'ls facilitarà un diari sencer per fer una primera aproximació a la seva línia periodística. Cada grup exposarà el tema segons el diari que haurà treballat. I al final el professor exposarà el tema.

4.2.– Fons municipal

Fitxa 1

Arxiu Comarcal de Manresa

Fons documental de la Ciutat de Manresa

Llibre d'Actes de la Junta Local de Reformes Socials (1908-1914)

Activitat: lectura de les actes del 26 de novembre de 1908; 30 de gener i 30 de març de 1911.

A través de la lectura de les actes l'alumne haurà de veure quines competències exercia la institució, la formació de les juntes, la problemàtica que era objecte de la seva preocupació, etc.

Servirà per introduir la problemàtica social en el món del treball a començaments del segle xx.

4.3.– Fons notarial

Fitxa 1

Arxiu Comarcal de Manresa

Fons notarial

Notari Gaietà Mas. Manual de 1815.

Sig. Topogràfica 5548

Constitució d'una societat. Quins elements s'hi tenen en compte, quins elements es poden extreure del funcionament d'una societat.

5.– BIBLIOGRAFIA

CABANA I VANCELLS, F. (1991), *Fàbriques i empresaris. Els protagonistes de la revolució industrial a Catalunya (vol. 2): Cotoners; i (vol. 3): llana, seda, gènere de punt, lli, jute i acabats*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

COMAS, Francesc; Serra, Josep A.; Serra, Joan M. (1994), *Guia didàctica de la industrialització*, suplement de la *Miscel·lània d'Estudis Bagenacs*, núm. 6, Centre d'Estudis del Bages, Manresa.

DDAA. *Dona i treball tèxtil. Sabadell, 1900-1960*. Sabadell: Ed. Museu d'Història de Sabadell, 1999, 132 pàg.

DDAA. *Norma de descripció arxivística de Catalunya (NODAC). Versió provisional*. Terrassa: Direcció general del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya i Associació d'Arxivers de Catalunya, 2005.

- ENRECH, CARLES. *El pla contra la muntanya. La crisi de la indústria tèxtil del pla i la colonització fabril de la muntanya (1874-1904)*. Alguaire: Ed. de la Universitat de Lleida i Patronat Josep Lladonosa, 2003, 196 pàg.
- FERNÁNDEZ, MAGDA; FONT, ESTHER. *Energia. Una proposta interdisciplinària. ESO. Guies didàctiques 1*. Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya, 1998.
- FLORES, PEDRO. *Las luchas sociales en el alto Llobregat y Cardener. Contribución a la historia de Manresa y comarca*. Barcelona: ed. de l'autor, 1981, 382 pàg.
- LLONCH, MONTSERRAT (ed.). *Treball tèxtil a la Catalunya contemporània*. Lleida: Pagès Editors, 2004, 208 pàg.
- MARTÍN, RAQUEL; VIRÓS, LLUÍS. «Possibilitats didàctiques de les fonts arxivístiques del Bages», a Gemma Tribó (coord.), *Didàctica amb fonts d'arxius. Llibre d'actes. I Jornades Ensenyament-Arxiu*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, 2002, pàg. 221-230.
- MATAS, PILAR; VILA, RAMON; VIRÓS, LLUÍS. «Els moviments socials contemporanis al Bages. Una crítica bibliogràfica». A: *II Jornades de Joves Historiadors i Historiadors*. Barcelona: 20, 21 i 22 d'octubre de 1988, s/p.
- OLIVERAS, JOSEP. *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985.
- OLIVERAS, JOSEP. *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*. Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986.
- SARRET I ARBÓS, JOAQUIM. *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa*. Manresa: Impremta de Sant Josep, 1923.
- SERRA, JAUME. *El moviment obrer a les comarques del Bages i del Berguedà durant la II República, 1930-1936*. Manresa: Ed. Institució Cultural Dovella i Centre d'Estudis del Bages, 1988.
- SERRA, JAUME. «Els conflictes socials». A: Manuel Riu (dir.), *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*. Manresa: Angle Ed. i Fundació Caixa de Manresa, 1991, pàg. 31-67.
- SERRA, ROSA. *La colònia Vidal*. Quaderns de didàctica i difusió 6. Terrassa i Puig-Reig: Museu de la Ciència i la Tècnica de Catalunya. Museu Colònia Vidal, 1995.
- SERRA, ROSA. *Colònies tèxtils de Catalunya*. Manresa: Fundació Caixa de Manresa i Angle Editorial, 2001.
- SERRALLONGA, JOAN; MARTÍN, JOSEP L. *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*. Sant Quirze de Besora: Ed. Gombau de Besora Associació Cultural, 1992, 304 pàg.
- SOLÀ, ÀNGELS. *Aigua, indústria i fabricants a Manresa (1759-1860)*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, Col·legi d'Enginyers Tècnics Industrials de Manresa

i Demarcació de la Catalunya Central del Col·legi d'Enginyers Industrials de Catalunya, 2004, 296 pàg.

- TORNER, JORDI. «L'experiència d'un arxiu comarcal: Arxiu Històric Comarcal de Solsona i el món de l'ensenyament (1995-2000)». A: Gemma Tribó (coord.), *Didàctica amb fonts d'arxius. Llibre d'actes. I Jornades Ensenyament-Arxius*. Barcelona: Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona, 2002, pàg. 303-307.
- TORRAS, MARC; MASATS, BARTOMEU; VALDENEBRO, RAQUEL; VIRÓS, LLUÍS. *Catàleg dels protocols notariais de Manresa*, Lleida: Pagès Editors i Fundació Noguera, 1993, col·l. Inventaris d'Arxius Notariais de Catalunya, núm. 15, 2 vol., 774 pàg.
- VILA, RAMON; VIRÓS, LLUÍS. «Cambio técnico y conflicto social en la industria de las cintas de algodón (Manresa, 1890-1919)». A: C. Arenas, A. Florencio, J. Pons. (ed.), *Trabajo y relaciones laborales en la España contemporánea*. Sevilla: Mergablum Edición y Comunicación, 2001, pàg. 505-520.
- VILA, RAMON; VIRÓS, LLUÍS. «La transformació del sector vetaire a Manresa (1890-1919)». A: *Dovella, Revista Cultural de la Catalunya Central*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2003, núm. 82, pàg. 13-21.
- VIRÓS I PUJOLÀ, LLUÍS. «Sant Vicenç de Castellet, un model d'industrialització sobtada (1850-1936)». A: *XLIV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sant Vicenç de Castellet (Bages), 20-21 d'octubre 2001, Acta, ponències i comunicacions*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 2002.

El Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Balanç i perspectiva¹

Miquel Pérez Latre

Arxiu Nacional de Catalunya - Servei Didàctic

1.- INTRODUCCIÓ

Ara fa tres anys, amb motiu de les *Primeres jornades Ensenyament-Arxius* dedicades a la Didàctica amb fons d'arxius, es presentà una proposta pensada com a model de funcionament d'un servei didàctic a l'Arxiu Nacional de Catalunya, resultat d'una llicència d'estudis atorgada a Pilar Reverté i Vidal. Afortunadament, aquell projecte, una vegada assumit per la institució, ens permet parlar avui d'un projecte materialitzat i en marxa. La voluntat dels qui a hores d'ara en formem part és avaluar el camí fet i reflexionar en quina direcció volem continuar avançant. Aquesta comunicació analitza l'evolució i els resultats de la feina feta durant els darrers tres anys i proposa tot un seguit d'actuacions per al futur, tot pensant en la consolidació definitiva del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya (SDANC).

A l'inici, la necessitat d'un Servei Didàctic a l'Arxiu Nacional de Catalunya va néixer de la creixent constatació d'una àmplia base d'interessos comuns entre el món dels arxius i el de l'educació. D'una banda, els arxius del nostre àmbit territorial, molt especialment els que gaudeixen d'un arrelament local més fructífer, han desenvolupat en els darrers anys com més va, més iniciatives encaminades a la difusió dels seus fons entre el públic escolar. De l'altra, l'escola, a la recerca de noves metodologies didàctiques i d'un contacte més extens amb tota mena d'institucions i infraestructures culturals, tendeix a aprofitar els nous recursos que el medi li ofereix. En aquest context, el nostre Servei Didàctic cerca facilitar l'aprenentatge de la història a través de la mateixa recerca.

¹. Aquesta comunicació s'acull, com la resta de les publicacions del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya, a l'empara de l'Acord específic de col·laboració entre el Departament d'Educació i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya per al desenvolupament del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

2.- AVALUACIÓ DEL PROJECTE INICIAL

2.1.- Les bases arxivístiques i didàctiques

En el seu desenvolupament, el Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya ha seguit fil per randa el plantejament inicial d'objectius apuntat a l'inici. Des de la perspectiva arxivística, ha procurat introduir els usuaris en la descoberta dels arxius com a institució, en la utilització correcta dels seus serveis, en el coneixement de l'organització dels fons documentals i en l'ús dels instruments de descripció. En definitiva, ha procurat que els docents i els alumnes veiessin en l'arxiu un auxili eficaç a l'hora de plantejar metodològicament i empíricament el seu apropament al passat. Des de la perspectiva dels ensenyants, el SDANC ha esperonat l'aprenentatge mitjançant el contacte directe amb el document, la capacitat de selecció dels documents més adients i la utilització d'una acurada metodologia de la recerca, l'aplicació de tècniques d'observació i sistematització de la informació, i la contextualització de les recerques particulars en el cos epistemològic de la història.

Aquests objectius inicials demanaven un esquema de servei dotat d'unes característiques ben determinades que n'han orientat en tot moment el desenvolupament. Procurem construir un servei obert a les demandes de tot tipus de docents i alumnes; ser capaços de guiar-los en els seus diversos nivells de capacitat i d'interessos; oferir-los tota aquella informació complementària que els permeti interpretar satisfactòriament els documents i interrelacionar-los, construint un itinerari propi de recerca que els faci autònoms. Les accions del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya dissenyades amb aquests objectius i característiques han donat com a resultat a hores d'ara la seva, esperem, definitiva consolidació.

2.2.- Les bases humanes i materials

Les bases humanes i materials del projecte inicial del servei apuntades en les I Jornades Ensenyament-Arxiu, ara fa tres anys, han estat sens dubte reforçades, mitjançant una notable consolidació del marc institucional. El Pla d'Actuació Arxivística a Catalunya 2004-2007, elaborat per la Subdirecció General d'Arxius del Departament de Cultura, va incloure com a primer objectiu, dins l'apartat titulat «Projecció dels arxius a la societat», establir un conveni amb el Departament d'Educació per a la implantació progressiva de serveis pedagògics als arxius comarcals, així com la potenciació de les experiències pilot, entre d'altres la de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Com a resultat de la voluntat d'impulsar aquest objectiu per part dels dos departaments del govern implicats es va signar, el 18 de novembre de 2004, l'Acord marc de col·laboració entre el Departament de Cultura i el Departament d'Educació per al desenvolupament de serveis didàctics a diversos arxius. L'acord marc fixà les bases generals de col·laboració durant el període 2004-2007, respectivament, entre la Subdirecció General d'Arxius i la Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa, en relació amb tots els arxius històrics de la Generalitat de Catalunya. El

pacte cinquè de l'acord marc esmentat va preveure la signatura d'acords específics per a cadascun dels arxius implicats en el procés d'implantació dels serveis didàctics. L'Arxiu Nacional de Catalunya va ser el primer a acollir-se a aquesta possibilitat, mitjançant un Acord específic de col·laboració entre el Departament d'Educació i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya per al desenvolupament del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya, que va rebre la signatura definitiva el 21 d'abril de 2005.

Mitjançant el nou marc jurídic definit per ambdós acords, el Departament de Cultura s'ha compromès a aportar el suport professional i tècnic de personal de plantilla de l'Arxiu Nacional de Catalunya, així com els recursos materials d'infraestructura (amb l'habilitació de dos espais específicament dedicats al Servei, situats a l'àrea de l'Arxiu dedicada a la consulta per part d'usuaris externs), el maquinari informàtic adequat i els recursos d'administració necessaris. Així és d'ençà de setembre de 2003, en què un arxiver hi dedica divuit hores setmanals. Molts altres tècnics hi han col·laborat i hi col·laboren puntualment, sobretot a l'hora de definir els criteris arxivístics que han d'orientar les tasques del Servei Didàctic. L'Arxiu Nacional de Catalunya, a més, hi ha destinat i hi destinarà recursos propis per a l'elaboració de materials didàctics i instruments de descripció d'ús intern, assumirà el disseny i la posada en marxa del programari corresponent al mòdul informàtic propi del Servei Didàctic i finançarà la digitalització de la documentació seleccionada.

De la seva banda, el Departament d'Educació s'ha compromès a facilitar de manera estable, a través del tràmit administratiu habitual, la participació en el Servei Didàctic de docents encarregats d'impulsar amb els seus coneixements didàctics el bon funcionament del servei. En aplicació d'aquest compromís, ha estat atorgada una tercera comissió de serveis que permetrà a una docent el treball en plena dedicació al servei durant el proper curs 2005-06 (com ho ha estat durant els cursos 2002-03 i 2004-05). Així mateix, el Departament d'Educació ha ofert la col·laboració de la Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya (XTEC) en l'accés al programari informàtic dissenyat pel Servei Didàctic. Finalment, els dos departaments del Govern català col·laboraran en la difusió dels materials didàctics produïts. En definitiva, aquesta normativa dona aixopluc al Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya, dotat d'uns objectius de treball i d'unes activitats dissenyades acuradament en la fase inicial del seu desenvolupament, i li confereix l'estabilitat de mitjans humans i materials necessària per dur a terme les seves activitats de manera més planificada i eficient.

3.- L'EVOLUCIÓ DEL SDANC

3.1.- El desenvolupament d'una aplicació informàtica pròpia

La creació d'una aplicació informàtica que permetés la cerca a través de diferents variables i la visualització de la documentació seleccionada per part dels nostres usuaris han estat els elements nuclears en el desenvolupament del Servei Didàctic

de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Durant el període 2002-2004, després de la corresponent definició bàsica dels criteris que havien d'orientar aquesta tasca, es van seleccionar 1.817 documents, de considerable diversitat tipològica i temàtica, corresponents a cinc fons de l'ANC (*Castanyer*, 332; *Marquesos de Castelludosrius*, 164; *Rafael Carreras i Bulbena*, 51; *Generalitat de Catalunya (Segona República)*, 324, i *Generalitat de Catalunya (exili)*, 943).

Després d'un període provisional de funcionament a través d'un programari estàndard adaptat des del mateix servei (que fou presentat detalladament en la comunicació lliurada a les *I Jornades Ensenyament-Arxius*), a partir de 2003, el centre ha assumit el finançament d'una aplicació informàtica dissenyada des de l'Àrea de Tecnologies de la Informació i les Comunicacions del Departament de Cultura. Aquesta aplicació estarà relacionada amb el programari *Gestió de l'Arxiu Nacional de Catalunya (GANC)*, concebut amb la finalitat de gestionar tots els processos arxivístics del centre des de l'ingrés de la documentació fins a la consulta per part dels investigadors. Aquesta connexió permetrà al Servei Didàctic disposar de la descripció dels fons documentals realitzada per les corresponents àrees tècniques de l'arxiu (àrea de Fons de l'Administració, àrea de Fons Històrics i àrea de Fons d'Imatges, Gràfics i Audiovisuals) i complementar-la amb aquells altres elements descriptius de caràcter didàctic que la facin més accessible als usuaris escolars.

En aquest sentit, el Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya oferirà sempre una descripció a nivell de document simple, potenciada amb la capacitat d'accedir a cada fitxa mitjançant cerques simples i combinades per descriptors temàtics, onomàstics i toponímics. A més, l'usuari disposarà d'informació complementària en cada cas sobre el descriptor i el tipus de document triat. No cal dir que el disseny dels criteris de selecció dels termes autoritzats com a descriptors i l'estudi de les seves relacions jeràrquiques han estat i continuen sent a hores d'ara unes de les feines principals del servei. El suport de la resta d'àrees tècniques de l'arxiu ha estat clau en aquest laboriós procés de definició inicial.

A hores d'ara, l'aplicació es troba pràcticament enllestida pel que fa al disseny del mòdul de producció, és a dir, la versió del programari que servirà per al treball intern de selecció i descripció de la documentació per part del Servei Didàctic. Són prou avançats, així mateix, els treballs relatius a la configuració dels mòduls de consulta a les instal·lacions de l'ANC i a través de la xarxa global d'Internet, que, juntament amb la fitxa de descripció, permetran la visualització de les imatges digitalitzades corresponents als documents textuais i no textuais seleccionats, així com la impressió (sempre en forma controlada) de còpies dels mateixos en baixa resolució i sobre un suport de paper convencional.

Aquestes eines informàtiques han estat configurades amb el propòsit que puguin resultar també útils en el futur a altres arxius integrats en el Sistema Arxivístic de Catalunya i que els seus continguts puguin difondre's a través de la Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya (XTEC). Confiem que al llarg de l'any 2006 el funcionament d'aquesta aplicació a ple rendiment esdevingui una utilíssima realitat i que amb la selecció de nova documentació es construeixi un recurs eficaç per als estudiants i docents de Catalunya.

3.2.– L'atenció als treballs de recerca de batxillerat

Afortunadament, actualment podem oferir un balanç estadístic prou representatiu dels nostres usuaris. Durant l'any 2003, el Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya va col·laborar en la realització de vint treballs de recerca, elaborats per trenta-cinc alumnes. Al llarg del 2004, aquest nombre ha augmentat fins a vint-i-vuit recerques, dutes a terme per quaranta-sis alumnes. La procedència geogràfica dels nostres usuaris, fortament concentrada al Vallès Occidental (65%) i a les comarques veïnes del Barcelonès (22%) i del Baix Llobregat (9%), ha estat la següent:

Població	2003	2004	Total
Sant Cugat del Vallès	12	20	32
Barcelona	14	10	24
Rubí	-	4	4
Sant Quirze del Vallès	-	4	4
Esplugues de Llobregat	1	1	2
Cerdanyola del Vallès	-	1	1
Corbera de Llobregat	1	-	1
Hospitalet de Llobregat, l'	1	-	1
Mataró	1	-	1
Olot	1	-	1
Prat de Llobregat, El	-	1	1
Prats de Rei, Els	-	1	1
Reus	-	1	1
Ripollet	-	1	1
Sant Andreu de la Barca	1	-	1
Sant Joan Despí	-	1	1
Sant Just Desvern	1	-	1
Santa Coloma de Gramenet	1	-	1
Seu d'Urgell, La	1	-	1
Viladecans	-	1	1

Convé destacar, pel que fa al 2004, la tendència a la concentració dels treballs de recerca en aspectes polítics, econòmics i socials del segle xx. Temàticament diversos, en destaquem els relacionats amb la Setmana Tràgica, l'economia catalana dels anys trenta, la Guerra Civil (analitzada des del cartellisme a l'Olimpíada popular, passant per les txeques de Barcelona i els camps de treball de la rereguarda republicana), el primer franquisme (amb aproximacions socials i de gènere a la repressió i a la

precària situació de la llengua catalana) o la lluita antifranquista de les acaballes del règim (amb estudis sobre el cas Puig Antich o les activitats clandestines del PSUC). Així mateix, no han mancat treballs dedicats genèricament a l'actual moviment per a la recuperació històrica o a l'organització de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Consultes de Fons de l'ANC	2003	2004	Total
Generalitat de Catalunya (Segona República)	25	52	77
Generalitat de Catalunya (exili)	15	26	41
Brangulf (fotògrafs)	10	19	29
Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC)	-	22	22
Notizario del Corpo de Truppe Volontarie	13	2	15
Compañía General de Tabacos de Filipinas, SA	-	8	8
Institut Escola	5	1	6
Maquinista Terrestre y Marítima, SA, La	-	4	4
Lluís Companys i Jover	-	4	4
Marquesos de Castellodosrius	2	1	3
Castañer	-	3	3
Cía. de FFCC de Tarragona a Barcelona y Francia	-	2	2
Gabriel Casas i Galobardes	-	2	2
Guillem Martínez / Caputxinada	-	2	2
Sociedad Española de Carburos Metálicos, SA	-	2	2
Centre Penitenciari d'Homes de Barcelona	-	1	1
Francesc Macià	-	1	1
Josep Maria Sagarra i Plana	1	-	1
Total	71	152	223

Durant el trienni 2002-2004, el primer de plena activitat del nostre Servei Didàctic, els usuaris han disposat d'una àmplia oferta. En primer lloc, d'una petita biblioteca d'aula on s'apleguen instruments de descripció, catàlegs d'exposicions dutes a terme a l'ANC amb els seus fons documentals, publicacions en què el centre ha col·laborat, llibres de text de Batxillerat homologats facilitats amablement per nou de les principals editorials catalanes, així com llibres bàsics de suport als principals temes de recerca dels nostres usuaris i de caràcter auxiliar per a una correcta interpretació dels documents. Aquells, a més, han tingut accés de forma orientada i controlada a la biblioteca de la sala de consulta de l'Arxiu, així com a algunes de les col·leccions de premsa de la seva hemeroteca.

Així mateix, se'ls ha facilitat orientació metodològica bàsica i han gaudit de la possibilitat de consultar la nostra bossa de recerca, formada per treballs elaborats amb la consulta de documents de l'arxiu, que ofereixen idees d'organització i

permeten recuperar i aprofundir itineraris de recerca ja encetats per altres usuaris. Depenent del seu objectiu de treball, han tingut l'oportunitat guiada de conèixer l'aplicació GANC, han rebut una presentació específica sobre l'arxiu o han pogut entrevistar-se amb algun dels tècnics que treballen al centre.

Una vegada lliurats els treballs, hem facilitat als tutors, en forma d'informe valoratiu, tota la informació relativa al nostre seguiment: una relació de tots els recursos utilitzats i les consultes documentals fetes pels alumnes, juntament amb observacions sobre el compliment d'alguns dels objectius previstos per la normativa actual per al desenvolupament del treball de recerca de batxillerat, amb la finalitat de facilitar l'avaluació dels tutors. L'elaboració d'aquesta informació ha estat possible gràcies a la construcció d'una base de dades des de la qual, a més, es visualitzen les principals estadístiques relatives als usuaris del nostre servei.

En total, doncs, s'han atès 608 consultes, amb un notable augment progressiu (183 el 2003 i 426 el 2004). Presentem de forma separada en dues taules les que afecten estrictament els fons documentals de l'arxiu d'aquelles altres que fan referència a la consulta d'altres materials o a la recepció d'orientacions i altres serveis.

Orientació, biblioteca i hemeroteca	2003	2004	Total
Consultes de la biblioteca d'aula	37	115	152
Col·lecció del diari La Vanguardia	42	35	77
Consultes de la biblioteca de sala de consulta	17	48	65
Orientació metodològica	10	21	31
Col·lecció del Diari de Barcelona	3	26	29
Consultes de la bossa de recerca	-	13	13
Col·lecció de la revista Paris-Match	-	9	9
Consulta de l'aplicació GANC	-	3	3
Entrevista a tècnics de l'ANC	3	-	3
Col·lecció de la Gaceta de Madrid	-	2	2
Presentació de l'ANC	-	1	1
Visita a les instal·lacions de l'ANC	-	1	1
Total	112	274	386

3.3.- Les visites de grup a l'Arxiu Nacional de Catalunya

Una altra de les funcions del Servei Didàctic ha estat donar perfil propi a l'atenció dispensada a tots aquells grups d'escolars que, des de sempre, s'han apropiat a l'ANC amb la voluntat de conèixer la institució i les seves funcions. Per aquest motiu, a més del breu audiovisual institucional i de l'itinerari per les instal·lacions de què gaudeixen la resta dels grups de visitants, ha estat dissenyada la projecció d'una presentació multimèdia en la qual s'analitzen de forma entenedora alguns dels con-

ceptes bàsics necessaris per a una millor comprensió de la visita per part del públic escolar. Dividida en tres parts, aquesta presentació mostra què és un document, què és un arxiu en termes prou genèrics i què és l'Arxiu Nacional de Catalunya.

Quan els grups de visitants inclouen alumnes que es troben en període de preparació i orientació per a l'inici de treballs de recerca de batxillerat, en el decurs de la visita s'ofereix una explicació senzilla del funcionament del Servei Didàctic i de les possibilitats de suport que els pot oferir en la seva recerca. Ha estat una preocupació constant en la preparació de les visites per part del Servei Didàctic, la necessitat de conèixer prèviament i planificar amb els docents quines són les característiques i els interessos preferents del grup, i quina adaptació concreta del discurs general cal fer en cada cas.

En tractar-se d'una oferta existent abans de la posada en marxa del Servei Didàctic, el nombre de visitants durant el bienni 2003-2004 s'ha mantingut en un nivell estable, sumant-hi més de mig miler de professors i alumnes. Encara amb més exactitud que en el cas dels treballs de recerca abans esmentats, la procedència dels nostres visitants s'ha ajustat a l'àrea geogràfica més propera a l'arxiu: Vallès Occidental (43,1%), Barcelonès (42,7%) i Baix Llobregat (14,2%). Pel que fa als nivells educatius de procedència dels nostres visitants, els alumnes de batxillerat (actualment, objectiu prioritari del nostre Servei Didàctic, en la seva fase inicial) han estat el gruix més important (51,2% en total, repartits entre un 34,5% de primer curs i un 16,7% de segon), seguits dels estudiants d'ESO (19,3%), cicles formatius de grau mitjà (15%) i de grau superior (10,2%).

3.4.– Les publicacions pròpies de l'SDANC

3.4.1.– Col·lecció Les claus de la història

Organitzada en carpetes de caràcter temàtic on s'inclou la reproducció en facsimil d'un conjunt de documents acuradament seleccionats pel seu valor pedagògic, les activitats didàctiques que permeten interpretar-los i els recursos de suport en la recerca considerats més adients. Les activitats proposades, adreçades a l'alumnat de l'ESO i el batxillerat, han estat dividides en blocs que es poden treballar en conjunt o aïlladament. Cada un d'aquests blocs pot seguir diferents itineraris segons el nivell educatiu de l'alumnat. Fins avui han sortit a la llum dos exemplars:

- *L'Spiridion, el darrer viatge*: explica les característiques d'un viatge comercial i permet l'anàlisi del comerç marítim del segle XIX, el paper de les companyies i la formació del capital industrial en temps de profunds canvis econòmics. Inclou setze documents textuais, procedents del *Fons Castañer*.
- *Solidaris en defensa de la llibertat. Refugiats de guerra a Catalunya (1936-1939)*: permet analitzar el conflicte des del vessant més humà, potser el menys habitual, a través de la documentació que integra el *Fons Generalitat de Catalunya (Segona República)*. Aplega vint-i-nou documents d'imatge (fotografies i postals) i trenta-sis documents textuais, una part dels quals

procedeixen dels encara no restituïts fons documentals catalans de l'*Archivo General de la Guerra Civil Española*. Els diversos itineraris que construeixen l'anàlisi dels documents il·lustren les conseqüències de la guerra, apropen al concepte de patrimoni documental i a la necessitat de conservar-lo.

Altres dos volums de la col·lecció es troben en preparació, elaborats, respectivament, a partir de la documentació patrimonial d'algunes notables famílies cincentistes, així com de processos judicials del segle XVII, corresponents al *Fons Reial Audiència de Catalunya*. Els quatre primers números de la col·lecció, doncs, atendran un ampli ventall temàtic i cronològic, que cobreix una part significativa dels fons documentals de l'Arxiu Nacional de Catalunya.

3.4.2.– Col·lecció Fem parlar les fonts

Estructurada en quaderns que exposen la metodologia, les tècniques i els procediments bàsics per dur a terme una recerca escolar. A hores d'ara han estat publicats dos volums:

- *Aprenem a investigar*: fa especial èmfasi en el procés per dur a terme una recerca. Ordena les fases d'una investigació, des dels primers plantejaments fins a la redacció de la memòria i l'exposició oral. Analitza també algunes de les tècniques i els procediments més bàsics. S'orienta específicament a la realització del treball de recerca de batxillerat.
- *Recollida i sistematització de dades*: proposa la forma de recollir dades de manera qualitativa i quantitativa, de sistematitzar-les i analitzar-les. Mostra com definir les variables a analitzar, com dissenyar els instruments per observar-les i fer-ne sistematització.

3.5.– Maleta didàctica *Què és un arxiu*

Inicia una nova línia de materials didàctics amb l'objectiu d'apropar els documents d'arxiu a l'escola i a l'alumnat. La maleta permet treballar tot un seguit de conceptes, procediments i valors que, des d'una perspectiva pluridisciplinar poden afavorir la motivació a l'estudi de la història, el coneixement de les institucions arxivístiques com a serveis als ciutadans i la necessitat de preservar el patrimoni documental comú. Conté un seguit de propostes didàctiques orientades als nivells educatius d'infantil, primària i secundària; un quadern de continguts de suport, adreçat al professorat, on es presenten els principals conceptes relacionats amb els arxius, i un seguit de fotografies de gran format i algunes mostres de materials de restauració.

3.6.– Els tallers

Durant els darrers mesos, el Servei Didàctic ha treballat en la definició de dos tipus de tallers que s'ofereixen a grups reduïts d'escolars: procedimentals i tecno-

lògics. Entre els primers destaquem els anomenats «Fem recerca», dedicats bé a mostrar el funcionament del mateix Servei Didàctic i les possibilitats que ofereix per a la realització de treballs de recerca als alumnes de primer de batxillerat, bé a l'ús d'una tipologia documental concreta com a font per a la recerca o bé a l'anàlisi d'un esdeveniment concret sobre una base documental complexa. Entre els tallers tecnològics hem concretat fins avui el dedicat a l'enquadrernació, tasca habitual de l'àrea de Restauració de l'Arxiu Nacional de Catalunya, en la preparació del qual han col·laborat algunes de les seves tècniques.

3.7.– Difusió dels serveis de l'SDANC

A l'inici de l'any 2003, el Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya va editar un fulletó de presentació de la seva oferta en forma de guia, que constituí el número 4 dels opuscles de difusió institucional editats per l'arxiu. A més de les corresponents targetes de comanda dels materials publicats i a la venda, el servei ha editat també un desplegable publicitari que conté la informació més bàsica sobre la seva organització i activitats, juntament amb les dades bàsiques de contacte. Alguns mesos més tard, la presentació pública del Servei Didàctic anà precedida d'una àmplia tramesa d'informació adreçada a tots els centres d'ensenyament primari i secundari, centres de recursos pedagògics, personalitats, professorat universitari especialitzat, museus històrics, biblioteques i regidories d'Educació i Cultura dels ajuntaments de les comarques del Barcelonès, del Baix Llobregat, del Vallès Occidental i del Vallès Oriental. Així mateix, es va difondre informació sobre el nou servei a través de la Xarxa d'Arxius Històrics Comarcals. Les convocatòries tècniques de presentació van tenir lloc els dies 24 de març i 28 d'abril de 2004, orientades als professionals de l'ensenyament, que manifestaren una bona acollida tant del projecte com de les primeres publicacions.

Un aspecte essencial en el desenvolupament del nostre projecte ha estat la necessitat de cercar canals de difusió eficients. Les eines de comunicació pròpies de l'ANC ens han ofert dos espais: en primer terme, la pàgina web de l'arxiu (<http://cultura.gencat.net/anc/index.htm>), on es dona una informació genèrica sobre l'oferta del servei i les publicacions, que esperem enriquir en el futur, sobretot mitjançant l'accés directe a la nostra base de dades de documentació seleccionada; en segon terme, el *Butlletí de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, que la institució publica amb periodicitat trimestral i on l'SDANC disposa des del número 10 (febrer del 2005) d'un espai propi, des del qual es donen a conèixer les principals notícies del servei.

A més, l'SDANC ha materialitzat la seva voluntat d'integrar-se en xarxes, a través de les quals, tota mena d'entitats no docents difonen la seva oferta adreçada al món escolar. És el cas del Pla de Dinamització Educativa impulsat per l'Ajuntament de Sant Cugat del Vallès, ideat amb l'objectiu d'apropar l'escola a la ciutat i que la ciutat participi en el procés educatiu: la seva pàgina web (http://www.santcugat.org/Guia_de_la_ciutat/Ensenyament/Pla_de_dinamitzacio_educativa/Agenda_d_activitats) ofereix informació bàsica sobre el nostre servei i permet reservar activitats organitzades per l'SDANC. Així mateix, amb el mateix propòsit

d'establir nous canals de difusió i d'intercanvi d'iniciatives, el juny del 2005 l'ANC s'ha integrat en el Consell de Coordinació Pedagògica de Barcelona, plataforma on s'agrupen un centenar d'institucions, entitats i empreses amb l'objectiu de compartir experiències i vehicular de forma conjunta la seva oferta didàctica a les escoles de la capital catalana.

4.- PROJECTE DE FUTUR

De cara al futur, la posada en marxa del programari informàtic de documentació seleccionada pel Servei Didàctic, sobretot gràcies a les possibilitats d'accés remot a través d'Internet, permetrà posar a l'abast de tota la societat un important recurs didàctic. La responsabilitat de posar a disposició de la comunitat educativa aquesta informació ens impulsarà a afinar en la definició dels criteris i els procediments de descripció. Ho farem en el marc de les orientacions de la normativa arxivística internacional i de la seva aplicació en l'àmbit nacional, mitjançant la Norma de Descripció Arxivística de Catalunya (NODAC), que en la seva versió provisional ha estat presentada el maig d'enguany. Un marc normatiu que necessitarem mantenir en combinació amb els objectius didàctics i tenint sempre en compte els programes educatius vigents a cada moment.

Alhora, ens caldrà continuar desenvolupament tots els mitjans que ens permetin una millor comunicació amb els usuaris. Tenim la voluntat, com és habitual pel que fa a les visites de grup i als treballs de recerca de batxillerat, d'estendre els corresponents instruments d'avaluació a tots els serveis oferts pel nostre Servei Didàctic, amb l'objectiu que ens permetin adaptar-los i millorar-los constantment. Volem que totes les activitats mantinguin un nivell de flexibilitat molt alt, que sense perdre l'assoliment dels objectius propis del servei es combinin de la millor manera possible amb els particulars dels nostres usuaris.

Creiem que és un objectiu principal continuar amb la nostra tasca de difusió, accentuant el contacte personalitzat amb el professorat dels centres, impulsant en primer lloc la realització de visites de grup i les consultes documentals derivades de l'elaboració de treballs de recerca amb els fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya. Aquest esforç ha de mostrar també als docents totes les possibilitats que volem posar al seu abast a l'hora de preparar les seves classes amb documentació d'arxiu i facilitar-los l'aplicació de la metodologia de la recerca en la pràctica docent.

La consolidació de la nostra participació en xarxes d'entitats i institucions preocupades per la difusió del patrimoni documental entre el públic escolar continuarà esdevenint un objectiu important del nostre servei. En l'àmbit de l'enfortiment institucional i la consolidació de xarxes, es troba en procés de negociació la signatura d'un conveni entre el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i la Universitat de Barcelona, que podria facilitar la col·laboració del Servei Didàctic en la formació de futurs mestres, així com l'assessorament per part del professorat universitari en el disseny d'activitats i materials didàctics, aspectes dels quals el servei

s'ha beneficiat des de l'inici del projecte, a través del grup Arxididàctica, dirigit per la Gemma Tribó des de la Facultat de Formació del Professorat.

Al llarg dels propers mesos, el Servei Didàctic col·laborarà molt activament en els actes i activitats relacionades amb la celebració del vint-i-cinquè aniversari de la creació de l'Arxiu Nacional de Catalunya, que el nostre centre inicia l'octubre d'enguany i clourà pel novembre del 2006. Aquest suport ens portarà a obrir una altra de les línies de treball previstes d'antuvi: la realització de materials didàctics relacionats amb les exposicions documentals organitzades regularment per l'Arxiu Nacional de Catalunya.

El Servei Didàctic disposarà d'un espai expositiu dins la mostra general commemorativa, que s'inaugurarà el proper 28 de novembre de 2005. Així mateix, realitzarà materials didàctics de suport als espectadors escolars de les exposicions *El retorn dels «papers» de la Generalitat de Catalunya. La recuperació de l'arxiu fragmentat l'any 1939* (que s'inaugurarà tan aviat com la documentació catalana a hores d'ara a Salamanca sigui reintegrada a mans del nostre govern) i *70 anys després. La Guerra Civil en els fons de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, que serà oberta al públic el 28 de juny de 2006.

Així mateix, en col·laboració amb la il·lustradora Pilarín Bayés i l'Editorial Mediterrània, es presentarà el 12 de maig de 2006 el llibret titulat *Petita història de l'Arxiu Nacional de Catalunya*, que, dins el to didàctic que caracteritza la col·lecció, pretén apropar el coneixement del nostre arxiu com a institució i dels arxius en general a un públic infantil. Finalment, el Servei Didàctic té la voluntat de col·laborar en la realització de tota mena de productes (com ara punts de llibre o cartells) que puguin contribuir a la difusió del coneixement dels fons documentals i de la institució que els acull.

En definitiva, el disseny i la posada en marxa del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya, tant pel que fa al nou programari informàtic que constitueix la seva columna vertebral, com a l'elaboració dels diferents materials i activitats didàctiques, ha estat concebut de manera que permet la seva ampliació a tota la xarxa d'arxius històrics de la Generalitat de Catalunya. Aquesta aplicació del sistema en xarxa permetria la rendibilització de les inversions fins ara esmerçades i compromeses per al futur, al mateix temps que potenciarà la incorporació dels diferents arxius en la realització d'un programa de dinamització i difusió cultural, que resultaria difícil abastar de manera aïllada.

Aprenem a investigar al parvulari

Sònia Puente Reverté
Mestra d'educació infantil

1.- JUSTIFICACIÓ DEL MÈTODE CIENTÍFIC A L'EDUCACIÓ INFANTIL

Aprendre a aprendre, ensenyar a pensar, ensenyar a aprendre i, també, aprendre a ensenyar, són expressions que se senten sovint dins del món educatiu que ens envolta.

Aquestes expressions corresponen a l'actual concepte de l'educació, la qual s'entén com la cerca de noves estratègies didàctiques per formar individus capaços de crear coneixement, més que com el conjunt d'activitats dedicades a repartir paquets d'informació i, de tant en tant, controlar-ne la ingestió.

En l'actual societat de la informació no es valora tant l'acumulació de dades com la capacitat d'obtenir-les i elaborar-les per extreure'n conclusions pròpies. Aquest nou concepte d'educació, per tant, reserva a l'alumnat un rol actiu en l'adquisició del seu coneixement. Els docents, hem d'afavorir l'adquisició d'instruments que els facilitin l'aprenentatge autònom, desenvolupant procediments que els permetin analitzar la informació.

L'apropament de la metodologia científica al nostre alumnat permet posar les bases per a l'adquisició dels procediments, conceptes i actituds que van implícits en el procediment de la recerca, al mateix temps que es treballen els continguts que observa el currículum d'educació infantil.

La utilització del patrimoni cultural com a recurs per l'educació enriqueix l'aplicació d'aquesta metodologia didàctica, però mentre que els museus, les biblioteques i els espais culturals, en general, han estat un recurs didàctic fortament utilitzat, els documents d'arxiu han estat poc treballats –especialment a l'educació infantil i primària–. Així, com es considera natural que els nens i nenes de parvulari visitin una biblioteca o un museu, també s'ha d'iniciar la utilització de fonts d'arxiu en la pràctica docent.

Els Moviments de Renovació Pedagògica desenvolupats al nostre país al primer terç del segle xx van aplicar, ja des del parvulari, elements combinats de diverses metodologies, entre les quals cal destacar el mètode de projectes de treball, així com l'aplicació de tècniques d'observació de l'entorn, tot cercant la introducció de continguts científics vinculats a la realitat més propera de l'alumnat.

La concepció de l'escola com una institució democràtica, que havia de formar ciutadans lliures i responsables, va conduir la pràctica docent cap a ensenyaments

relacionats amb la interdisciplinarietat i la investigació com una manera d'ensenyar a construir el propi coneixement. Se substitueix el llibre de text per les consultes a la biblioteca. El treball de camp o de laboratori s'imposen a les enciclopèdies. Els tallers, els horts, les granges, els museus i també els arxius van ser espais d'aprenentatge.

Tot i que aquests principis s'han anat recuperant des del restabliment de la democràcia, la influència de quaranta anys d'ensenyament encotillat, disciplinari, memorístic i compartimentat en matèries es deixa sentir encara en les reticències que apareixen en la societat en general respecte a l'aplicació de mètodes actius d'ensenyament-aprenentatge, com ara el treball per projectes amb fonts d'arxiu per part dels alumnes més petits.

2.- LA NECESSITAT DE COMENÇAR-LO A L'EDUCACIÓ INFANTIL

De la mateixa manera que hom ensenya a llegir al parvulari, per tal que en els cursos superiors els alumnes puguin elaborar dissertacions sobre temàtiques múltiples, també és aquí, pel que fa al mètode de recerca, que s'estableixen les bases per als ensenyaments posteriors. Naturalment, no volem dir que en el parvulari es pot desenvolupar una recerca amb les mateixes característiques que en etapes posteriors, però sí que voldríem remarcar que la recerca és possible a cada nivell, amb un tipus i grau de coneixement diferent i adaptat a les capacitats de l'alumnat de cada etapa i que, a més, és a partir d'aquestes bases inicials que es pot fonamentar l'aprenentatge posterior. Aquest apropament a la metodologia científica, doncs, ha de començar des de ben aviat, concretament a l'educació infantil.

En realitat aquesta proposta no és en si mateixa cap novetat, ja que és freqüent que al parvulari es realitzin projectes de treball, amb els quals es pretén que els nens i nenes treballin de manera globalitzada al voltant d'un tema concret per tal d'assolir continguts referits a diferents àrees de coneixement. Tal com afirma Max Wertheimer,¹ en el procés de percepció es capta la imatge com un tot significatiu i tan sols a partir d'una anàlisi artificial podem descompondre la totalitat significativa en elements aïllats, de manera que és a partir del conjunt que s'ensenya als nens i nenes a analitzar les diferents parts que el componen.

A més de l'assoliment dels objectius normatius marcats pel desenvolupament del currículum, la iniciació en el mètode de treball científic permet dur a terme unes

¹. Max Wertheimer va ser un dels fundadors de la psicologia de la Gestalt, moviment psicològic al qual devem una de les aportacions més interessants que fonamenta el principi de globalització. L'escola de la Gestalt va començar estudiant, a principi del segle passat, fenòmens perceptius i va ampliar, a poc a poc, el seu camp d'estudi a altres temes com el pensament i l'aprenentatge. Tots els teòrics del moviment (Wertheimer, Köhler, Kofka, etc.) van recalcar la importància dels sistemes totals. Sistemes en els quals les parts estaven totalment relacionades de manera que el tot era més que la suma de les parts que el componien. Wertheimer va aplicar la paraula *gestalt* (paraula alemanya que significa 'forma o conjunt total') per designar aquestes totalitats dinàmiques, i *psicologia de la Gestalt*, al moviment que va iniciar.

activitats que afavoreixen que els mateixos nens i nenes construeixin aprenentatges significatius. Segons Ausubel, l'aprenentatge significatiu és el procés pel qual es relaciona la nova informació amb aspectes ja existents en l'estructura cognitiva del subjecte.²

Segons el currículum d'educació infantil, la metodologia idònia per treballar amb els nens i nenes d'aquesta etapa educativa ha de reunir una sèrie de característiques:³

- Afavorir una intensa activitat de l'infant, tot incitant-lo en la investigació, fa que l'observació directa, la manipulació i l'experimentació estimulen l'activitat cognitiva i afavoreixen l'establiment de relacions entre el nou contingut i els elements ja disponibles en la seva estructura cognitiva.
- Utilitzar el descobriment com a mitjà d'aprenentatge.
- Potenciar la memòria comprensiva sense oblidar la mecànica.
- Comportar l'adquisició d'aprenentatges funcionals que es puguin aplicar en la resolució de problemes diversos i diferents als quals s'ha fet l'aprenentatge i que serveixin de base per a nous aprenentatges.

No hi ha cap dubte que la metodologia que se segueix en el desenvolupament dels projectes de treball aconsegueix amb escreix aquestes característiques i, a més, permet al mestre:

1. Oferir l'ajut adequat als alumnes, a partir dels coneixements previs de cada nen o nena.
2. Potenciar, en tot moment, l'autonomia personal i l'autoestima.
3. Relacionar els aprenentatges amb la vida real dels nens i nenes, tot donant tanta importància a l'adquisició de procediments i conceptes com a la relació convivencial.
4. Potenciar l'activitat i la interacció dels nens tant entre ells com amb l'entorn.
5. Promoure l'aprenentatge significatiu i funcional.
6. Potenciar el gust pel treball ben fet i la voluntat de millora.
7. Potenciar la globalització i l'educació integral de l'alumnat.
8. Oferir varietat d'experiències, situacions, materials i possibilitats de repetició, tot promovent la creativitat.
9. Conjugar el rigor en els plantejaments i la flexibilitat en les actuacions.
10. Vetllar per la continuïtat i la transversalitat dels aprenentatges.

². AUSUBEL; NOVAK; HANESIAN. *Psicología educativa: un punto de vista cognoscitivo*. Mèxic: Trillas, 1983, 2a edició.

³. *Currículum d'educació infantil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1992.

Amb el treball per projectes els alumnes aprenen a:

- Triar un tema democràticament.
- Decidir, segons el que se sap, què es voldria saber.
- Buscar fonts d'informació.
- Destriar la informació important de la que és secundària.
- Establir un pla de treball i seguir-lo.
- Elaborar una conclusió del que s'ha après.

És a dir, a seguir allò que es pot considerar com les passes bàsiques d'una recerca, tot i que els nens i nenes no en siguin conscients, ni en cap moment se'ls digui que estan fent recerca.

Per això, es triï el tema que es triï, els nens i nenes del parvulari sovint estan acostumats a treballar seguint les fases següents:

1. Votació i tria del tema que pretenem treballar.
2. Què sabem d'aquell tema.
3. Què voldríem saber.
4. Com ho podem saber.
5. Què hem après.

Aquesta metodologia de treball permet respectar les motivacions de l'alumnat i integrar els seus coneixements en conjunts ordenats, de manera que els ajudin a construir el propi pensament.

El fet d'ensenyar a pensar els nens i nenes, i de viure l'escola dins d'un clima de democràcia, ajuda els infants a elaborar un criteri propi, a defensar les seves opinions i a ser menys vulnerables i manipulables. L'opció d'ensenyar a pensar, permetent que els alumnes adoptin un rol actiu en el seu aprenentatge, facilita l'apropament dels nens i nenes més petits a un sistema democràtic d'ensenyament, al mateix temps que els dóna pautes per integrar valors de ciutadania (respecte a l'opinió dels altres, acceptació dels acords que decideix la majoria, etc.).

Els projectes de treball impliquen unes estratègies d'ensenyament-aprenentatge que afavoreixen aquest aprendre a pensar de què parlàvem.

A continuació es presenten dues taules. En la primera se sintetitzen les estratègies d'ensenyament i aprenentatge que es treballen en cada una de les fases del projecte de treball; en la segona es relacionen els objectius de la intervenció educativa –en el treball per projectes– amb el rol del mestre i l'aprenentatge de l'alumnat.

TIPUS D'ESTRATÈGIA FASE DEL PROJECTE	ESTRATÈGIES D'APRENENTATGE	ESTRATÈGIES D'ENSENYAMENT
ELECCIÓ DEL TEMA QUE ES PRETÉN TREBALLAR	<ul style="list-style-type: none"> ○ De repetició: emetre votacions. ○ D'organització: en classificar els propis interessos, prioritzar-los i organitzar els arguments expressats. ○ De regulació: fa reflexionar els infants sobre el tema al qual votar, els punts en què s'han de fonamentar per fer-ho, si les votacions reflecteixen els interessos majoritaris, etc. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Aportar materials que ajudin l'alumnat a adonar-se de les possibilitats dels temes proposats. ○ Establir un sistema de votacions adient per a cada edat. ○ Contribuir perquè tots tinguin la possibilitat de formular interessos i que aquests siguin valorats i contrastats. ○ Exposar públicament el resultat de les diferents votacions. ○ Ajudar els nens i nenes a acceptar els resultats presos majoritàriament.
REDACCIÓ DEL GUIÓ DE TREBALL	<ul style="list-style-type: none"> ○ Recordatori en les diferents sessions del que s'ha fet fins al moment i situació del punt en què es troba el projecte. ○ Incloure de manera sistematitzada què saben els infants del tema, què volen saber, maneres d'aprendre i resultats. ○ Organització dels continguts: classificació del tema en subtemes i ordenació de les seqüències d'aprenentatge. ○ Regulació dels aprenentatges en relació amb la planificació, l'execució i l'avaluació. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ajudar els infants a exposar i a compartir coneixements. ○ Ajudar-los a elaborar els guions de treball tenint en compte estratègies i diferents competències, per exemple, de tipus lingüístic. ○ Representar gràficament i plàsticament el tema, els subtemes i les seqüències d'aprenentatge, què saben, què volen saber, com ho aprenen i què han après. ○ Qüestionari periòdic de què es farà, què s'ha fet, com s'ha fet i què falta per fer.
REDACCIÓ DEL MAPA CONCEPTUAL PER CONFI- GURAR EL DOSSIER	<ul style="list-style-type: none"> ○ Elaboració de mapes conceptuals referents a coneixements previs i apresos. ○ Organització dels coneixements classificant-los en inclosors i inclosos, establint-hi relacions i captant repeticions, buits i errors. 	<ul style="list-style-type: none"> ○ Elaborar mapes conceptuals en relació amb les diferents fases del treball per projectes: la inicial i la final. ○ Ajudar-los a construir mapes conceptuals amb diferents tècniques: simbòliques, gràfiques, etc. segons l'edat i les possibilitats de l'alumnat. ○ Representar amb claredat totes les dades.

Taula 1: Estratègies d'ensenyament-aprenentatge en el treball per projectes a l'educació infantil.

OBJECTIUS DE LA INTERVENCIÓ EDUCATIVA	<ul style="list-style-type: none"> ○ Organitzar els continguts d'ensenyament garantint una motivació elevada per l'aprenentatge. ○ Tractar aspectes de la realitat des d'una perspectiva globalitzadora. ○ Incidir en la construcció de coneixements, el desenvolupament d'habilitats i formes de comportament de manera estratègica. ○ Atendre la diversitat de l'alumnat des d'una mateixa proposta. ○ Provocar aprenentatges significatius i funcionals.
ROL DEL MESTRE O MESTRA	<ul style="list-style-type: none"> ○ Ensenyar a través del seu exemple. ○ Exposar ordenadament. ○ Actuar amb responsabilitat. ○ Actuar amb solidaritat. ○ Actuar amb democràcia. ○ Vetllar perquè l'interès inicial no s'esvaeixi a causa de l'esforç que costa el desenvolupament del pla de treball. ○ Ajudar els nens i nenes perquè aprenguin a valorar les fites que van aconseguint i, de passada, anar introduint els valors que els faran apreciar la feina ben feta. <p style="text-align: right;">El mestre o mestra ajuda l'infant en l'estructuració i l'organització de la seva experiència i activitat.</p> <p style="text-align: center;"></p> <p style="text-align: right;">El nen o nena aprèn a aprendre tot potenciant la seva autonomia.</p>
APRENENTATGES QUE FA L'ALUMNAT AMB L'AJUT DEL DOCENT	<ul style="list-style-type: none"> ○ Utilitzar diverses fonts d'informació i analitzar-la. Destriar la que els interessa, processar-la, interpretar-la, contrastar-la i expressar-ne els resultats mitjançant diversos llenguatges. ○ Formular-se preguntes i hipòtesis i fer prediccions, arribant a la síntesi i a l'elaboració de conclusions o generalitzacions. ○ Desenvolupar l'esperit crític i introduir-se en els valors de ciutadania i democràcia, bo i reconeixent les institucions de l'entorn. ○ Considerar el territori com una font d'aprenentatge. ○ Valorar el patrimoni cultural que l'envolta. ○ Continguts que recull el currículum d'educació infantil.

Taula 2: Relació dels objectius de treball, rol del mestre i aprenentatges realitzats per l'alumne en el treball per projectes a l'educació infantil.

Aquest mètode de treball s'aplica d'una forma molt natural al parvulari, perquè ofereix l'oportunitat de partir dels interessos i les necessitats dels infants. Des del moment que són els mateixos nens i nenes els qui trien el tema que volen treballar, la motivació inicial és garantida. Cal que el mestre els ajudi perquè aprenguin a

valorar les fites que van aconseguir i, de passada, cal que els vagi introduint en els valors que els faran apreciar la feina ben feta.

Darrere d'aquest mètode de treball, i malgrat que el tema d'estudi sigui triat per l'alumnat, mai no es perden de vista els continguts tant procedimentals com conceptuals i actitudinals que els nens i nenes han d'assolir en aquesta edat. Amb la finalitat de garantir l'assoliment d'uns coneixements bàsics per part de l'alumnat de tot Catalunya, la LOGSE estableix tres nivells de concreció del currículum:

El primer nivell de concreció és fixat per l'Administració educativa i conté les capacitats que tot infant ha d'haver assolit en finalitzar cada etapa, els continguts i els objectius terminals de cada una de les àrees, les introduccions a cada àrea i les orientacions generals sobre diferents aspectes del currículum. Hi ha, per tant, una part prescriptiva i una altra orientativa.

Els equips docents, a través del segon i el tercer grau de concreció, fan adaptacions que s'adeqüen als seus grups d'acord amb les característiques que presenten, tot procurant d'atendre tant com sigui possible les diferències individuals i respectant la diversitat de ritmes evolutius i les capacitats intel·lectuals.

Els continguts que marca el currículum estan redactats de manera que permeten prou flexibilitat als mestres per treballar amb una gran diversitat de metodologies i temes d'estudi. Per exemple, un dels continguts⁴ de l'àrea de Coneixement del Medi Natural i Social que s'ha d'haver assolit en finalitzar el parvulari és: «Observació directa i indirecta de qualitats perceptibles amb els sentits d'alguns elements de l'entorn i les característiques morfològiques i funcionals (...)». Un altre contingut de l'àrea d'intercomunicació i llenguatge –i dins del llenguatge matemàtic– és el treball d'«estratègies davant el plantejament i solució de situacions diverses» i –dins del llenguatge verbal– «adquisició de vocabulari en contextos significatius» i «participació i adequació comunicativa»; etc.

És a dir, es pot fer servir el mètode científic, ja des de l'educació infantil, perquè l'infant, partint dels propis interessos i necessitats, arribi a assolir els aprenentatges que marca el currículum de cada etapa educativa.

A través de les seves petites investigacions, s'enseny a conèixer als infants algunes funcions dels elements del seu entorn sociocultural. En aquest sentit, de la mateixa manera que es considera natural la cerca d'informació en una biblioteca o en un museu, també ho ha de ser la utilització de les fonts documentals d'un arxiu.

3.- L'ÚS DE LES FONTS D'ARXIU EN ELS PROJECTES D'EDUCACIÓ INFANTIL

Hem vist fins ara les bonances del mètode didàctic dels projectes de treball aplicats a l'educació infantil. A continuació s'analitzarà la necessitat de treballar amb

⁴. *Currículum d'educació infantil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1992.

fonts d'arxiu, com un recurs plenament integrat dintre dels múltiples recursos que l'entorn ofereix a l'escola.

Amb notables excepcions, a l'escola, i sobretot a l'educació infantil i primària, no se solen utilitzar gaire les fonts primàries. En canvi, a l'alumnat de secundària se li demana saber-les manipular com a part dels procediments propis de les ciències socials. De fet, aprendre a utilitzar les fonts implica, d'una banda, l'aprenentatge d'uns procediments útils per ells mateixos i, de l'altra, promoure l'aprenentatge de conceptes propis de les ciències socials, ja que permeten comprendre la societat que les ha creat. Tot i que l'inventari de possibles fonts a utilitzar des de l'escola és enorme, en aquesta comunicació es farà referència, sobretot, a les fonts d'arxiu, no només per la utilitat didàctica que aquestes poden tenir sinó, i sobretot, per la situació d'oblit en què s'han trobat fins ara; si no és per algunes escasses, tot i que valuoses, experiències.

És obvi que hi ha fonts més adients que d'altres per als petits investigadors.⁵ Així doncs, semblen més adients –per a aquestes edats– els documents no textuals (música o cançons populars, pel·lícules, fotografies, dibuixos, cartells, cromos, etc.), que poden ajudar a despertar l'interès dels menuts i que es relacionen directament amb temes que els són molt propers, com la família, els oficis, el vestit, la casa, la ciutat, els transports, l'escola, etc.⁶

Les activitats amb fonts d'arxiu es poden desenvolupar a l'escola a partir de la selecció prèvia dels documents per part del mestre, que s'encarrega de contextualitzar-les amb l'ajut d'altres activitats.

Malgrat aquestes consideracions generals, en alguns casos pot convenir el desplaçament del grup fins al l'arxiu, especialment si aquest es troba al mateix barri, i després que el mestre hi hagi localitzat els documents i, evidentment, n'hagi dissenyat les activitats didàctiques pertinents. Així, per exemple, hi ha fons que, per les seves característiques, resulten especialment atractius per als infants, per exemple, dins del projecte de treball «L'escola», a banda d'organitzar sortides amb els infants a exposicions com *Un segle d'escola a Barcelona* –organitzada per l'Ajuntament de Barcelona–, una visita a l'arxiu municipal o del barri, podria aportar el treball amb fonts procedents de fons relacionats amb el món escolar, entre les quals sovint es poden trobar quaderns d'escola, contes, fotografies i d'altres tipus de documents que poden resultar molt atractius als ulls dels nens i nenes entre tres i sis anys.

Cal inculcar als infants el respecte al patrimoni donant-lo a conèixer i, a partir de la seva participació, valorar-ne la utilitat.

⁵. No és fins als sis anys que, habitualment, comencen a llegir, de manera que molts dels documents que resulten útils més endavant en aquests nivells encara no ho són tant.

⁶. Més endavant es presenten projectes de treball entorn d'alguns d'aquests temes. Són projectes que es poden trobar habitualment en les programacions de l'etapa d'educació infantil i per al seu desenvolupament es proposa la utilització de fonts documentals.

El treball amb fonts documentals afavoreix l'assoliment de sis de les nou capacitats⁷ que han d'haver assolit els infants d'educació infantil en finalitzar l'etapa. Concretament els permet:

- «Observar i explorar l'entorn amb curiositat i respecte, identificant característiques i propietats significatives dels elements que el conformen i apreciament positivament manifestacions artístiques i culturals adients a la seva edat.»
- «Observar, relacionar i retenir dades sensorial.»
- «Establir relacions entre els objectes aplicant estructures del pensament intuïtiu, elaborant una primera representació mental de l'espai i (...) del temps.»
- «Representar i evocar aspectes de la realitat viscuda, coneguda o imaginada (...)»
- «Comunicar-se i expressar-se de forma ajustada als diferents contextos i situacions de comunicació (...)»
- «Conèixer (...) signes d'identitat propis de Catalunya.»

En definitiva, possibiliten la introducció dels infants en el valor del document com a prova, com a testimoni, a la vegada que els ajuda a desenvolupar la capacitat d'empatia i a relacionar-se amb el passat tant de les persones com del territori, reforçant el sentiment d'arrelament i de pertinença.

Cada vegada és més òbvia la importància de l'educació dels infants més petits, pilar fonamental de qualsevol sistema educatiu. És especialment important, doncs, establir unes metodologies de treball que, per a l'infant escolaritzat en aquesta etapa, li estimulin el desenvolupament i li facilitin l'assoliment de processos de creixement personal i d'integració en la nostra societat.

4.- PROPOSTA DE PROJECTES DE TREBALL AMB RECURSOS DOCUMENTALS PER A NENS I NENES DE PARVULARI

A continuació es presenta una taula en què es relacionen les diferents fases de l'elaboració d'una recerca amb el desenvolupament de quatre projectes de treball al parvulari.

El primer d'aquests projectes ensenya als infants alguns conceptes molt bàsics sobre l'organització de la documentació, al mateix temps que presenta l'arxiu com una institució que col·labora en la preservació de la memòria col·lectiva i a la qual es pot recórrer per cercar informació.

Els temes treballats en els projectes presentats són molt comuns en les programacions d'aquest cicle. Allò que ens interessa destacar és, més que el tema triat, la metodologia de treball emprada que es pot aplicar en diferents àmbits temàtics i que, a partir del parvulari, es pot anar consolidant al llarg de tota l'escolaritat.

⁷. *Curriculum d'educació infantil, op. cit.*

DESENVOLUPAMENT DE LA RECERCA
El mètode científic

PROJECTE DE TREBALL¹

<p>Definició de la recerca Votació i concreció del tema</p>	<p><i>La història de la meva família</i> <i>(La creació d'un arxiu a l'aula)</i></p>	<p><i>Els oficis de la meva família</i></p>	<p><i>La meva casa</i></p>	<p><i>La meva escola</i></p>
<p>Objectius i planificació de la recerca Què sabem? Què volem saber?</p>	<p>Diàleg</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Reflexió (preconceptes, hipòtesis...). ○ Planificació. ○ Presa de decisions i acords. 	<p>Diàleg</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Reflexió (preconceptes, hipòtesis...). ○ Planificació. ○ Presa de decisions i acords. 	<p>Diàleg</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Reflexió (preconceptes, hipòtesis...). ○ Planificació. ○ Presa de decisions i acords. 	<p>Diàleg</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Reflexió (preconceptes, hipòtesis...). ○ Planificació. ○ Presa de decisions i acords.
<p>Com farem per a aprendre-ho? Establiment del pla de treball</p>	<p>Mural</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Definició d'objectiu de treball. ○ Pautes metodològiques. ○ Temporalització. 	<p>Mural</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Definició d'objectiu de treball. ○ Pautes metodològiques. ○ Temporalització. 	<p>Mural</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Definició d'objectiu de treball. ○ Pautes metodològiques. ○ Temporalització. 	<p>Mural</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Definició d'objectiu de treball. ○ Pautes metodològiques. ○ Temporalització.
<p>Fase de documentació²</p>	<p>Cerca d'informació Qui la forma, d'on ve, on viu, com és?</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Fonts bibliogràfiques. ○ Fonts orals (família, coneguts...). ○ Fonts documentals familiars: fotografies, vídeo, diari del nadó, cartilles de vacunació, carnets, passaport, cartes, documents personals... 	<p>Cerca d'informació Oficis de la meva família i d'altres oficis</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Fonts bibliogràfiques. ○ Fonts orals (família, coneguts...). ○ Fonts documentals familiars i de l'arxiu: fotografies, cartells, cromos, cartes, calendaris, efímers de diferents oficis... ○ Objectes relacionats amb els oficis de la família. 	<p>Cerca d'informació Diferents tipus de casa Com es construeix una casa</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Fonts bibliogràfiques i Internet, revistes, catàlegs comercials... ○ Fonts orals (família, coneguts...). ○ Fonts documentals familiars i de l'arxiu: fotografies, plànols... ○ Objectes: joguines relacionades amb les cases i la seva construcció. 	<p>Cerca d'informació La meva escola D'altres escoles</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Fonts bibliogràfiques i Internet. ○ Fonts orals (família, coneguts...). ○ Fonts documentals: fotografies, llibretes de treball, llibre d'escolaritat, expedient de cada nen, normativa... ○ Objectes: plomes i tinters, estoigs de diferents tipus...

Fase de documentació...	Elaborar pautes d'observació per aprofitar al màxim la visita a l'arxiu.			
Fase de documentació...	Visita a l'arxiu del barri, poble... observant tot allò que s'havia previst que pot ser útil per a l'organització de la informació sobre les famílies a l'aula.			
Fase de documentació...	Organització de la informació (Creació de l'arxiu de la classe: fons de cada nen, sèrie de familiars). Agrupar les fons per: <ul style="list-style-type: none"> o Famílies. o Persones individuals. o Cronològicament. 	Organització de la informació (Creació de l'arxiu de la classe: fons de cada nen, sèrie dels oficis). Agrupar les fons per: <ul style="list-style-type: none"> o Oficis d'aquí i oficis que es fan a d'altres indrets (camp/ciutat, països diferents, èpoques diferents...). 	Organització de la informació (Creació de l'arxiu de la classe: fons de cada nen, sèrie de la casa). Agrupar les fons per: <ul style="list-style-type: none"> o Tipus de cases. o Materials de construcció emprats. o Sistema de construcció utilitzat. 	Organització de la informació (Creació de l'arxiu de la classe: fons de cada nen, sèrie de l'escola). Agrupar les fons per: <ul style="list-style-type: none"> o País on se situa l'escola de referència (pròpia i/o dels seus familiars) o Cronològicament. o Escola a la qual fan referència.
Elaboració d'instruments d'observació	<ul style="list-style-type: none"> o Acord i redacció de les pautes d'observació de documents d'imatge (decidir, segons els objectius, allò que cal observar en les fons). 	<ul style="list-style-type: none"> o Elaboració d'una petita enquesta per aplicar als diferents membres de la família sobre els seus oficis. o Elaboració de pautes d'observació per analitzar els documents d'imatge i materials (decidir, segons els objectius, allò que cal observar en les fons). 	<ul style="list-style-type: none"> o Elaboració d'una entrevista a una arquitecta. o Elaboració de pautes d'observació per a la sortida a Catalunya en miniatura. o Elaboració de pautes d'observació per analitzar els documents d'imatge i materials. 	<ul style="list-style-type: none"> o Elaboració de pautes d'observació per analitzar els documents d'imatge i materials (decidir, segons els objectius, allò que cal observar en les fons). o Elaboració de pautes d'observació de l'exposició Un segle d'escola a Barcelona.

<p>Observació i anàlisi de les fonts</p> <p>Observem elaborarem i expressem (llenguatge verbal, plàstic, gràfic, corporal...) (Del més proper al més llunyà)</p>	<p>Observació documental</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Aplicació de les pautes d'observació als documents de la família. 	<p>Observació documental</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Aplicació de les pautes d'observació als documents dels oficis. 	<p>Observació documental</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Aplicació de les pautes d'observació als documents de la casa. 	<p>Observació documental</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Aplicació de les pautes d'observació als documents de l'escola. ○ Observació de l'estructura de l'escola: espais, tubs, canonades, cables, bigues... en directe i fent comparacions amb el plànol.
	<p>Elaboració i expressió</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Dibuix sobre els membres de la pròpia família. ○ Creació d'un mural amb l'arbre genealògic de totes les famílies. ○ Elaboració del propi arbre genealògic per incloure'l en el llibre del projecte. ○ Elaboració de quatre frases que defineixen a grans trets cada membre de les diferents famílies. 	<p>Elaboració i expressió</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Dibuix dels oficis de la família. ○ Joc simbòlic: representar els diferents oficis treballats. 	<p>Elaboració i expressió</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Dibuix i frase del propi habitatge per al llibre del projecte. 	<p>Elaboració i expressió</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Dibuix de l'escola «per dintre». ○ Conversa sobre les activitats que es fan a l'escola i el personal que hi treballa. ○ Retall d'imatges d'un catàleg que corresponen al mobiliari i als materials de treball que es troben a la nostra escola. S'enganxa cada fotografia a la fitxa corresponent.
<p>Observació i anàlisi de les fonts...</p>		<p>Classificació</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Agrupar en conjunts les imatges de màquines, eines, etc. D'un mateix ofici (vocabulari: posar el nom de cada peça que compon el vestit i d'altres objectes relacionats amb els oficis). ○ Elaborar tres frases sobre les funcions principals de cada ofici. 	<p>Classificació</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Agrupar en conjunts les imatges d'habitatges, segons els diferents tipus. ○ Enganxar imatges d'habitatges en la fitxa corresponent, segons el material de construcció que ha estat utilitzat. 	

<p>Observació i anàlisi de les fonts...</p>		<p>Visita: <i>Parc de bombers</i>.</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Conversa i dibuix sobre la visita (el que ens agrada més i menys de cada ofici). 	<p>Sortida: <i>Catalunya en miniatura</i>.</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Dibuix i frase sobre la sortida. Conversa sobre el que s'ha après. ○ Entrevista a l'arquitecte. 	<p>Sortida: Exposició <i>Un segle d'escola a Barcelona</i>, organitzada per l'ajuntament de Barcelona.</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Conversa sobre la sortida. Valoració d'allò que s'ha après. ○ Elaboració de quatre frases que defineixen la nostra escola avui, comparada amb la nostra mateixa escola l'any que es va inaugurar. ○ Elaboració de quatre frases que defineixen la nostra escola, comparada amb la resta d'escoles. ○ Dibuix de l'escola que ens agradaria tenir.
<p>Observació i anàlisi de les fonts...</p>			<p>Ordenació</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Elaboració d'una seqüència de la construcció d'una casa a partir de fotografies seleccionades de l'arxiu. ○ Elaboració d'una frase al costat de la fotografia d'alguna de les cases que descriu el sistema de construcció utilitzat. 	<p>Ordenació</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Elaboració d'una seqüència ordenada cronològicament de quatre imatges sobre la nostra escola en diferents moments de la seva història a partir de fotografies seleccionades de l'arxiu de l'escola.
			<p>Elaboració i expressió</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ Construcció d'una casa «de veritat» per al pati de l'escola. ○ Davant dels dubtes sorgits en la construcció de la baraca, verbalització dels problemes i acords sobre possibles vies per obtenir la informació que es necessita per poder continuar el procés de construcció. 	

Observació i anàlisi de les fonts...	Avaluació o Joc «qui és qui»	Avaluació o Joc de pistes per endevinar de quin ofici es tracta: «jo voldria ser...».	Avaluació o Joc de pistes eliminatori per identificar mitjançant preguntes i respostes una casa entre un grup de sis: «endevina endevineta quina és la meva caseta...».	Avaluació o Es mostren en un vídeo gravacions de diferents espais i elements propis de la nostra escola i d'altres llocs. Els nens i nenes han d'endevinar quines imatges pertanyen a l'escola.
Síntesi del procés, conclusions i bibliografia. Què hem après?	o Confecció de l'àlbum del projecte. o Revisió del llibre del projecte: «Història de la meva família». o Síntesi d'alguna part del procés que no hagi quedat ben reflectida, si cal. o Relació de la bibliografia i les fonts utilitzades.			

¹. Aquest quadre mostra com la metodologia de la recerca s'adapta al treball per projectes al parvulari. Amb la finalitat de sintetitzar la informació, no s'han expressat els objectius didàctics ni els continguts que es poder assolir amb cadascun, com tampoc totes les activitats que conduirien a l'assoliment d'aquests objectius.

². Segons el tipus de projecte, els alumnes aconsegueixen informació de fonts molt diverses: família, Internet, revistes, contes, preguntes a persones relacionades amb el tema d'estudi, visiten museus, exposicions, monuments, etc.

5.- CONCLUSIÓ

És molt comú que en l'educació infantil l'ensenyament-aprenentatge es faci mitjançant els projectes, un mètode de treball que ja assajava Fèlix Martí Alpera a l'escola Pere Riba al primer terç del segle xx.

Al llarg d'aquesta comunicació s'ha pogut constatar, d'una banda, que treballar per projectes possibilita el desenvolupament dels continguts procedimentals, conceptuals i actitudinals de les tres àrees de coneixement que recull el currículum d'educació infantil, i de l'altra, aquesta manera d'ensenyar a aprendre al parvulari segueix les passes fonamentals del mètode de recerca. Finalment, al llarg de la recerca es fa natural l'ús dels fons documentals per obtenir la informació necessària.

El treball per projectes amb la utilització dels documents d'arxiu permet superar la fragmentació curricular i afavorir la formació de persones amb un conjunt de valors de ciutadania i democràcia.

En l'educació infantil, i també a les etapes educatives posteriors, es treballa gradualment el coneixement i la utilització de biblioteques, museus, monuments, exposicions, etc. com a recursos per a l'ensenyament i com a institucions de servei als ciutadans. Els arxius, en canvi, han quedat, majoritàriament, fora de les programacions educatives.

Si bé és ben cert que pot semblar agosarada una proposta de treball amb documents d'arxiu al parvulari, voldríem afirmar la necessitat d'establir unes bases, per a la qual cosa hauria de ser un treball didàctic normalitzat en les etapes educatives

superiors, que permetin el coneixement d'aquestes institucions i la posterior utilització com a futurs ciutadans.

La finalitat última d'aquesta comunicació és posar de manifest que el patrimoni no és un tema «extracurricular» i que cal difondre la utilització didàctica dels documents d'arxiu entre el professorat –i, en conseqüència, entre l'alumnat– dels diferents nivells educatius, començant pels nens i nenes més petits, per tal que aquestes fonts esdevinguin al llarg de tota l'escolaritat un recurs més, tan habitual i eficaç com ho poden ser tots els altres que ja s'utilitzen.

La història de les dones en la construcció de ciutadania

Materials didàctics de l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat

M. Luz Retuerta

Arxiu Comarcal de Sant Feliu de Llobregat

Anna Argilés

IES Olorda

INTRODUCCIÓ

Un dels temes de reflexió i debat de les jornades és l'eix de «Democràcia, ciutadania i arxius», que té com a objectiu: «reflexionar sobre com els documents guardats als arxius fonamenten els drets dels ciutadans i ajuden a consolidar els valors democràtics».

Durant segles les dones han estat excloses del concepte de ciutadania. El model de ciutadà era el de varó-pare de família i treballador. L'esfera privada, on se situava a la dona, restava fora del concepte de ciutadania. Tot i així, les dones han participat de forma activa en la construcció de l'esdevenir històric, especialment des de la base, és a dir, a partir de fer possible que tots els membres de la unitat familiar –entre els quals, elles mateixes– estiguessin en condicions de poder fer la seva aportació a la societat, en forma de treball, de política, de pensament, etc. Elles han estat partícips en els processos de canvi històric, sovint des de posicions privades de poder, però a partir de desenvolupar estratègies de resistència i d'acció que han produït i sedimentat una cultura que ha contribuït a la conscienciació i a la transformació de la societat.

Un dels reptes de la societat actual és la construcció d'una nova ciutadania basada, no només en l'aportació i l'extensió del model masculí al conjunt de la població, sinó en la incorporació d'altres cultures i maneres de fer que històricament han estat relacionades amb les dones. La vinculació del concepte de ciutadania amb les formes d'interactuar amb la realitat social pròpies de les dones pot contribuir a corregir i a enriquir el concepte de ciutadania. Valors com la cura dels altres, el manteniment

de la vida, la no-violència, etc. històricament associats a les dones són necessaris per a la construcció d'aquest nou concepte de ciutadania.

Per tot plegat creiem que fer visible la presència de les dones en la història a través dels documents d'arxiu i mostrar com han interactuat en el passat pot ser una eina educativa poderosa que vagi més enllà de l'aportació d'informació i de coneixement. Per arribar a ser un instrument de formació dels alumnes com a ciutadans i ciutadanes del present i el futur.

És necessari ensenyar a construir i analitzar la història a partir d'incorporar l'aportació de les dones per poder així trencar amb la transmissió d'un coneixement, que inclou conceptes, procediments i valors parcials, sovint equívocats, que l'únic que fan és reforçar el model dominant, un model en el qual l'home occidental és l'únic punt de referència social i personal del nostre entorn.

Els conflictes socials i individuals avui oberts posen de manifest, encara que aquest fet es desitgi eludir amb discursos polítics cada vegada més abstractes i allunyats de la vida de les dones.

Per què aquests materials?

Les ciències socials s'encarreguen de:

- a) Mostrar els principals problemes del món actual.
- b) Analitzar els fenòmens que tenen lloc en el territori.
- c) Comprendre el funcionament bàsic de les societats humanes en el present i en el passat.
- d) Copsar la causalitat múltiple dels fenòmens socials.

Sovint les Ciències Social plantegen i ensenyen tots els seus continguts des d'un punt de vista neutre que a la pràctica implica l'extensió del model masculí a l'altra meitat de la població.

Són moltes les veus que demanen que es reconeguin les formes d'expressió de les dones i el seu paper actiu com a generadores de canvi social.

Per això cal:

- a) Desemmascarar el discurs dominant que supedita i oculta la participació activa de les dones en el procés històric.
- b) Ensenyar a construir i analitzar la història a partir d'incorporar l'aportació de les dones.

Per això pot ser d'utilitat:

- a) Ensenyar a analitzar de forma crítica les fonts.
- b) Mostrar documents d'arxiu on les dones parlen amb el seu propi discurs i/o es mostri la seva realitat.

Per fer tot plegat hem triat una font: un procés de divorci de la Segona República.

Índex dels materials

Dossier per al professorat

1. Introducció.
2. Objectius didàctics.
3. Continguts.
4. Pautes i suggeriments per a la utilització dels materials didàctics.
5. Les dones, les fonts d'arxiu i la història.
 - 5.1. Introducció.
 - 5.2. L'origen de les fonts d'arxiu.
 - 5.3. Buscant les dones en les fonts dels altres.
 - 5.4. Veus i escriptura de dones a les fonts d'arxiu.
 - 5.5. Necessitat de models conceptuals per treballar la història de les dones.
6. Bibliografia

Fitxes per a l'alumnat

Fitxa 1: Les dones, les fonts d'arxiu i la història.

Fitxa 2: La història de Regina i Amadeu.

Fitxa 3: El matrimoni i els drets de les dones.

Fitxa 4: Dones i divorci.

Fitxa 5: Relacions sexuals i adulteri.

Fitxa 6: La violència conjugal.

Fitxa 7: Dones i treball.

Fitxa 8: Dones i educació.

Fitxa 9: Dones i migracions.

Fitxa 10: Epíleg.

Fitxa 11: Parlem de feminismes.

Material de suport: *Glossari de termes jurídics.*

Documents

En concret, setze documents d'un procés de divorci de l'època de la Segona República del fons del Jutjat de Primera Instància i Instrucció núm. 1 de Sant Feliu de

Llobregat, i un full de la matrícula industrial i de comerç del fons de l'Ajuntament de l'Hospitalet de Llobregat.

- Entre aquests documents del procés cal destacar:
 - Les dameta de divorci del marit i la reconvençió de la dona; és a dir, la resposta.
 - Les cartes personals entre marit i muller que s'aporten com a prova.
- Nivell al qual va adreçat:
 - Quart d'ESO i/o batxillerat.
- Objectius didàctics:
 - Mostrar les dones com a subjecte actiu de la història.
 - Ensenyar que és necessari atrevir-se a pensar diferent per poder pensar la diferència.
 - Donar a conèixer la dificultat de trobar fonts d'arxiu sobre les dones del passat.
 - Mostrar com el model social del patriarcat es basa en les relacions de poder dels homes envers les dones.
 - Evidenciar que al llarg de la història determinades lleis i, en altres casos, la seva absència, han perpetuat les desigualtats.
 - Fer veure que darrere de la majoria dels documents d'arxiu hi ha una forma d'expressió que, tot i que es presenta com a neutra i universal, només és pròpia dels homes.
 - Fer visible la perversitat del patriarcat que té efectes com la violència envers les dones.
 - Analitzar fonts d'arxiu que permetin aproximar-nos a la veu i a la realitat de les dones, de forma més directa i menys filtrada.
 - Ensenyar a contrastar fonts d'arxiu on es pugui comparar el que diuen diversos documents sobre una mateixa realitat. Per exemple, documents que mostrin més el discurs del patriarcat amb fonts que recullin millor la realitat i les veus de les dones.
 - Ensenyar que hi ha altres cultures per interactuar amb la realitat social, com la de les dones, que tot i no haver estat hegemòniques completen la identitat humana.
 - Mostrar que la diversitat de models –maculí i femení– no hauria de comportar jerarquia ni subordinació d'un model en relació amb l'altre.
 - Donar valor a formes de fer i capacitats històricament associades a les dones, com l'acció no violenta, la cura dels altres, el desenvolupament de

l'afectivitat, la important aportació dels seus treball a l'economia mundial, etc., que poden enriquir el conjunt de la humanitat.

- Ensenyar a pensar històricament i a construir un discurs històric.
- Mostrar que gran part del que és personal i privat té una transcendència social, col·lectiva i, en definitiva, política.
- Fer palès la necessitat que homes i dones tinguin igualtat d'oportunitats, sense que les dones copiïn el model masculí ni reproduïxin estereotips sexistes.

Continguts:

Fets, conceptes i sistemes conceptuals

Breu història de les fonts d'arxiu: presència i absència de les dones als documents.

El procés de divorci.

Les dones i el seu protagonisme en la història.

Les dones durant la Segona República.

Les dones i els canvis socials, culturals, etc.

Causes i conseqüències de la desigualtat entre homes i dones davant la llei.

La situació d'invisibilitat de les dones en la història.

La violència vers les dones.

La participació de les dones en els fluxos migratoris.

L'educació i la vida de les dones.

La participació de les dones en els treballs.

Els feminismes.

Procediments

Anàlisi d'un procés de divorci.

Obtenció d'informació a partir de documents diversos aportats en un procés de divorci.

Anàlisi de la informació obtinguda des de la perspectiva de les dones.

Constatació que el que se situa com a neutre i universal és el discurs masculí.

Valoració de les conseqüències que té per a les dones i el seu paper dins la història.

Comprovació de l'ocultació d'informació relacionada amb les dones.

Contextualització de la informació obtinguda.

Esquematzació de les idees treballades.

3. Actituds, valors i normes

Respecte i curiositat pel passat.

Esperit crític.

Ordre i rigor.

Relativització de la fiabilitat de les fonts de la història.

Consciència que la història que s'estudia és una interpretació.

Responsabilitat i cura pel que fa al maneig de la documentació.

Reconeixement del paper de les dones dins la història.

Valoració de l'aportació de les dones al projecte col·lectiu de la humanitat.

Consciència del discurs androcèntric i de les seves conseqüències.

Parts dels materials didàctics

- Parts dels materials
 - a) Breu història de les fonts
 - b) Fitxes a partir d'una història concreta d'una parella que permet tractar molts aspectes que normalment no es mostren a les fonts: el treball, les migracions, amb aquests materials.
 - c) Fitxa amb conceptes propis de les teories feministes.

Exemples de fitxes

Fitxa 2

La història de Regina i Amadeu.

Tal com has pogut comprovar en la fitxa anterior, un procés de divorci és un conjunt de documents d'arxiu que es creen per fer possible la dissolució d'un matrimoni. Quan un matrimoni vol divorciar-se, un dels dos membres de la parella, o bé els dos de comú acord, presenten una demanda de divorci al jutjat. A partir d'aquí, les dues parts aporten documents i testimonis que justifiquen les seves accions o declaracions. Amb el temps, aquest conjunt de documents deixa de tenir valor pels que van protagonitzar el divorci i passa a ser un testimoni del passat, és a dir, una font per a la història.

El procés que analitzarem en aquesta ocasió és el que emana del divorci d'una parella de l'Hospitalet de Llobregat, durant la dècada dels trenta del segle xx.

- Llegeix el certificat de la inscripció del matrimoni canònic (document 1) per tal d'obtenir les dades de la parella:
 - Nom d'ella:.....
 - Edat:.....

- Estat civil:.....
- Nom d'ell:.....
- Edat:.....
- Estat civil:
- Data la inscripció del matrimoni:
- Ara llegeix el certificat de la inscripció de naixement de l'única filla que van tenir (document 2):
 - Data de naixement:
 - Lloc:
- Llegeix també la demanda de divorci que presenta l'advocat del marit (document 3) i mira de saber les informacions següents:
 - Any de la demanda:
 - Raons de la demanda:.....
 - Sol·licituds:
- Fes el mateix amb la reconvençió (document 4) que va presentar l'advocat de la dona, Regina Giménez:
 - Any de la reconvençió:.....
 - Raons de l'oposició:.....
 - Sol·licituds:

Fitxa 5

Relacions sexuals i adulteri

El matrimoni sovint no va ser un camí fàcil per a les dones. Socialment s'acceptava la doble moral sexual, que permetia les relacions sexuals extramatrimonials per als homes, però que les negava per a les dones.

Busca en la demanda de divorci d'Amadeu els arguments que fan referència a l'adulteri.

Hauries de saber que

A principis del segle xx si el marit descobria la dona i el seu amant en un acte d'adulteri i la matava, només se'l castigava amb l'allunyament de 25 quilòmetres. En cas de ferides, si eren lleus, no hi havia càstig. En el cas que fos la dona la que matés l'home per adulteri, el càstig que rebia era cadena perpètua. La dona casada amb un amant era sentenciada amb presó de dos a sis anys; per contra, la infidelitat del marit no es considerava delicte, llevat que s'acompanyés d'escàndol públic. A l'Estat espanyol, l'adulteri, especialment el femení, va estar sempre castigat per la llei fins l'any 1978.

Tot plegat mostra que històricament darrere de la institució del matrimoni hi hagut un contracte pel qual l'home controlava el cos de la dona. Considerar l'adulteri femení com a delicte estava relacionat amb l'herència i la rapinya dels béns que pogués tenir la dona. *Matrimoni* i *patrimoni* van molt relacionats. De fet, el matrimoni neix com una institució per transmetre el patrimoni –per tant, va molt lligat a l'herència–, i per això, per assegurar-se que el patrimoni va a parar a qui ha d'anar, els cal el control sexual de la dona.

La por a la introducció de fills estranys dins del llinatge patern ha estat una constant al llarg de la història. Per això l'adulteri ha estat una espasa de Dàmocles que ha penjat durant molts segles sobre les dones i que fins i tot avui dia encara hi penja. Actualment en alguns països lapíden o condueixen a la forca les dones sota l'acusació d'adulteri. Recordem casos recents com el d'Amina.

Busca informació per Internet de casos en els quals es castiga les dones per adulteri.

Fitxa 6

Violència conjugal

- Llegeix el document de reconvençió de Regina i recull les referències sobre la violència.
- Llegeix la demanda presentada per Amadeu (document 3) i explica què s'entén per deures conjugals.

Hauries de saber que el marit tenia dret a pegar la dona, sempre que no fos massa fort. Es permetia a l'espòs exercir el dret de colpejar suament la dona per corregir-la i per aconseguir-ne el «dèbit matrimonial» (tenir-hi relacions sexuals) si és que ella l'hi negava.

Només en el cas de violència extrema –anomenada sevícia– la dona podia iniciar un procés de separació en un tribunal eclesialístic –l'únic possible abans de la Llei del Divorci de 1932–.

Per curiositat

L'origen de la violència vers les dones és la idea de control i propietat del cos de les dones per part dels homes.

- Creus que la llei i el costum tolerava la violència del marit cap a les dones?
- Actualment a l'Estat espanyol les lleis emparen les dones davant la violència. Especialment a partir de la Constitució de 1978. Recentment s'han creat els jutjats de violència vers les dones que intenten ajudar a resoldre aquest problema.

Tot i així, encara hi ha moltes dones que pateixen la violència, algunes en silenci.

- Per què creus que persisteix la violència vers les dones?

Fitxa 9

Dones i migracions

Tot sovint les migracions han constituït per a les dones i les seves famílies una estratègia fonamental de mobilitat social i d'adquisició de major autonomia.

- Després d'haver llegit les cartes de la Regina, què creus que va significar per a ella la migració cap a l'Argentina? Va ser únicament una via per guanyar-se la vida? (recorda que la Regina ja tenia una feina remunerada quan estava a l'Hospitalet).
- Quins estudis va poder cursar la Regina a l'Argentina?
- Quines feines va fer a l'Argentina?
- Quins eren els seus desitjos cap a la seva filla?

Per curiositat

- Quan has estudiat el tema de les migracions, s'ha diferenciat entre els homes i les dones protagonistes dels fluxos migratoris?
- Ben segur que tens companys a la teva escola que han vingut d'altres països. Demana'ls qui ha protagonitzat la migració: el pare o mare? Anota també els països als quals pertanyen. És possible que les cultures d'origen influenciïn en el fet que siguin les dones o els homes els protagonistes del flux.

Hauries de saber que...

En l'actualitat són moltes les dones que inicien el procés migratori de les seves famílies, fonamentalment procedents de l'Amèrica Llatina. En molts casos deixen les seves famílies per anar a tenir cura d'altres.

- Entra a la pàgina web de l'INE o IDESCAT i comprova si les dades sobre migracions apareixen classificades per sexes.
- Creus que les dones, en aquests casos, són subjectes actius de les seves vides i de canvis importants a la societat dels seus propis països i dels països receptors? Raona la resposta.
- La Regina fa dos viatges a l'Argentina, tal com es constata a través dels bitllets expedits al seu nom. Observa aquesta documentació per tal d'obtenir la informació següent:
 - Data dels viatges d'anada i tornada.
 - Llengua en què estan escrits.
 - País al qual pertany la companyia del vaixell.
 - Ciutats en què fa escala. Amb l'ajut d'un atlas, localitza-les i esbrina a quins països pertanyen.
 - En qualitat de què viatjava, la Regina?
 - Són una font per a la història de les dones? Per què?

També hauries de saber que...

L'Argentina des de finals del segle XIX va viure una etapa força pròspera des del punt de vista econòmic, basada en la producció i l'exportació de productes agrícoles i ramaders, la qual cosa va donar un fort impuls al desenvolupament de sistemes de transports com el ferrocarril i el vaixell. Aquesta bonança econòmica va atreure molta població immigrada, fonamentalment italians i espanyols.

Recordes el conte d'Edmondo De Amicis, en què un nen italià anava a l'Argentina a buscar la seva mare que havia emigrat?

Per curiositat

- Com veus, els europeus vam emigrar a l'Argentina fa molt de temps i sovint amb molts bons resultats. Ara molts dels seus descendents retornen a Europa. Creus que aquests viatges de retorn mereixen la nostra acollida com a agraïment? Què en penses?

Fitxa 11

Parlem de feminismes

La feina que has estat fent fins ara, a banda de treballar una font poc habitual, com són els processos de divorci, que ens ha permès escoltar la veu de les dones en primera persona, va una mica més enllà.

Tot seguir aclarirem una mica més tota aquesta qüestió analitzant alguns termes que ens ajudaran a entendre una mica millor aquest tema.

Patriarcat: és la manifestació i la institucionalització del domini masculí sobre dones i nens d'una família i l'extensió d'aquest domini a totes les dones de la societat. Això implica que els homes tenen el poder en totes les institucions importants de la societat i que les dones estan privades de la possibilitat d'accedir a aquest poder. No vol dir que les dones siguin totalment impotents, ni estiguin totalment privades de drets, influències i recursos. L'ordre de la relacions que s'estableix entre els membres d'una societat, dones i homes, es fa en funció del parentiu, que situa la figura del pare en el lloc més alt de la jerarquia. Un exemple clar el trobem en el fet que el primer cognom que portem és el del pare. En altres societats, la dona perd el seu cognom quan es casa.

Actualment, el patriarcat és l'únic tipus de societat existent en el món conegut.

Androcentrisme: es parla d'androcentrisme quan una anàlisi o recerca s'enfoca des de la perspectiva únicament masculina, presentant les experiències i les necessitats dels homes com pròpies de tota l'experiència humana, sense diferenciar entre homes i dones. En fer-ho d'aquesta manera, la masculina esdevé l'única experiència vàlida. Un exemple molt clar el trobem en el llenguatge que eleva l'home a la categoria d'universal, obligant les dones a sentir-se identificades quan es parla dels «homes».

L'androcentrisme és, doncs, prendre l'home com a mesura de totes les coses. L'enfocament androcentrista distorsiona la realitat perquè torna invisibles les dones. El cas més extrem el troben en la **misogínia** o negació de tot allò femení.

- Llegeix atentament les explicacions dels termes *patriarcat* i *androcentrisme*, i mira de trobar situacions dins del procés de divorci analitzat (fitxes anteriors) que s'identifiquin amb cada un dels conceptes.

Per curiositat

Fes el mateix que en l'exercici anterior, però aquest cop amb la realitat que ens envolta.

Per combatre el patriarcat i l'androcentrisme, el feminisme té principalment dues grans teories:

La de la igualtat, actualment anomenada la de gènere-sexe, on amb la paraula *gènere* s'associa el conjunt de característiques o papers socials que s'atribueix a un sexe, mentre que *sexe* és la realitat biològica. Aquest pensament diu que aquestes característiques, papers i comportaments no són fruit d'un fet biològic sinó d'un fet social, i per tant es poden canviar. No és el mateix el sexe biològic que el gènere, que és la identitat, ja sigui assignada o adquirida per aquell sexe. Aquest feminisme busca sobretot la igualtat dels individus, siguin homes o dones, un cop s'hagin alliberat dels estereotips de sexe.

La de la diferència sexual. Segons aquest pensament, les diferències culturals entre homes i dones neixen ja des de l'origen, des de la biologia, la qual condiciona

personalment i col·lectivament els homes i les dones, perquè el fet que les dones siguin les que gestin i donin la vida fa que tinguin unes actituds diferents davant del seu cos i en general davant la vida i la seva destrucció, que s'ha manifestat i influït en la seva cultura. Igualment, la forma específica per la qual els homes participen en la reproducció, sempre des de l'exterior, ha fet que desenvolupin una cultura distinta, més orientada a participar en la subsistència per mitjà de la dominació de la natura.

Tots dos feminismes estan en contra del sexisme, és a dir, de la dominació d'un sexe per l'altre.

Ambdós feminismes també treballen per evitar la jerarquia i la subordinació de les dones respecte als homes, però mentre que:

- 1r El feminisme de la igualtat lluita sobretot perquè les dones tinguin més poder i més drets. Demana una veritable igualtat d'oportunitats que es faci evident en la realitat concreta i proposa una sèrie de polítiques d'acció positiva, com a estratègia per aconseguir més ràpidament aquesta igualtat, per exemple, l'existència de quotes de presència femenina en els partits, el govern, etc.
- 2n El feminisme de la diferència treballa especialment per donar valor i simbolgia al model i a la cultura pròpia de les dones, amb l'objectiu de traslladar aquests valors al conjunt de la societat. Aquest feminisme busca construir un model alternatiu al del patriarcat. L'objectiu no és aconseguir que les dones tinguin més poder dins del model del patriarcat, sinó transformar aquest model. Per a aquest pensament és molt important que les dones parteixin d'elles mateixes, de la seva manera de ser al món, d'aquelles característiques i valors que els són més propis, per exemple l'acció no violenta, la capacitat per tenir cura de la vida, el desenvolupament de la capacitat afectiva, la important aportació de la feina de les dones a l'economia mundial, etc. És a partir de donar valor a aquest model, sovint infravalorat, que les dones poden fer aportacions valuoses per a la construcció d'un nou model social humà, és a dir, d'un nou projecte col·lectiu.
 - Per al feminisme de la diferència, l'altre feminisme –el de la igualtat–, desenvolupa una pràctica igualitària que assimila i integra les experiències i aspiracions de les dones al món, universal, que representen els desitjos i les experiències de la majoria d'homes. És a dir, que en aquesta lluita per la igualtat les dones se separen de la seva essència –o identitat– per copiar mimèticament el model masculí. L'alliberament de les dones, diuen, no hauria de comportar copiar la forma de parlar, estimar, pensar i expressar dels homes, ni les seves formes d'esbarjo. Perquè el model estrictament masculí subordina la meitat de la població i té mancances.
 - Per al feminisme de la igualtat, l'altre feminisme –el de la diferència–, dóna excessiu valor a la identitat i a la manera de fer de les dones, la qual cosa impedeix que les dones tinguin més poder i puguin transformar la societat patriarcal. Aquest feminisme creu que cal un cert individualisme,

que es manifesti en unes quotes mínimes de poder per ser capaç de canviar la societat.

Hi ha dos conceptes que són importants i que creiem que es necessari redefinir: el poder i l'autoritat. Mentre que el poder es basa en les relacions de força i en el domini, de manera que implica un cert grau de jerarquia i per tant de desigualtat, l'autoritat es construeix a partir d'unes relacions de llibertat, basades en el reconeixement i la legitimitat de l'altre. Les feministes de la diferència donen importància a les relacions d'autoritat entre dones perquè fan possible que elles avancin sense coaccions i imposicions.

Les feministes de la igualtat creuen que per transformar la nostra societat cal que les dones accedeixin a posicions de poder dins del model actual, perquè no n'hi ha prou a tenir autoritat. Mentre que les feministes de la diferència donen importància a buscar noves formes de fer política, que neixen de les relacions entre les dones, on l'exercici del poder no sigui important, sinó que l'important sigui la mediació; és a dir, aquella acció per la qual es busca posar d'acord diverses parts en conflicte.

- Per tal d'aclarir una mica més tot el que acabes de llegir, contesta les preguntes següents:
 1. Segons el feminisme de la igualtat, què implica el sexe biològic en les dones i els homes? I per al feminisme de la diferència?
 2. Les diferències en les maneres de fer, de pensar, de sentir... dels homes i de les dones, com les explica el feminisme de la igualtat? I el de la diferència?
 3. Què reivindica el feminisme de la igualtat? I el de la diferència?
 4. Per a quin dels dos feminismes és més important el poder? Per què?
 5. Quin paper exerceix l'autoritat, en el feminisme de la diferència? I la mediació?
- Esquematitza les teves respostes omplint la graella següent:

	<i>Feminismes de la igualtat</i>	<i>Feminisme de la diferència</i>
Què és el sexe biològic		
Maneres de fer, pensar, sentir... dels homes i les dones.		
Reivindicacions.		
Importància del poder i l'autoritat.		

CONCLUSIONS

- La utilització de documents d'arxiu a l'aula no ha de ser només una eina d'aproximació i de coneixement del passat sinó que pot ser un instrument per formar els ciutadans i ciutadanes del present i del futur.
- La societat actual té el repte de construir una nova ciutadania a partir de les aportacions i els valors que històricament han tingut les dones.
- Introduir a l'aula temes com el treball de les dones, la violència masclista, els drets de les dones, etc. des d'una perspectiva històrica pot contribuir a reflexionar sobre el present i a entendre'l.
- La utilització dels documents d'arxiu pot ser una eina valuosa per a la introducció de valors educatius de cara a la construcció d'aquesta nova ciutadania.

La participació en xarxes: una estratègia comunicativa i d'eficiència del servei didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya

M. Pilar Reverté Vidal

Arxiu Nacional de Catalunya - Servei Didàctic

1.- INTRODUCCIÓ

Ciudadania, democràcia i arxius, el títol d'aquestes jornades, ens aboca a una reflexió al voltant de la finalitat didàctica de la utilització dels recursos documentals en l'ensenyament. Tot professor o professora, en situar-se davant dels educands, té en ment la finalitat última, l'objectiu, allò que li agradaria aconseguir de realitzar amb els seus alumnes, més enllà dels temaris, dels conceptes, de les fórmules o les dates que tots sabem que s'obliden aviat. Aquest objectiu, que presenta un component certament idealista, és una de les raons per les quals el professorat estima la seva feina i manté la il·lusió.

La manera com es concep l'ensenyament està directament relacionada amb el model de societat que el professorat tingui. Educar significa formar persones, no només a nivell professional sinó, especialment, ajudar en la consolidació d'uns valors personals i col·lectius. Segons com sigui l'escola d'avui serà la societat de demà. Per tant cal que ens preguntem: quina societat volem, quins valors, quins coneixements... I a continuació: de quins instruments disposem o quins necessitem per aconseguir el nostre objectiu. Aquestes preguntes però, no només se les ha de fer l'escola, sinó la societat en general i, molt especialment, les institucions culturals.

La proposta de l'Arxiu Nacional de Catalunya és treballar per una societat democràtica, formada per ciutadans crítics, que coneguin els seus drets i es responsabilitzin dels seus deures, que respectin el patrimoni i valorin el coneixement. Per això ha creat un Servei Didàctic (SDANC), que s'obre a l'escola amb voluntat de servei; apropa el públic escolar al patrimoni documental que conserva l'arxiu, com a eina per a la recerca, i ensenya als nois i noies –futurs ciutadans– que els arxius ofereixen un servei a la comunitat i representen un dels pilars fonamentals per a la conservació de la memòria col·lectiva.

L'SDANC participa de la idea que, en la societat actual, l'escola ha d'aprofitar els recursos que el seu entorn li ofereix, entre ells l'espai cultural que les diferents institucions gestionen. La col·laboració de les institucions culturals del país amb

els centres d'ensenyament pot ser una manera de facilitar la creació d'un teixit cultural i d'aprenentatge prou sòlid, al mateix temps que flexible, per fonamentar el desenvolupament d'una nova metodologia d'ensenyament i facilitar una educació que faci possible una societat més lliure i més responsable.

Per aconseguir els seus objectius, l'SDANC ha dissenyat, amb la col·laboració d'arxivistes i docents, un conjunt d'instruments i activitats que intenten donar resposta a múltiples tipologies de demandes que el món escolar pugui plantejar, al mateix temps que forma futurs usuaris d'arxiu i difon els seus fons.

El desenvolupament de l'acció cultural, com un dels objectius principals de l'Arxiu Nacional de Catalunya, ens condueix a cercar diferents estratègies comunicatives que ens permetin constituir un servei didàctic obert i capaç d'adaptar-se a les necessitats canviants i diverses de l'escola.

En aquesta comunicació es desenvolupen aquelles estratègies que l'SDANC ha dut a terme en relació amb la seva integració en totes aquelles xarxes que puguin afavorir la comunicació amb els usuaris i, en conseqüència, una millora del servei, així com les iniciatives pel que fa a la participació en una xarxa tècnica que pot permetre el desenvolupament dels serveis didàctics dels arxius històrics comarcals de Catalunya.

2.- DEMOCRÀCIA, CIUTADANIA I ARXIUS

Els arxius, com a institucions encarregades de la conservació i descripció dels fons documentals que conserven, són garants de la preservació de la memòria històrica del país. En una societat democràtica, però, no és suficient a conservar els documents, sinó que cal facilitar-ne el coneixement i la utilització per part dels ciutadans. Conscients d'aquesta necessitat, els arxius han donat, en els darrers anys, un rol important a la funció arxivística de la comunicació dels fons. Aquesta preocupació ha originat reflexions interessants, algunes de les quals es van presentar en les X Jornades d'Arxivística de Catalunya, celebrades a Terrassa el passat mes de maig.

A banda de les diverses activitats orientades a la comunicació dels seus fons al públic en general, l'ANC, a través del Servei Didàctic, obre una nova línia de comunicació amb el món escolar –professorat i alumnat–, amb la voluntat de facilitar l'assoliment d'un conjunt d'objectius que, ultrapassant els de la difusió dels fons que conserva, col·laborin en la construcció d'uns valors socials i ciutadans que contribueixin en la formació dels ciutadans del futur.

Com és ben conegut, el concepte de comunicació implica la transmissió d'un missatge que conté informació entre un emissor i un receptor. Per aconseguir que hi hagi comunicació, és a dir, traspàs d'informació, cal la utilització d'uns canals de comunicació i d'un llenguatge comprensible per ambdues parts.¹

¹. FONTANALS, M.; SAURÍ, M.C. i d'altres. «La comunicació externa dels arxius a Catalunya: per un feedback global». A: *Lligall. Revista Catalana d'Arxivística. Ponències de les Desenes Jornades d'Arxivística de Catalunya*, núm. 23 (2005), pàg. 153-189.

L'SDANC, per assolir aquest objectiu de comunicació, procura mantenir l'essència del missatge (rigor en els conceptes i en la finalitat) tot cercant un llenguatge que el faci comprensible per part dels usuaris. La diversitat d'instruments dissenyats facilita la utilització de diversos registres d'aquest llenguatge, cadascun dels quals és adreçat a un tipus d'usuari diferent, sempre dintre del món escolar.

El missatge, doncs, fonamentat en l'explotació de la potencialitat didàctica dels documents d'arxiu, i com a font de coneixement, és el propi de l'arxiu i emana d'allò que és, en realitat, una de les seves funcions principals. La tasca de l'SDANC és l'adaptació d'aquest objectiu general per a la comprensió dels seus usuaris particulars.

L'SDANC es proposa, com una de les seves fites, facilitar l'accés intel·lectual als documents i –com ja s'ha explicat en altres ocasions–² com a font per a la recerca i no com a il·lustració d'un discurs ja elaborat.

L'accés als documents, com a qualsevol altra font d'informació, és un recurs bàsic per a la formació de les persones, entesa aquesta com a formació integral, i no només tècnica. La contrastació de les fonts, el fet de posar-les en qüestió, col·labora en el desenvolupament de la capacitat crítica però també de la creativitat, tot desenvolupant les capacitats relacionades amb la creació de coneixement, de manera que es pot facilitar el sorgiment de noves idees que, emmarcades en uns valors ètics, socials i cívics, col·laborin en l'afermament i el desenvolupament d'una autèntica societat democràtica.

Com afirmava A. Skármeta, la llibertat és quelcom que cal anar conquerint dia a dia. La democràcia, com a expressió de la llibertat d'una societat, cal també anar-la guanyant a partir de la consolidació dels valors ciutadans que la fonamenten, i el rol que l'educació dels joves té, en aquest sentit, és primordial.

El desenvolupament dels sistemes democràtics europeus comporta la concepció de la cultura inclusiva, de la història com la de tots i totes, homes i dones, pobres i rics, poderosos i anònims, tot cercant allò que Jeremy Rifkin anomena el «somni europeu». A mesura que es reconeixen els drets de la ciutadania, els arxius reforcen el seu rol com a conservadors d'uns documents que garanteixen drets dels ciutadans i, per tant, preservadors de la memòria col·lectiva, deixant enrere aquell concepte d'arxiu com a institució tancada al servei del poder i contribuint, amb les noves funcions que assoleix, a reforçar la identitat col·lectiva i els valors ciutadans i democràtics.

L'esquema que es presenta a continuació il·lustra com afavorir l'accés intel·lectual als documents d'arxiu a l'alumnat pot contribuir –al nostre entendre– al desenvolupament dels valors que fonamenten un sistema democràtic.

En aquesta comunicació es reflexiona sobre la necessitat de superar l'estadi de mera difusió dels continguts de l'arxiu per arribar a la comunicació global amb els ciutadans, tot plantejant un conjunt de propostes completes sobre això.

² M. PILAR REVERTÉ VIDAL. «Patrimoni documental: patrimoni de tots. Una proposta per al disseny d'un servei didàctic d'arxiu». A: *Lligall Revista Catalana d'Arxivística*, núm. 22 (2004), pàg. 123-159.

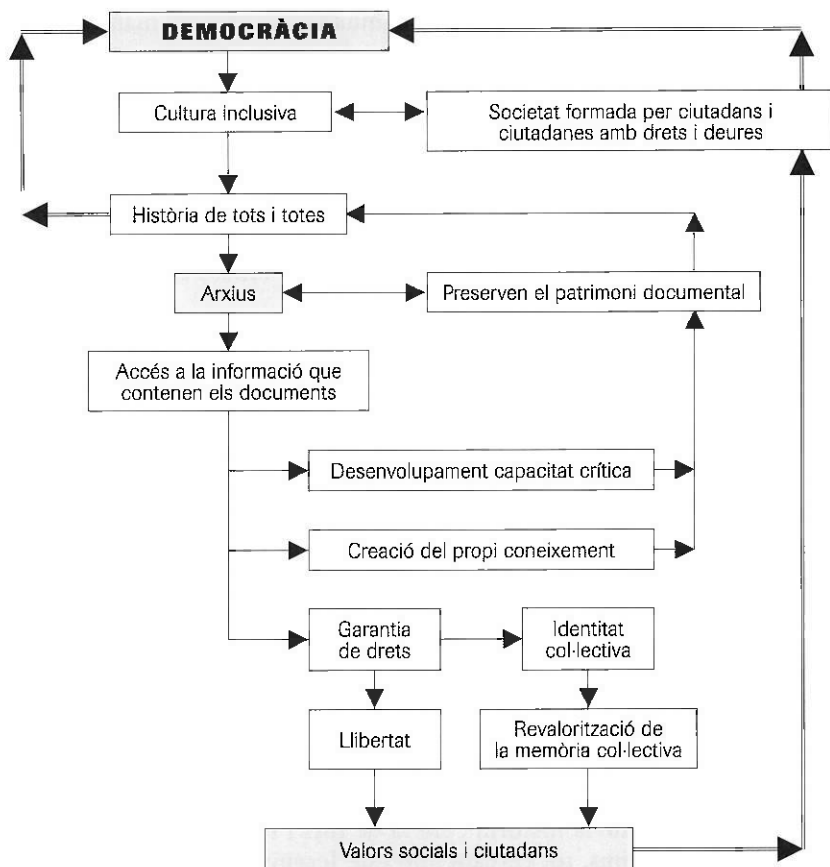

Figura 1: L'accés als documents i el desenvolupament dels valors democràtics.

Els documents contenen informació, ja sigui directament o indirecta, sempre aporten elements que ens ajuden a desentrellar algun aspecte del context en què van ser creats. Facilitar-ne l'accés intel·lectual als alumnes és fer-los accessible un recurs bàsic per al seu desenvolupament com a persones, al mateix temps que l'assoliment d'un dret democràtic.

Les noves tendències historiogràfiques, tot tractant de desvetllar les veus fins ara silenciades de la història, aprofiten les fonts d'arxiu per interrogar-les segons uns nous objectius que permeten, cada vegada més, escriure la història de tots. Una història en la qual es veuen més reflectits els joves, i en conseqüència també més motivats cap al seu estudi.

La contrastació i l'anàlisi de la informació diversa de les fonts d'arxiu afavoreix el desenvolupament de la capacitat crítica i la construcció del propi coneixement d'una manera lliure. I aquesta llibertat, fonamentada en el coneixement, col·labora

en el desenvolupament dels principis socials i polítics que es troben en la base de la democràcia.

La informació que contenen els documents es revela sovint com a garantia de drets individuals i ciutadans els quals reforcen la identitat col·lectiva —i en conseqüència la revalorització de la seva memòria— al mateix temps que la llibertat individual basada en la responsabilitat. Sens dubte, aquests valors socials i ciutadans han de contribuir a la consolidació i al desenvolupament de la democràcia.

Els arxius, com a garants de la memòria col·lectiva i com a conservadors del patrimoni documental del país, poden facilitar l'accés intel·lectual als documents. L'Arxiu Nacional de Catalunya assumeix aquesta responsabilitat i cerca, a través del Servei Didàctic, l'establiment d'un sistema de col·laboració amb el món docent que permeti una autèntica comunicació entre l'arxiu i l'escola en la tasca de formar futurs ciutadans, per la qual cosa formula com a principals objectius del servei: fomentar la didàctica de la recerca amb fonts d'arxiu i facilitar l'accés intel·lectual del món escolar a les fonts documentals, tot formant futurs usuaris d'arxiu.

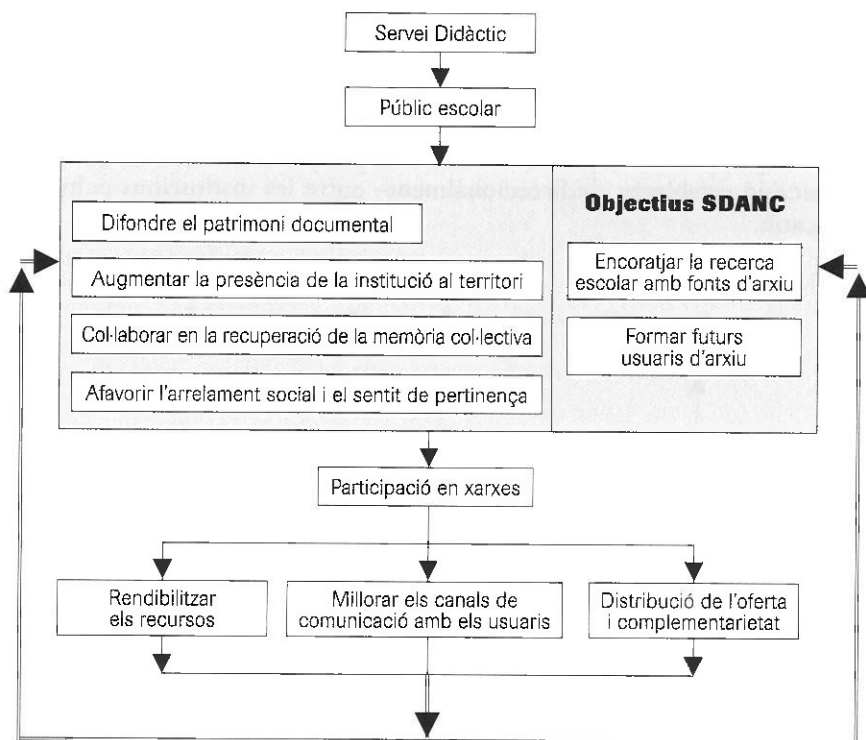

Figura 2: Els objectius del Servei Didàctic i la participació en xarxes.

L'SDANC, en plantejar aquests objectius, col·labora a atendre alguns dels objectius generals de l'arxiu: difondre el patrimoni documental que conserva l'ANC i augmen-

tar la presència de la institució al territori. Al mateix temps, afavoreix l'assoliment d'altres objectius socials i culturals rellevants com ara: potenciar l'arrelament social i el sentit de pertinença dels ciutadans a la comunitat, tot participant de manera activa en la conservació, recuperació i transmissió de la memòria col·lectiva.

A més de representar un instrument de difusió, l'establiment d'unes relacions de comunicació en xarxa amb d'altres institucions, pot permetre una millora qualitativa important dels serveis oferts. Com a producte de la comunicació amb els usuaris, es pot incidir en l'avaluació interna i, en conseqüència, millorar el disseny, producció i difusió de les activitats, materials i serveis.

3.- LA PARTICIPACIÓ EN XARXES: UNA ESTRATÈGIA COMUNICATIVA I D'EFICIÈNCIA

Conscients de la necessitat de crear nous canals de comunicació, al mateix temps que de rendibilitzar els recursos esmerçats, l'SDANC s'ha plantejat la participació en xarxes de caràcter cultural, relacionades amb el món educatiu i amb la implantació al territori, com una de les estratègies principals de comunicació.

L'SDANC, en assumir el seu rol educatiu i social, participa de la idea que la relació entre les institucions culturals (I) del territori es pot establir a partir d'un model de xarxa en què, l'escola (E), com un nus més, pot participar de manera activa en la comunicació establerta –bidireccionalment– entre les institucions culturals i el món educatiu.

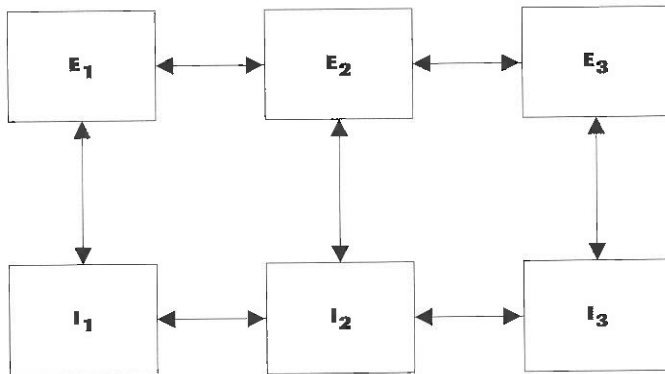

Figura 3: La comunicació bidireccional institucions-escoles.

D'acord amb aquesta idea de partida, l'orientació bàsica que hem seguit a l'SDANC ha estat treballar en dues direccions: d'una banda la participació en xarxes de difusió i comunicació amb els usuaris i de l'altra l'inici de col·laboracions amb institucions que, tot i no estructurar-se com a xarxes formals, es vehiculen a través de convenis o protocols particulars, amb la finalitat d'afavorir la millora de la qua-

litat dels nostres serveis. Són el que nosaltres anomenem les xarxes de comunicació amb els usuaris i les xarxes de comunicació amb els tècnics.

En relació amb alguns reptes que es plantegen en la comunicació amb els usuaris i els serveis oferts per part dels arxius, Elizabeth Hallam Smith³ afirmava en les darreres jornades d'arxivística: «Podem enfrontar-nos a molts d'aquests reptes no només si treballem en associacions formals, sinó també en col·laboració amb la resta d'arxius». Aquesta és també la nostra filosofia de partida.

3.1.- Xarxes de comunicació amb els usuaris

Dins del primer grup, ens sentim satisfets de la nostra participació en el Consell de Coordinació Pedagògica de Barcelona, el qual presenta, de manera sistematitzada, tota l'oferta que les diferents institucions que hi participen ofereixen al món educatiu, de manera que ha esdevingut un referent molt important per als usuaris. Funcions semblants les realitza el Programa de Dinamització Educativa de Sant Cugat, amb el qual també hem col·laborat.

Properament, i gràcies a la signatura de l'acord específic de col·laboració establert entre els departaments d'Educació i Cultura per al desenvolupament del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya, esperem ser presents també en el portal de la XTEC, referent bàsic per al professorat a l'hora de seleccionar les activitats educatives que programa per al seu alumnat.

La comparança entre les dues il·lustracions que segueixen ens mostra els beneficis generals que, per a la comunicació, representa la participació en aquestes xarxes:

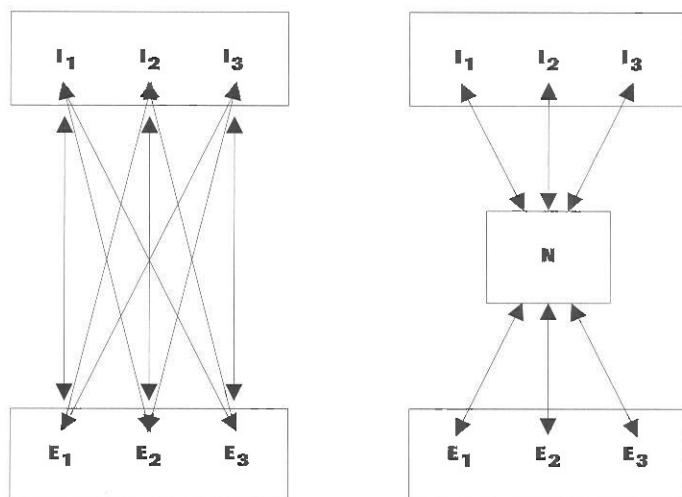

Figura 4: Els models de comunicació institucions-escoles.

³. «Establint contactes: els arxius i el públic». A: *Lligall Revista Catalana d'Arxivística. Ponències de les Desenes Jornades d'Arxivística de Catalunya*, núm. 23 (2005), pàg. 77-115.

El primer model ens mostra el sistema de comunicació que s'estableix entre un conjunt d'institucions (I) que mantenen relacions individuals amb diferents escoles (E). El segon il·lustra l'eficiència de la comunicació que comporta un sistema que vehicula i sistematitza la informació a través d'un nucli central (N).

L'existència d'un nucli central de comunicació no ha de significar necessàriament l'existència d'una centralització administrativa ni el lideratge de cap de les institucions que hi participen. Ans al contrari, implica la utilització racional dels recursos al mateix temps que es millora el rendiment qualitatiu de la comunicació.

La comunicació un a un és, evidentment, més fructífera qualitativament que una comunicació a través de sistemes estandarditzats –generalment electrònics–, però en canvi només permet arribar a un nombre petit de públic i representa un cost molt important per a la institució.

Per a l'usuari, evidentment, resulta molt més fàcil accedir a l'oferta que presenten les institucions a partir d'un instrument estandarditzat i centralitzat que no pas haver de cercar la informació individualitzada. Sovint, en utilitzar els instruments creats amb aquesta finalitat (lloc web, catàleg, etc.), els usuaris acaben coneixent i reservant activitats culturals en institucions que desconeixien i que mai haurien buscat individualment.

L'actualització de la informació pot ser immediata i l'avaluació de les activitats molt més fàcil, al mateix temps que es poden establir paràmetres de comparació entre els usos i serveis oferts pel conjunt d'institucions i facilitar estudis globals d'utilitat general com estudis de públic, anàlisi de necessitats, etc.

Per tant, la participació en xarxes que s'estructurin en torn d'un nucli central afavoreix la comunicació quan es tracta de grans volums d'usuaris, així com per adreçar-se a usuaris potencials, mentre que el contacte més personalitzat s'ha de mantenir per fidelitzar aquells que són assidus dels nostres serveis, o d'aquells qui el van descobrir i mostren necessitats més enllà de l'estàndard que es presenta en xarxa.

La mateixa conclusió creiem que és vàlida per a l'avaluació: la qualitat de la crítica i de les propostes que ens farà un usuari que ha utilitzat els nostres serveis i els coneix bé aportarà molts més elements per a la nostra millora que no pas el resultat de qüestionaris estandarditzats, els quals, en canvi, mostraran tendències i necessitats generals que tampoc s'han de desestimar.

En conseqüència, la participació en aquestes xarxes pot ajudar a facilitar enormement la comunicació amb els usuaris, al mateix temps que es redueixen els recursos necessaris, sense que això representi perdre una relació personal amb ells.

Un servei actiu, en contacte amb el món educatiu, no es pot pensar d'altra manera que no sigui adaptat constantment als canvis i amb capacitat per reformular les estratègies que li permetin assolir els seus objectius. La comunicació amb els usuaris és, doncs, un recurs que hem de tenir en compte com a estratègia en la planificació i l'organització dels serveis didàctics dels arxius.

De vegades, aquestes xarxes poden oferir la possibilitat de racionalitzar l'oferta cultural, de manera que les institucions d'un territori, treballant plegades entorn

d'un programa comú, són capaces d'elaborar projectes conjunts, en els quals tots se senten representants.

Aquest sistema permet afavorir la complementarietat, amb un estalvi considerable de recursos i d'esforços mentre s'augmenta exponencialment l'eficàcia comunicativa i formativa dels joves.

Sembla clar que s'avança a partir de la col·laboració i del treball en xarxa. Quan els recursos són escassos, aquest avantatge es converteix en necessitat.

3.2.- Xarxes de comunicació amb tècnics

Com hem avançat, aquestes xarxes han estat iniciades a partir de l'establiment de protocols de relació diferents amb cada una de les institucions.

El projecte, a l'inici, va sorgir com a producte de la col·laboració del grup Arxi-didàctica, que, dirigit per la professora Gemma Tribo, de la Universitat de Barcelona (UB), integrava professores d'ensenyament secundari i universitari.

En aquests primers moments, l'experiència en la didàctica amb fonts d'arxius, acumulada per les professores de la UB, juntament amb l'experiència docent amb alumnat de secundària i, especialment, en la direcció de treballs de recerca, van donar les bases metodològiques sobre les quals havia de créixer el projecte, el qual es va encaminar cap a la formació d'un equip mixt d'arxiviers i docents que permetrien el desenvolupament del procés.

Com a resultat de la voluntat d'impulsar aquesta col·laboració, el 18 de novembre de 2004 es va signar, per part dels dos departaments del govern implicats, l'Acord marc de col·laboració entre el Departament de Cultura i el Departament d'Educació per al desenvolupament de serveis didàctics a diversos arxius. Aquest acord fixà les bases generals de col·laboració durant el període 2004-2007, respectivament, entre la Subdirecció General d'Arxius i la Direcció General d'Ordenació i Innovació Educativa, en relació amb tots els arxius històrics de la Generalitat de Catalunya. El pacte cinquè de l'acord marc esmentat va preveure la signatura d'acords específics per a cada un dels arxius implicats en el procés d'implantació dels serveis didàctics. L'Arxiu Nacional de Catalunya va ser el primer a acollir-se a aquesta possibilitat, mitjançant un acord específic de col·laboració entre el Departament d'Educació i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya per al desenvolupament del Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya, que va rebre la signatura definitiva el 21 d'abril de 2005.

La signatura d'aquests documents ha representat un impuls essencial per al desenvolupament de l'SDANC, tal com s'explica en la comunicació presentada per Miquel Pérez Latre en aquestes mateixes jornades.

Gràcies a aquest acord específic de col·laboració l'SDANC pot disposar de la dedicació d'una professora a horari complert, així com d'altres col·laboracions relacionades amb la difusió dels serveis i materials oferts: així doncs, aporta recursos tècnics importants al mateix temps que possibilita la participació en una altra xarxa de comunicació (XTEC) adreçada específicament al món escolar.

D'altra banda, els contactes iniciats amb el Memorial Democràtic, institució que depèn del Departament de Relacions Institucionals i que té per objectiu recuperar la memòria històrica del franquisme i la repressió, s'orienten a impulsar la producció i la difusió de materials didàctics que, amb el suport d'aquella entitat, han d'ajudar l'alumnat del nostre país a conèixer millor una etapa poc estudiada de la nostra història recent. Aquesta col·laboració pot representar per a l'SDANC l'aportació de recursos per a l'elaboració dels esmentats materials, i l'obertura de nous canals de difusió a partir dels establerts per la mateixa entitat col·laboradora.

Internament, la concepció dels beneficis del treball en xarxa s'ha palesat en el disseny de la base de dades *SDANC RECERCA*. Aquest aplicatiu, com ja s'ha explicat en altres ocasions, reuneix les fitxes de descripció d'aquells documents que s'han seleccionat pel seu valor didàctic i facilita l'accés a la imatge del document digitalitzat.

Ja des del moment de l'inici del disseny del programari corresponent, vam ser conscients del volum ingent de treball que això representava si es volia construir un instrument seriós, és a dir, respectant la normativa i els estàndards arxivístics, en l'àmbit nacional i internacional, al mateix temps que es procurava un instrument didàctic. Calia destriar els elements de descripció necessaris per complir amb els nostres requeriments, i en alguns casos fer-ne una adaptació didàctica sense trencar allò que els estàndards arxivístics marquen –no hem d'oblidar que, en definitiva, tot i que no es tractava d'un instrument pròpiament arxivístic, estàvem construint certs elements de descripció documental des d'un arxiu i calia respectar els seus principis tècnics–. Aquesta adaptació en alguns casos va resultar bastant feixuga. És el cas dels descriptors.

En canvi no ens vam desanimar en cap moment: al mateix temps que érem conscients de les dificultats, també percebíem els beneficis que podia reportar el seu ús per part dels estudiants. En primer lloc permetia la localització i la relació de documents que –descrits individualment– podien procedir de diferents fons i es podien localitzar realitzant cerques per múltiples camps com la data, el nom de persona, el tema, i evidentment el fons, la sèrie, el títol... i visualitzar la imatge digitalitzada. I tot això, era possible, en una segona fase fer-ho accessible des d'Internet.

A partir d'aquí era difícil resistir-se a formular la utopia: col·laborar en la creació d'una xarxa de serveis didàctics d'arxius que comparteixin recursos i que, recolzant-se mútuament puguin donar millor servei als usuaris. És a dir, dissenyar la nostra base de dades de manera que pogués ser útil a d'altres serveis didàctics d'arxiu: els llistats de descriptors, els camps, l'adaptació a la normativa... tot posant les bases per iniciar en un futur proper el que podria acabar sent una xarxa de serveis didàctics d'arxius, de manera semblant al catàleg de les Biblioteques Especialitzades de la Generalitat de Catalunya, que disposen d'una base de dades compartida que permet mantenir la individualitat, al mateix temps que s'ofereix un millor servei als usuaris. Aquest sistema ha permès als lectors estalviar algunes peregrinacions interbibliotecàries a la recerca d'un volum concret, al mateix temps que ha facilitat que, usuaris poc freqüents d'un determinat centre, s'hi hagin habituat en poder disposar de volums de tota la xarxa.

Traduït aquest exemple als arxius, és fàcil endevinar que un sistema que permeti l'accés a les fitxes descriptives i a la imatge del documents de diferents arxius pot ser una eina de difusió molt important i un instrument de servei certament eficient.

Actualment SDANC RECERCA preveu la selecció de documents de molt diverses tipologies i fons, procedents de diferents arxius. Igualment, és previst un comptador de consultes realitzades, de manera que en ser visualitzat un document, s'enregistri la seva referència i l'arxiu de procedència, facilitant les estadístiques d'usuaris.

No cal dir que aquest sistema permetria la implementació d'un recurs que afavoriria la comunicació amb els usuaris i facilitaria l'accés de documents procedents d'arxius d'arreu del país a ciutadans de procedències molt diverses.

La Subdirecció General d'Arxius es va fer ressò d'aquestes possibilitats i ha impulsat la creació d'un grup de treball format per alguns directors d'arxius històrics comarcals de Catalunya i l'equip del SDANC, amb la finalitat d'estudiar les possibilitats de la incorporació dels diferents arxius de la xarxa al sistema, tot preveient l'estil de col·laboració a més de les adaptacions tècniques necessàries.

4.- CONCLUSIONS

L'accés a la informació, com a dret democràtic, contempla també l'accés intel·lectual.

Els documents d'arxiu contenen retalls de vida, experiència viscuda, que cal anar recomponent en un exercici que porta l'alumnat —en intentar aquesta reconstrucció— a tot un conjunt de reflexions complexes que col·laboren en el desenvolupament de capacitats intel·lectuals, i d'uns valors socials i cívics que es troben en la base de la construcció d'un sistema democràtic.

L'assoliment dels valors relacionats amb la llibertat i la identitat col·lectiva, basats en el coneixement dels drets, en l'adquisició de la capacitat crítica i d'un conjunt de capacitats per a la creació del propi coneixement, ha de contribuir a la participació constructiva dels ciutadans en la seva societat. Què és, si no, la democràcia?

El Servei Didàctic de l'Arxiu Nacional de Catalunya treballa per millorar el servei als usuaris, afavorint-ne la comunicació i procurant que sigui sempre un servei viu i obert, capaç d'adaptar-se als canvis i de fomentar l'assoliment per part dels joves d'uns valors ètics i socials, sense els quals entenem que cap servei didàctic tindria sentit.

Amb aquesta voluntat, l'SDANC s'implica en el món escolar, a través de la participació en xarxes relacionades amb el món educatiu i amb implantació al territori.

El nostre projecte de futur passa per la participació i desenvolupament de totes aquelles estratègies que puguin col·laborar en la formació d'un teixit cultural, on l'escola pugui trobar els elements que precisa per desenvolupar la seva tasca educativa.

Tenim com un dels nostres objectius millorar l'accés intel·lectual als documents per part dels joves i orientem la nostra tasca en aquest sentit. La nostra voluntat és seguir esforçant-nos a contribuir en la democratització de la cultura.

4.- CONCLUSIONS

CONCLUSIONS DE LES SEGONES JORNADES EDUCACIÓ-ARXIUS

En el marc de les II Jornades Educació Arxius, sota el lema «Democràcia, Ciutadania i Arxius», organitzades per Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de Barcelona i celebrades els dies 6 i 7 de setembre de 2005, les persones assistents a la sessió de debat general, acorden les següents conclusions amb l'objectiu de fer-les arribar a les administracions corresponents:

1. Es constata l'augment i diversificació de la demanda d'usuaris d'activitats didàctiques en arxius.
2. S'evidencia la necessitat de la creació de serveis didàctics als arxius catalans.
3. Cal definir les funcions del servei didàctic i el perfil professional dels tècnics del servei amb la finalitat de facilitar la creació d'aquests serveis.
4. S'ha d'avançar en l'elaboració de protocols d'actuació i de manuals de procediment intern per tal de sistematitzar i normalitzar el funcionament d'aquests serveis.
5. Es proposa la creació d'un grup de treball de professionals, integrat per docents i arxivers, amb l'objectiu d'elaborar una proposta tècnica, en el termini d'un any, que aporti a l'Administració una eina pràctica per a la creació d'una possible xarxa de col·laboració entre els diferents arxius en l'àmbit dels serveis i les activitats didàctiques. Aquest document es lliurarà a la Subdirecció general d'Arxius i a la Subdirecció General de Formació Permanent i Recursos Pedagògics.
6. Es proposa als departaments d'Educació i Cultura de la Generalitat de Catalunya l'organització d'activitats formatives adreçades al professorat i als arxivers que potenciïn el coneixement mutu dels continguts professionals d'ambdós sectors.
7. Es valora molt positivament l'Acord marc de col·laboració entre el Departament de Cultura i el Departament d'Educació per al desenvolupament dels serveis didàctics a diversos arxius i es demana el seu impuls i desenvolupament.

Barcelona, 7 de setembre de 2005